

045062

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

—◇✂◇—

Izdaje
Zgodovinsko društvo v Mariboru.

—◇✂◇—

13. letnik.

—◇✂◇—

Urejuje
Prof. Fr. Kovačič.

Maribor, 1917.

Tiskala tiskarna sv. Cirila.

Vsled novih vojaških vpoklicev se je število tehničnega osebja v tiskarni skrčilo do skrajnosti, radi tega smo morali odložiti več spisov in list predčasno zaključiti, sicer bi ga letos več ne spravili na dan. P. n. gg. pisatelje in čitatelje prosimo, naj vpoštevajo izjemne težavne razmere, vsled katerih trpi vse javno in zasebno življenje, zlasti še znanstvo.

Prav uljudno vabimo starejše in mlajše delavce na polju zgodovinskega in narodopisnega znanstva, da se zberejo krog ognjišča „Zgodovinskega društva“, ki ima vzvišen kulturni namen in resno voljo, delati zanj. Ustanovljeno je za Slov. Štajersko, vendar je že iz početka vzelo v svoj delokrog tudi prekmurske in koroške Slovence, dokler vsaj slednjim razmere ne omogočijo, da si morda ustvarijo lastno ognjišče. V tem okviru želi „Zgodovinsko društvo“ obdelovati vse panoge zgodovinske in narodopisne vede, pri čemur zgodovina jezika in slovstva nikakor ni izključena.

Zavedajmo se velikega časa, ki nastopa in v katerem se ima odločiti, ali stopimo v krog slobodnih in kulturnih narodov, ali pa ostanemo v ozadju. Z zaupanjem se obrača „Zgodovinsko društvo“ na slovensko občinstvo, da najde odziv, moralno in gmotno podporo.

Odbor „Zgod. društva“.

V rednih razmerah bo „Časopis“ izhajal po štirikrat na leto; dokler vojna traja, pa po možnosti. Udje „Zg. društva“ dobivajo list za udnino (5 K na leto ali 100 K enkrat za vselej).

Rokopisi in tiskovine v oceno ali zameno se pošiljajo edino na: „Zgodovinsko društvo“ v Mariboru, Koroška cesta 10. I. nadstropje.

34306a
Erjavec

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

Izdaje
Zgodovinsko društvo v Mariboru.

13. letnik.

Uredil
Prof. Fr. Kovačič.

Maribor, 1917.
Tiskala tiskarna sv. Cirila.

~~57749~~

57749

Vse pravice si pridržuje društveni odbor.

030024840

Vsebina XIII. letnika (1917).

I Razprave.

	Str.
Kos Milko dr.: Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs	1
Kovačič Fr.: Sv. Areh na Pohorju	45

II. Izvestja.

Ilešič Fr. dr.: Naši Varaždinci	94
Kovačič Fr.: Pismo Stanka Vraza iz l. 1838	98

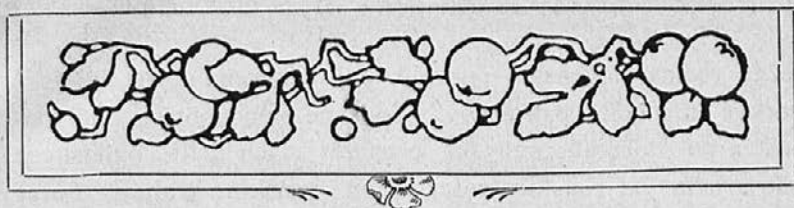
III. Slovstvo.

Gruden dr. Jos.: Zgodovina slov. naroda VI. Dr. A. Stegenšek	100
Rivosecchi Viktor: Kronika srenjskega srednjega zavoda. Dr. Fr. Ilešič	102
Oer Freih. dr. Fr.: Die Eremiten in Steiermark. F. K.	103
Veliki Kalendar Najsvetejšega Sreca Jezušovoga. F. K.	104

IV. Črtice.

Rastislavova in Svatoplukova prestolnica. F. K.	105
Petdesetletnica Jugosl. akademije v Zagrebu. F. K.	106
Zahn dr. Jos. pl. F. K.	107

V. Društveni glasnik	107
--------------------------------	-----

Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs.

Spisal dr. Milko Kos. Dunaj.

V zgodovini slovenskega naroda v srednjem veku imajo oglejski patriarhi nemalo vlogo in ne najmanjšo med njimi patriarh Bertold iz rodovine Andechs (1218—1251). Zato je tudi Josip Gruden v svoji Zgodovini slovenskega naroda posvetil vlogi in pomenu patriarha Bertolda celih šest strani. Gruden je tu orisal delo in pomen tega patriarha v glavnih potezah, naš namen je, osvetliti podrobneje odnošaje tega patriarha k slovenskemu delu njegove države. Da bomo pa te odnošaje bolje razumeli, se bomo večkrat ozirali na odnošaje prednikov patriarha Bertolda do slovenskega dela oglejskega patriarhata. Tako hočemo ob enem narisati v glavnih potezah sliko odnošajev in razmerja oglejskih patriarhov do vlade patriarha Bertolda k slovenskim deželam.

Važna za zgodovino slovenskih dežel v srednjem veku je listina cesarja Karola Velikega, izdana 14. junija 811. v Aachenu, s katero je cesar definitivno razsodil, da naj spada tisti del Karantanije, ki leži severno od reke Drave, pod solnograško nadškofijo; južno od Drave ležeči del naj pa ostane pod oblastjo oglejskih patriarhov¹. Tako je prišla pre-

¹ Izmed tiskov te listine navajam Jakscha, Monumenta historica ducatus Carinthiae (krajšam Mon. Car.), III, št. 1. — Regest imata n. pr. Böhmer-Mühlbacher, Regesten der Karolinger, 2. izd., št. 461 (448) in Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev (krajšam Gradivo), II, št. 37.

težna večina slovenskih pokrajin pod cerkveno oblast oglejske cerkve in njenih patriarhov. Toda ne samo oblast, tudi posestva so dobivali oglejski patriarhi v teh delih oglejskega patriarhata od rimskih cesarjev in nemških kraljev. Cesar Oton III. je podaril leta 1001. oglejski cerkvi in nje patriarhu polovico gradu Solkana in vasi Gorice ter vseh hiš in posestev v Solkanu, Gorici in drugih krajih med Sočo, Vipavo in potokom Vrtovinom¹. Veliki oglejski patriarh Popon (1019 do 1042) je dobil leta 1040. od kralja Henrika III. petdeset kraljevih kmetij z vsemi pritiklinami v Cerknici na Notranjskem in v sosednjih vaseh, ki se nahajajo v Kranjski marki in v grofiji mejnega grofa Eberharda².

Patriarh Popon in njegovi nasledniki na patriarhovem prestolu do patriarha Bertolda so bili skoraj vsi nemškega pokolenja in rodu. Nemški kralji in cesarji so imeli v njih zvesto in močno oporo pri svoji italijanski politiki tu ob vratih Italije. Za velikega boja med cesarjem in papežem, posebno za časa takozvanega investiturnega boja so stali oglejski patriarhi na strani cesarjevi. Za svoje, cesarju prijazno stališče in zvesto službovanje je dobil patriarh Sigehard (1068 do 1077) leta 1077. od cesarja Henrika IV. Furlansko grofijo, vas Ločnik pri Gorici in vse imenovane fevde z vsemi pravicami³; nekaj mesecev pozneje pa mejno grofijo Kranjsko⁴ in grofijo Istro⁵ z vsemi, k tem spadajočimi pravicami. Toda od teh novih posestev ni obdržala oglejska cerkev za stalno mejne grofije Kranjske. Henrik IV. ji jo je vzel in podelil nekemu drugemu⁶. Ta je bil najbrže Henrik, mejni grof istrski, ki je postal leta 1090. vojvoda koroški in bržkone

¹ Monumenta Germaniae, Diplomata, II, 835, št. 402; Gradivo, III, št. 1.

² Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, I, št. 27.

³ Schumi, UB, I, št. 51; Gradivo, III, št. 327.

⁴ Schumi, o. c., št. 52; Gradivo, III, št. 331.

⁵ Schumi, o. c., št. 53; Gradivo, III, št. 332.

⁶ Schumi, o. c., št. 59; Gradivo, III, št. 400.

moral radi tega leta 1093. mejno grofijo Kranjsko prepustiti svojemu bratu, takratnemu patriarhu Udalriku I. (1086—1121)¹.

Drugi naslednik patriarha Udalrika I. je bil patriarh Peregrin I. (1131—1161). Papež Inocenc II. mu je potrdil leta 1132. metropolitansko oblast čez 16 škofij in 7 opatij. Tudi mu je potrdil mejno grofijo Kranjsko in grofijo Furlansko². Njegovi duhovni oblasti je bilo podrejeno vse ozemlje južno od Drave, njegovi posvetni pa velik del Kranjske in deli današnjega Primorja in Furlanije. Desetino od njegovih, južno od Drave ležečih posestev, sta mu pripoznala solnograški nadškof in krški škof³. Peregrina I. smemo imenovati tudi ustanovitelja samostanov v Zatičini (1136)⁴ in Gornjem Gradu (1140)⁵. Patriarh Peregrin I. je bil pristaš cesarja Friderika I. in protipapeža Viktorja IV. Njegov naslednik, patriarh Udalrik II. (1161—1182), je početkom svoje vlade držal tudi z Viktorjem IV. in cesarjem, pozneje je pa postal odločen pristaš papeža Aleksandra III.⁶ Bržkone radi tega je izgubil mejno grofijo Kranjsko, katero je cesar nato podelil Bertoldu III. iz rodovine Andechs. Že od leta 1173. je ta imel tudi mejno grofijo Istrsko. Ko je sklenil leta 1177. cesar Friderik I. mir s papežem Aleksandrom III., je prišel tudi patriarh Udalrik II. v milost pri cesarju tako, da mu je ta leta 1130. podelil razna posestva⁷. Med temi je bila Furlanija, manjkala je pa mejna grofija Kranjska. Črez to sta gospodovala po smrti Bertolda III., Bertold IV. (1188—1204) in Henrik IV. (1204—1208) iz rodovine Andechs, katera sta pa bila obenem tudi mejna grofa istrska.

¹ Prim. U. Wahnschaffe, *Das Herzogthum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrhundert*, 74.

² Jaffé, *Regesta pontificum Romanorum*, št. 7576; Cappelletti, *Le chiese d'Italia*, VIII, 236.

³ Jaksch, *Mon. Car.*, III., št. 641.

⁴ Schumi, *UB*, I, št. 79.

⁵ Zahn, *UB*, I, št. 180.

⁶ Henricus archidiaconus Salisburgensis, *Historia calamitatum ecclesiae Salisburgensis*, c. 5 (Pez, *Thesaurus anecdotorum*, II, 3, 208, 209).

⁷ Ughelli, *Italia sacra*, V, 71 (stara izdaja!).

Za Udalrikom II. so zasedli zaporedoma oglejsko stolico patriarhi Gotfrid (1182—1194), Peregrin II. (1194—1204) in Volfger iz Ellenbrechtskirchena (1204—1218). Ta poslednji je eden izmed znamenitejših patriarhov oglejskih. Za njegove vlade je med drugim dobila oglejska cerkev zopet Kranjsko in Istro pod svojo oblast. Kako je prišlo do tega?

21. junija leta 1208. je ubil palatinski grof Oton iz rodovine Wittelsbach nemškega kralja Filipa Švabskega¹. Kot sokrivca pri umoru so imenovali ter obdolžili dva člana rodovine Andechs, bamberskega škofa Ekberta in mejnega grofa istrskega Henrika IV.². Zato so dobili 15. novembra 1208. in januarja 1209. vojvoda Ludovik Bavarski in njega nasledniki fevde, katere sta imela od države istrski mejni grof in palatinski grof wittelsbaški³. Tako sta prišli Istra in Kranjska pod bavarsko oblast. Toda le za malo časa; komaj je vojvoda Ludovik dobil ti dve deželi, jih je že prepustil oglejskemu patriarhu Volfgerju, zvestemu pristašu cesarja Otona IV., kateri mu je tudi podelil Istro že januarja 1209⁴. A še-le 8. maja 1210. je dobil patriarh Volfger od Otona IV. pravomočen privilegij, s katerim mu je bila podeljena kranjska marka in Istra⁵.

Novi nemški kralj Friderik II. je potrdil 22. februarja 1214. patriarhu Volfgerju in njega cerkvi vnovič poleg teritorialnih in posestnih pravic tudi „Marchiam Carniole et Istrie cum comitatu et honore et universis pertinentiis omnique iure imperiali.“ Še istega leta se imenuje patriarh Volfger „diocesis Foro-Julianè, Istrie et Carniole marchio.“⁶

¹ Böhmer-Ficker, *Regesta imperii*, V, 185 a.

² Prim. Böhmer-Ficker, o. c., 240 d. — Winkelmann, *König Philipp von Schwaben*, I, *Jahrbücher der Deutschen Geschichte*, 466—468 in 475.

³ Böhmer-Ficker, o. c., 243, 251 a. — Prim. Oefe, *Geschichte der Grafen von Andechs*, 97; Mell, *Die historische und territoriale Entwicklung Krains*, 70—71; Beuussi, *Nel medio evo*, 398—399.

⁴ Böhmer-Ficker, 258 a, 259. — Prim. Mell, o. c., 71—72.

⁵ Böhmer-Ficker, 399.

⁶ Kandler k l. 1214.

Prejšnji lastnik Istre, Andechsovec Henrik, je pa bival med tem na Ogrskem. Njegovo nedolžnost pri umoru kralja Filipa so kmalu spoznali. Zato je dobil svojo lastnino na Kranjskem nazaj¹ in leta 1217. se imenuje celo „*dei gratia marchio Hystrie*“². Do kakih nadaljnjih komplikacij med Andechsi in patriarhatom ni prišlo, kajti leta 1218. je zasedel patriarhov prestol Andechsovec Bertold, brat istrskega mejnega grofa Henrika, prej nadškof v Kalocsi in bivši ban hrvatski³. Ta je sedaj spojil v svoji osebi nasprotujoče si interese Andechsov in patriarhov radi Istre in Kranjske.

Po smrti oglejskega patriarha Volferja (umrl 23. januarja 1218) je zahteval en del oglejskega kapitelja nadškofa v Kalocsi, Bertolda iz rodovine Andechs, drugi pa oglejskega kanonika Ulrika kot svojega patriarha. Obe stranki se nista mogli zediniti in sta se obrnili radi odločitve v Rim. Toda papež Honorij III. ni dopustil na eni strani postulacije prve stranke radi kaloškega nadškofa, na drugi strani je pa kasiral volitev stolnega kanonika Ulrika s tem, da se je sklicaval na določila splošnega koncila⁴ ter si končno pridržal sam izvolitev⁵. Ta se je izvršila po daljšem posvetovanju 27. marca 1218 v tem smislu, da se je papež odločil za Bertolda in mu

¹ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, *Mitt. des Inst. für österr. Geschichtsforschung*, 19 (1898), 246. -- Mell (o. c., 74) misli, da je dobil Henrikovo lastnino patriarhat. Proti temu govore listine pri Schumiju (UB, II, št. 32, 43, 56), katere zadevlejo zgolj lastnino Andechsov na Kranjskem.

² Schumi, UB, II, št. 32.

³ O življenju in delovanju Bertolda, preden je postal oglejski patriarh, je napisal razpravo Dane Gruber, *Bertold Meranski, ban hrvatski i nadbiskup kaločki* (Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva, V, 1903, 18—41).

⁴ Mislil je na četrti lateranski koncil, kateri je leta 1215. za časa vlade papeža Inocenca III. predpisal opravični red, po katerem naj se vrše v bodoče volitve škofov.

⁵ Potthast, *Regesta pontificum Romanorum*, 5730; Böhmer-Ficker-Winkelmann, *Regesta imperii*, V, št. 6272; Theiner, *Monumenta Hungariae*, I, št. 18.

poslal palij. To odločitev je naznanil papež kapitelju, ministerialom in odvetniku oglejske cerkve¹.

Zakaj je bil izvoljen ravno Bertold, tedanji nadškof v Kalocsi? Dane Gruber misli, da je mogoče vplival v tem smislu ogrski kralj Andrej II. na papeža, da bi se rešil Bertolda, ker je ta s svojim Nemcem prijaznim vladanjem mnogo pripomogel k temu, da je prišlo na Ogrskem do umora njegove sestre, soproge Andreja II., kraljice Gertrude in do splošnega upora v deželi. Z odstranitvijo Bertolda je mislil kralj pomiriti in potolažiti svoje podložnike in utrditi svoj majajoči se prestol².

Izvolitev Bertolda je zanimiva, ker je prva, ki se ni izvršila potom duhovščine in ljudstva oglejskega, katerima je pristojala volilna pravica, temveč potom papeževe avtoritativne odločitve.

Bertold ni zapustil takoj po svojem imenovanju za patriarha Ogrske, čeprav je že 27. marca 1218. dobil naročilo, spadajoče v svoj službeni delokrog; posvetil naj bi namreč novoizvoljenega tržaškega škofa M., ker ta radi boleznj patriarha Volfergerja še ni mogel biti posvečen³. Toda še 7. julija 1218. je pisal papež Honorij III., „(Bertholdo) archiepiscopo Colocensi, in patriarcham Aquileiensem electo“ dve pismi v zadevah kaloške nadškofije⁴. Naslov „archiepiscopus Koloensis postmodum venerabilis patriarcha Aquilegensis“ ima Bertold še v neki listini koroškega samostana v Št. Pavlu; zato je mogoče, da je bila ta listina izdana še-le po 27. marcu

¹ Potthast, št. 5731; Theiner, l. c. — Prim. Annales S. Rudberti Salisburgensis k letu 1218 (MG., Scriptores, 9, 781) in Manzano, Annali del Friuli, II, 248—249; Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, I, 290 ter F. C(oronini), Aquileja's Patriarchengräber, 70—71.

² O. c., str. 39.

³ Potthast, št. 5732; Theiner, Monumenta Hungariae, I, št. 19. — Črka M. ni prava; leta 1218. je vladal tržaški škof Konrad (glej moje Opazke h kronološki vrsti tržaških škofov v srednjem veku v Carnioli, 1916, str. 172).

⁴ Potthast, št. 5863 in 5864; Fejér, Codex diplomaticus Hungariae, III, 1, 264—265. — Prim. Gruber, o. c., 39—40.

leta 1218¹. Toda že 14. oktobra 1218. se je mudil Bertold v Ogleju, kjer je sklenil pogodbo z beneško državo².

Kdaj se je vršil slovesni vhod Bertoldov v Oglej, tega ne vemo. Gotovo pa že ne februarja 1218., kakor piše Nicoletti³. *Chronicon tertium Patriarcharum Aquilejensium*⁴ piše, da je patriarh Bertold pri svojem prvem vходу v stolno cerkev v Ogleju padel pri cerkvenem vходу po nesreči na tla. Da bi skrnil svojo zadrego, je baje vzkliknil s psalmistom: „Haec requies mea in saeculum saeculi“⁵ in si pozneje resnično tam dal napraviti svoj grob⁶.

S prihodom Bertolda v Oglej je začela pravzaprav njegova vlada kot oglejski patriarh. Kolikega pomena je bila ta za slovenski del njegovega patriarhata, to pokazati je namen sledečih odstavkov.

Pomembna je bila vlada patriarha Bertolda za kranjski, koroški in štajerski del oglejske države že zato, ker je ta patriarh prav pogostoma osebno obiskal ta del svoje države, medtem ko so se njegovi predniki in nasledniki mudili bolj poredkoma na ozemlju današnje Kranjske, Koroške in Štajerske.

Patriarh Bertold je imel najvišjo duhovno oblast na Kranjskem ter Koroškem in Štajerskem južno od Drave. Imel je po teh krajih patronatno pravico⁷ in jurisdikcijo⁸ čez cerkve,

¹ Jaksch, *Mon. Car.*, IV a, št. 1770.

² Kandler, *Codice diplom. Istriano* (citiram Kandler) k letu 1218.

³ Manzano, *Annali del Friuli*, II, 252, 253.

⁴ Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquileienseis*, Appendix, str. 12 (citiram Rubeis).

⁵ *Psal.* 131, 14.

⁶ *Prim. Necrologium Eccles. Aquil.* (Archeografo Triestino, XX, 1895, 230): „D. Bertoldus obiit, iacet in corpore Ecclesie ante valvas“ in *Necrolog. Aquilej.* (Rubeis, str. 720): „D. Bertholdus patriarcha obiit . . . Et iacet in corpore Ecclesie intra valvas.“

⁷ Jaksch, *Mon. Car.*, IV a, št. 2184, 2288; Zahn, *UB*, II, 470—472; Schumi, *UB*, II, št. 41. — Leta 1227. je prišlo med koroškim vojvodom Bernardom in patriarhom Bertoldom do prepira radi patronatne pravice pri cerkvi v Ljubljani (Schumi, *UB*, II, št. 50; prim. Manzano, *Annali del Friuli*, II, 293—295). — ⁸ Jaksch, *Mon. Car.*, IV a, št. 2161.

lahko je postavljajal duhovnike¹ ali jih pa sodil², lahko je podeljeval cerkvam svoje vladikovine pogrebno pravico in druge pravice³ itd. Radi takih in enakih zadev je moral patriarh večkrat osebno obiskati dele svoje dieceze. Bertold je izpolnjeval te svoje dolžnosti s tako vnemo, kakor nihče izmed njegovih prednikov.

Že drugo leto njegovega vladanja, leta 1219. (marec 11), dobimo patriarha Bertolda na oglejskem posestvu v Trebnjah (Treffen) pri Beljaku. Potrdil je tu krškemu kapitelju listine svojih prednikov⁴.

Dne 8. januarja naslednjega leta se je mudil patriarh Bertold zopet na Koroškem v Spodnjem Dravogradu. Zavezal se je takrat tu avstrijski vojvoda Leopold VI. za se in za svoje naslednike na prošnjo patriarha ter prošta in kapitelja dobrlavaškega, da ne bo oddal odvetništva črez samostan v Dobrlivasi več kot fevd, temveč ga obdržal v svojih rokah⁵.

Tudi velikega viteškega turnirja, kateri se je vršil od 26. aprila pa do 8. maja leta 1224. v Brežah na Koroškem, se je udeležil z velikim številom posvetnih in duhovskih dostojanstvenikov vred patriarh Bertold. Ulrik iz Liechtensteina nam pripoveduje v svojem *Vrouwen dienest* v „Aventiure von dem turnay ze Friesach“, da je postal patriarh Bertold z drugimi cerkvenimi knezi vred nevoljen, ker je moral v Brežah radi razveseljevanj vitezov razsipavati svoje premoženje. Baje se je izrazil: „Diu kost ist hie ze starc.“⁶

Na danes štajerskih tleh dobimo prvič patriarha Bertolda leta 1225. To je razvideti iz neke listine, katera je datirana

¹ Zahn, UB, III, št. 59.

² Schumi, UB, II, št. 172.

³ Zahn, UB, III, št. 59.

⁴ Jaksch, Mon. Car., I, št. 482; Bianchi v Archiv für Kunde österr. Gesch., 21 (1859), 188, št. 52.

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1812,

⁶ *Vrouwen dienest*, izdaja Lachmannova, Berlin 1841, str. 77, verz 25—26. — Prim. Winkelmann, *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Friedrich II.*, I, 389; Aelschker, *Geschichte Kärntens*, 289 in Juritsch, *Geschichte der Babenberger*, 481 nsl.

„anno domini MCCXXV, iuxta pontem Drawe apud Montferrar“ in govori o delitvi otrok Henrika, andeškega ministeriala iz Slovenjega Gradca, kateri se je oženil z neko ministerialko krške cerkve, med oglejsko in krško cerkvijo¹. Listino lahko stavimo v zadnjo četrtino, ako ne v zadnji mesec rečenega leta. Dne 14. septembra 1225. se je mudil namreč Bertold še v Portogruaru v Furlaniji², januarja naslednjega leta pa v Slovenjem Gradcu. Vprašanje ostane le, kje je iskati imenovani Montferrar. K. Tangl³ in Davorin Trstenjak⁴ mislita, da je Montferrar Železnik (zah. od Spod. Dravograda pri Strojni, ferrum = železo!), pons Drawe pa most, kateri pelje tam črez Dravo. Jaksch misli, da ne more z gotovostjo določiti lego kraja⁵. Z ozirom na to listino in na pečat stavi Jaksch tudi neko nedatirano listino v december 1225⁶. Gre se tudi tu, kakor v prešnji listini, za pogodbo med Bertoldom in krškim škofom Ulrikom. Ta je podelil soglasno s svojim kapiteljem in svojimi ministeriali na priprošnje teh oglejski cerkvi Rihkardo, ministerialko svoje cerkve in soprogo Otokarja iz Partistagna (nemško Perchtenstein, severozah. od Čedad) z vsem potomstvom, izvzeta je le ena hčerka. Ravnotako je podelil Bertold svojo ministerialko Kunigundo, hčer Reinhera iz Wolkenburga, z vsem potomstvom in njenega brata Engelskalka krški cerkvi.

Dne 13. januarja naslednjega leta se je mudil patriarh Bertold v hiši slovenjegraškega župnika in izdal tu dve listini za samostan Št. Pavel⁷. Cela vrsta duhovnih in svetnih

¹ Jaksch, Mon. Car., I, št. 500.

² Bianchi v Archiv f. Kunde österr. Gesch., 21, 1859, str. 200, št. 80.

³ Windischgratz und die Herren von Windischgratz, Mittheilungen des histor. Vereins f. Steiermark, 12, 1863, str. 157,

⁴ Črtice o nekdanji provinciji Windischgraz, Kres, I (1881), 417 do 418 in Weriant de Graz, str. 53.

⁵ Mon. Car., I, 384, op. 1.

⁶ Mon. Car., I, št. 500.

⁷ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1899 in 1900. — Prim. Tangl, o. c., 157—158 in Trstenjak, o. c., Kres, I, str. 64.

gospodov se je takrat nahajala v spremstvu oglejskega patriarha, tako savinjski arhidiakon Hartnid, koroški arhidiakon Liuprand, oglejski kanonik Konrad, slovenjegraški župnik Bertold, podkrnoški župnik Bernard, župnik Henrik iz kranjskega Mengša, patriarhov kaplan Hartnid iz Konjic, svobodna brata Leopold in Viljem iz Vojnika, svobodni Konrad iz Sovneka, Oton iz Kunšperka, Popon iz Mirne, dapifer Matija ter pincerna Oton iz furlanskega Humina in še drugi.

Mnogo važnejše nego to potovanje patriarha Bertolda iz leta 1225—1226 v koroške in štajerske dele njegove vladikovine je bilo drugo, katero je trajalo nekako od oktobra 1228. do januarja 1229. Če je veljalo prej potovanje Koroški in Štajerski, se je sedaj patriarh obrnil na Kranjsko¹, in sicer v okraj okoli Metlike. V teh krajih se je razširila med ljudstvom, da rabimo izraz listine, kriva vera in zmota in ljudstvo je posnemalo običaje paganov. Bertold sam pravi, da je ljudstvo „gremio ecclesie nostre utpote in conterminiis nostre diocesis constitutum“ od krive poti pripeljal zopet na pot resnice². Iz tega sledi osebna navzočnost Bertoldova v teh krajih. Da bi pospešil izpreobrnitev k pravi veri, je ukazal Bertold na prošnjo svoje sestre Sofije, mejne grofinje istrske, katera je postala nuna po smrti svojega moža, mejnega grofa Henrika IV., postaviti v metliškem okraju v kraju, kateri se zove Črnomelj (Schirnomel), cerkev na čast sv. Petru in ji podrediti štiri podružnice. Tem cerkvam je odkazala Sofija desetine imenovanega okraja, pridržaje si fevdno pravico patriarhovo in patronatno pravico mejne grofinje. Ob enem je bil nastavljen pri novi cerkvi duhovnik. Kraj, kjer je bila izdana listina, nam ni znan; bržkone se je nahajal kje na Kranjskem, kajti med pričami listine najdemo večinoma navedene gospode s Kranjskega [tako dekana Kranjske in Marke Ber-

¹ Nicoletti piše popolnoma neutemeljeno, da je patriarh Bertold že leta 1221. obiskal svoje fevdnike na Kranjskem (Manzano, *Annali del Friuli*, II, 276).

² Schumi, *UB*, II, št. 59.

tolda, cerkljanskega župnika Henrika, smledniškega župnika Henrika, plemenitega Konrada iz Lemberga, Majnharda Crimhilda].

Nekaj dni pozneje, 29. oktobra 1228., je izdal patriarh Bertold skupno s svojim bratom Otonom VII., palatinskim grofom burgundskim, listino za samostan v Gornjem Gradu¹. Tudi za to listino ne vemo, kje je bila izdana; po piscu listine, župniku iz gorenjskih Cerkelj, soditi je mogoče, da kje na Gorenjskem, mogoče v Cerkljah ali pa v bližnjem andeškem Kamniku, kjer se je Bertold pogostoma mudil; po drugi strani govori večje število prič iz Štajerske za to, da je bila listina izdana v tej deželi.

Zadnja znana listina, katera nam govori o navzočnosti Bertoldovi v teh letih na Kranjskem, je listina, datirana 13. januarja 1229. v Kamniku, s katero je Oton VII., vojvoda merski, potrdil pravice in določbe, katere so podelili grofje Oton in Henrik iz Wolfratshausena ter grof Bertold II. iz Andechs bavorskemu samostanu Diessen. Med pričami se nahaja tudi Otonov brat, patriarh Bertold, na čigar priprošnjo in v čigar navzočnosti se je izvršilo pravo dejanje².

Leta 1230. patriarh Bertold ni prišel na Kranjsko, Koroško ali Štajersko, pač pa ga najdemo pri neki sodni obravnavi 18. septembra 1231. v Rečici v Savinjski dolini³ in potem zopet 2. decembra 1232. v Kamniku, kjer je izdal neko listino na korist gornjegrajskega samostana⁴. Listina patriarha Bertolda, katera je datirana le „datum in Chirheim, XVIII Decembris, V. indictionis“ je bila izdana tudi mogoče leta 1232.⁵

¹ Zahn, UB, II, št. 251; prim. Tangl, o. c., 159; Trstenjak v Kresu, I (1881), 53—54 in Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, 16—17.

² Schumi, UB, II, št. 63; Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, 189, št. 555.

³ Zahn, UB, II, št. 285.

⁴ Zahn, UB, II, št. 297.

⁵ Radi indikcije bi prišla v poštev tudi letnica 1247., toda v jeseni tega leta se ni mudil Bertold v alpskih deželah, temveč v Furlaniji (Schumi, UB, II, št. 145).

in sicer bržkone v Klein-Kirchheimu pri Millstattu, če ne v Cerknem na Goriškem. Ž njo je potrdil patriarh že sklenjeno poroko med Engilrado iz Rottensteina, oglejsko ministerialko, in Kuncem iz Loke, freisinškim ministerialom, ter določil, naj se potomci razdelé na dva enaka dela med obe cerkvi¹.

Početkom prihodnjega leta se je patriarh Bertold mudil bržkone na Koroškem. Megiser² in pa Annus Millesimus Ossiensis (str. 69) nam namreč poročata k temu letu o pogodbi, sklenjeni vsled posredovanja patriarha Bertolda med osojskim samostanom in solnograško cerkvijo radi gospodarstva Lungau. Kakor se je vršilo bržkone to posredovanje na Koroškem, tako je bila najbrže tudi neka, le z letom 1233. datirana listina Bertoldova izdana v tej deželi. S to izpričuje patriarh, da je njegov brat, bamberski škof Ekbert, z njegovim dovoljenjem ustanovil v Beljaku hospital za uboge in bolne popotnike in odškodoval beljaško župno cerkev za eksemicijo hospitala s kmetijami v „Völkendorfu“ (pri Beljaku) in v Št. Petru (v Perovi) ter dvema posestvom pri hospitalu. Nadalje je določil Bertold, naj se pri hospitalu pokopljejo le v njem umrli gostje in domači ljudje, in dovolil, da se ob priliki splošnega interdikta v hospitalu pri zaprtih vratih in z izjemo vseh ekskomuniciranih in interdiciranih vrši lahko božja služba³.

Po letu 1233. ni, kolikor nam je znano, prišel patriarh Bertold celih pet let na Kranjsko, Koroško ali Štajersko. Še-le leta 1238. ga dobimo zopet na Koroškem. Izvanredni dogodek ga je privedel sem. Tega leta se je namreč po poročilu Ivana Vetrinjskega izpremenila v cerkvi sv. Lovrenca v Kamnu v Junski dolini baje hostija v rokah duhovnika Volberta vidno v meso in kri Kristusovo. Poleg Bertolda je prišel semkaj, da vidi čudež, tudi tirolski grof Albert. (Ivan Vetrinjski ga

¹ Zahn, Codex diplomaticus Frisingensis, I, Fontes rer. Austr., II, 31 (1870), str. 131, št. 132.

² Annales Carinthiae, 850.

³ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2079.

imenuje comes Goricie¹). Ta je tudi odkupil s privoljenjem patriarha, katerega imenuje svojega brata², cerkev sv. Lovrenca s posestvi pri cerkvi sv. Daniela pri Kamnu od samostana dobrlavaškega, kateremu je doslej pripadala, in jo podelil oglejski cerkvi³. Dne 28. aprila 1238. je eksimiral tudi Bertold, v Beljaku se mudeč, cerkev v Kamnu zaradi tam se vršečih čudežev skupaj s posestvi pri cerkvi sv. Daniela od jurisdikcije in oblasti samostana v Dobrlivasi in jo podredil neposredno svoji in svojih naslednikov oblasti. Poleg tega je določil patriarh, naj ima vsak kamenski župnik polno oblast prezentacije in potrditve onih dveh prebendarjev, katere je tu ustanovil tirolski grof Albert. Pri izdanju te listine so bili navzoči tirolski grof Albert, kateri je listino tudi pečatil, potem goriški grof Majnhard IV., beljaški arhidiakon Bertold, oglejski kanonik magister Filip, župnik iz kranjskega Kamnika, doktor Friderik, kaplan Rupert iz Trofaiacha in drugi⁴.

Potem ko je bil Bertold meseca avgusta, septembra in oktobra leta 1238. navzoč pri obleganju Brescie po cesarju Frideriku in se večkrat omenja v cesarskih listinah one dobe⁵, najdemo ga 11. decembra istega leta zopet na Kranjskem. Pač ga je ustanovitev samostana v Velesovem, ki je bila, kakor hočemo spodaj pokazati, ustanova rodbine Andechs, pripeljala na pot na Kranjsko. Kakor pri ustanovi cerkve sv. Petra v Črnomlju, katera je bila tudi ustanovljena od Sofije istrske iz

¹ *Johannis abbatis Victoriensis liber certarum historiarum*, lib. 1, recensio B (izd. F. Schneider, *Scriptores rer. Germ. in usum scholarum*, I, 148, 185).

² Bertoldov nečak, Oton VIII., je imel za ženo Elizabeto, hčer tirolskega grofa; zato imenuje ta patriarha brata.

³ Jaksch, *Mon. Car.*, IV a, št. 2157.

⁴ Jaksch, *Mon. Car.*, IV a, št. 2161; Bianchi v *Archiv zur Kunde österr. Gesch.*, 21 (1859), str. 212, št. 122 (k 3. aprilu). — Prim. Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis*, 708 in Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, I, 190.

⁵ Böhmer-Ficker, *Regesta imperii*, V, št. 2372, 2377, 2378, 2389—2391, 2395—2397. — *Annales Placentini Gibellini* k letu 1238. (*MG.*, *SS.*, 18, 479).

rodovine Andechs, je hotel biti Bertold poleg tudi sedaj, ko se je šlo za imenitno zadevo njegove rodovine. Tako je izdal 11. decembra 1238. listino za Velesovo, o kateri hočemo pozneje natančneje izpregovoriti¹. Leta 1239. je izdal patriarh Bertold vnovič dve listini na korist novi ustanovitvi².

Iz Kamnika je prišel Bertold leta 1239. v Zatičino na Dolenjskem in izdal tukaj 2. novembra listino, s katero je podaril vetrinjskemu samostanu cerkev sv. Lenarta na Ljubelju³ z vsemi pritliklinami, koristmi itd. Podelil je samostanu tudi patronatno pravico, katero mu je podelil črez imenovano cerkev njegov brat, istrski mejni grof Henrik IV.⁴, in določil, naj se v samostanu za njegov, njegovega brata, matere in drugih sorodnikov dušni blagor čita vsak teden po ena žalna maša; v cerkvi sv. Lenarta pa vsaj enkrat na teden ena maša na čast vseh svetnikov; potem je odredil, naj se mudi pri cerkvi sv. Lenarta večkrat kak konverz ali brat vetrinjskega samostana „in exhibitione ignis straminis et stupe calide transeuntibus pauperibus et peregrinis omni tempore hospicii beneficium inpensurus,“ tudi naj se ohranijo pota in mostovi na Ljubelju po potrebi in na stroške imenovane cerkve ali samostana v dobrem stanju. Slednjič je dovolil patriarh, da sme samostan v svrhu živinoreje napraviti na Ljubelju novine⁵.

Zdi se, da je patriarh Bertold potoval leta 1239. iz Zatičine v Slovenji Gradec, kajti tu je izdal 9. decembra pisanje, datirano le z 9. decembrom⁶. Od tu se je povrnil Bertold

¹ Schumi, UB, II, št. 103.

² Schumi, UB, II, št. 104 in 105.

³ Prim. Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1598.

⁴ Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, 206, št. 656 d.

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2184 in 2461. — Prim. W. Milkowicz, Die Klöster in Krain, 54. — Razume se, da ne smemo zamenjati hospitala na Ljubelju s hospitalom sv. Antona na Kozjaku (vzhodno od Kamnika), kakor je to storil Ernst Oehlmann (Die Alpenpässe im Mittelalter, Jahrbuch für schweizerische Geschichte, IV, 1879, str. 266).

⁶ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2185.

zopet v Kamnik, kjer je zadnjega januarja leta 1240. izdal vnovič listino za samostan v Velesovem¹.

Zopet se je mudil patriarh Bertold v slovenskem delu svoje države 17. maja 1243., ko je v Gornjem Gradu izdal za tamošnji samostan neko listino², ter potem 5. junija naslednjega leta, ko je v Mirni na Dolenjskem ob navzočnosti župnika Werianda iz Mengša in župnika Alberta iz Trebnjega izdal neko listino za oglejskega dekana in kapitelj³.

Dne 21. decembra istega leta se je mudil Bertold v Beljaku, kjer je bil takrat poravnan prepir radi cerkva v Št. Petru pri Beljaku, Št. Martinu nad Beljakom in na Brdu (vzhodno od Beljaka) med bamberško cerkvijo in nje izvoljenim škofom Henrikom ter oglejsko cerkvijo. Patriarh je resigniral na svojo patronatno pravico pri cerkvi v Št. Martinu na korist bamberškemu škofu, ta pa na enak način na svojo pravico pri cerkvi na Brdu. Cerkev v Št. Petru sta pa podelila oba hospitalu sv. Katarine pri Beljaku tako, da naj se njeni dohodki uporabljajo na korist hospitalu. Nasprotno si je patriarh pridržal pri vseh treh cerkvah svoj „ius spirituale et diocesane“. Razen tega sta patriarh in izvoljeni škof obljubila, da se hočeta potruditi, dobiti od svojih kapiteljev v teku enega leta privoljenje te pogodbe⁴.

Leta 1245. ni mogel patriarh Bertold pač radi svoje prisotnosti na Lyonskem koncilu priti na Kranjsko, Koroško ali Štajersko, pač pa se je mudil 8. avgusta prihodnjega leta v Kamniku in izdal tu listino za štajerski samostan Studenice;⁵ 12. julija leta 1247. se je pa mudil v Rečici v Savinjski dolini, kjer se je ravno tako, kakor v Kamniku, mudil že prej-

¹ Schumi, UB, II, št. 106.

² Zahn, UB, II, št. 420.

³ Schumi, UB, II, št. 129.

⁴ Böhmer-Ficker-Winkelmann, Regesta imperii, V, št. 15.077 (k 27. dec., po Bianchijevem Indice dei documenti, str. 9); Jaksch, Mon. Car., IVa, št. 2288; Rubeis, o. c., 715—716; Manzano, Annali del Friuli, II, 345 do 346.

⁵ Zahn, UB, III, št. 3.

šnja leta. Sem je prišel k Bertoldu prior žičke kartuzije in ga prosil, naj mu podeli desetine, katere je žička kartuzija imela od avstrijskih vojvodov Leopolda (VI.?) in Friderika II. v svrhu vzdrževanja samostanskega poslopja v Rogozi (južno od Maribora), Podovi (jugovzhodno od Maribora), Zgornjih in Spodnjih Račjih (južno od Maribora) in Hajdini (pri Ptujju). Te desetine so spadale „nomine feudi“ od nekdanj k točajevi službi oglejske cerkve, katero so izvrševali Babenberžani, in so postale po smrti zadnjega Babenberžana proste. Patriarh je izpolnil prošnjo priorja in podelil žički kartuziji „pro subsidio domus“ omenjene desetine¹.

Kakor tolikokrat tekom svoje dolge vlade je prišel Bertold še tekom svojih dveh zadnjih vladarskih let na Kranjsko in Štajersko, namreč leta 1250. in leta 1251. Tako ga dobimo 12. avgusta leta 1250. v Zatičini, ko je tam izdal listino za samostan v Kostanjevici². Prihodnji dan je potrdil zatiškemu samostanu daritve, katere je pridobil samostan tekom časa³, in naročil v neki drugi listini, — Schumi vsaj jo datira s 13. avgustom, — vsem rektorjem, župnikom in vikarjem svoje vladikovine, naj posvaré vse svoje župljane, kateri bi delali Marijini cerkvi v Zatičini škodo, in jih pozovejo, cerkvi narrejeno škodo in krivico popraviti. Ako bi to ne koristilo, naj kaznujejo škodljivce s cerkvenimi kaznimi⁴. — To pot se je mudil Bertold dalj časa v Zatičini. Dne 14. avgusta je odločil tu prepir, kateri je nastal med zatiškim opatom Konradom in župnikom Konradom iz Št. Vida (pri Zatičini) radi cerkve

¹ Zahn, UB, III, št. 12. — Prim. Tangl, o. c. v Mittheilungen des histor. Vereins für Steiermark, XII, 160—161 in Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, 30—31.

² Schumi, UB, II, št. 169.

³ Schumi, UB, II, št. 170.

⁴ Schumi, UB, II, št. 171. — (Ze 9. aprila 1240. je naročil papež Gregor IX. patriarhu Bertoldu in njega sufraganom, naj kaznujejo s cerkvenimi kaznimi vse, kateri bi se pregrešili nad imetjem zatiškega samostana; Schumi, UB, II, št. 107.)

sv. Nikolaja¹ v tem smislu, da je podredil to cerkev samostanu. Da bi pa odškodoval župnika, mu je podelil iz šestih kmetij obstoječo vas Kal².

Iz Zatičine se je napotil Bertold na Gorenjsko, kjer se je sešel v Mengšu³ z Ulrikom, sinom koroškega vojvode Bernarda. Tu je sklenil z njim pogodbo, katero so potem napisali 3. septembra v zgornji kapeli spodnjega gradu v Kamniku (in capella superiori castri inferioris de Stain)⁴. Naslednje dni se je mudil Bertold še vedno na Gorenjskem, kajti 12. septembra je izdal v Mengšu listino za samostan v Gornjem Gradu⁵.

Le še par mesecev je bilo namenjeno živeti patriarhu Bertoldu. Po svojem ravnokar omenjenem bivanju na Kranjskem ga dobimo 18. decembra 1250. v Ogleju⁶, 8. januarja 1251. v Čedadu⁷, 30. januarja 1251. pa v Tolminu⁸. Kakor da bi čutil patriarh Bertold, da se mu bliža smrtna ura in kakor da bi hotel poravnati pred svojo smrtjo svoje svetne zadeve, se je dne 8. januarja 1251. pomiril v Čedadu z goriškim grofom, podelil 30. januarja v Tolminu samostanu in konventu Podkloštrom radi škode in žalitev, katere so prizadjali samostanu on in njegovi ljudje, kot odškodnino in v

¹ Bržkone cerkev sv. Nikolaja v Gradišcu pri Zatičini.

² Schumi, UB, II, št. 172. — V bližini Zatičine in Št. Vida leže tri vasi, imenovane Kal (Farški Kal, Mali Kal, Veliki Kal). Bržkone je eden izmed teh treh pravi, če ne že Farški Kal, to je Kal župnika v Št. Vidu.

³ G. Occioni-Bonaffons (Un documento friulano e un diploma di Arigo VII, Archivio storico Italiano, ser. 3, XIII, 1871, str. 175—178) pravi, „Mengosburch“ naj bi bil „Moosburg nella Carniola“ (!).

⁴ V razloček h gornjemu gradu nad Kamnikom. Pod imenovano gornjo kapelo leži še danes ena, namreč spodnja. Sedanja kapela je stala bržkone že za časa patriarha Bertolda ter kaže deloma še romanske stavbinske oblike. — Regest pogodbe ima Böhmer-Ficker-Winkelmann, Regesta imperii V, št. 15083; tekst listine pri Jakschu, Mon. Car., IV a, št. 4441.

⁵ Zahn, UB, III, št. 76.

⁶ Jaksch, Mon. Car., št. 2445.

⁷ Joppi, Documenti Goriziani, Archeografo Triestino, XII, str. 6—14, št. 25.

⁸ Jaksch, Mon. Car., št. 2451.

blagor svoje duše z dovoljenjem in privoljenjem svojega kapitelja cerkev sv. Janeza na Zili¹ z vsemi pristoječimi pravicami.

Zdi se, da je potoval Bertold iz Tolmina na svoje posestvo v Slovenjem Gradcu; tu ga najdemo 14. marca 1251., ko je izdal neko listino za grofa Ulrika iz Sternberga². Istotako je izdal 24. aprila istega leta v Slovenjem Gradcu neko listino za samostan Studenice³ in podelil par dni pozneje, 30. aprila, svojo lastnino v slovenjegraškem okraju oglejski cerkvi⁴.

To je zadnje, kar vemo o delovanju patriarha Bertolda v slovenskem delu njegove vladikovine in njegovi državi sploh, kajti 23. maja 1251. ga je dohitela smrt. Obisk Bertolda v Slovenjem Gradcu spomladi l. 1251. je zadnji izmed njegovih mnogih obiskov širom današnje Kranjske, Koroške in Štajerske.

Ne samo s tem, da je obiskal tako pogostokrat slovenski del svoje vladikovine, je skušal patriarh Bertold povzdigniti tu cerkveno življenje, temveč tudi s tem, da je ostro nastopil proti razširjajočim se krivim veram in škodljivcem cerkva ter z ustanavljanjem novih samostanov.

Leta 1228. je prišel patriarh Bertold na Dolenjsko in tu „populum in regione, que Metlika dicitur, existentem errore caecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem ... a vero ovili errantem“⁵ pripeljal zopet na pot resnice. Josip Gruden⁶ in Fr. Trdan⁷ mislita pri razlagi tega mesta

¹ Leta 1348. jo je zasul plaz z Dobrača.

² Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2457. Sternberg je Strmec zahodno od Vrbe na Koroškem.

³ Zahn, UB, III, št. 87.

⁴ Zahn, UB, III, št. 88.

⁵ Schumi, UB, II, št. 59.

⁶ Zgodovina slovenskega naroda, I, str. 466.

⁷ O slovenskih Bogomilih, Čas, 8 (1914), 187—192.

celo na vpliv in posnemanje običajev Bogomilov od strani ljudstva okoli Metlike.

Ravnotako, kakor proti krivi veri, je nastopil patriarh Bertold tudi proti škodljivcem cerkva svoje in svoji vladikovini sosednih cerkva in samostanov. Tako je pisal bržkone leta 1229. opatom, priorjem, dekanom, arhipresbiterom, arhidiakonom in drugim prelatom svoje vladikovine in jim na prošnjo opata in konventa vetrinjskega zapovedal nastopiti s cerkvenimi kaznimi proti škodljivcem cerkve in posestev tega samostana¹. Podlaga tega pisanja patriarha Bertolda je podobno pisanje papeža Gregorja IX. z dne 23. decembra 1228. imenovanim osebam solnograške dieceze². Na podoben način je naročil patriarh Bertold 9. decembra 1239. iz Slovenjega Grada vsem opatom, proštom, župnikom, kaplanom in vikarjem svoje vladikovine, naj pod kaznijo s cerkvenimi kaznimi kaznujejo vse, kateri bi delali škodo samostanu v Št. Pavlu v Labodski dolini³ in analogno pisanje je izdal patriarh Bertold bržkone 13. avgusta 1250. na korist Marijini cerkvi v Zatičini⁴. — Tudi v neki prepir, kateri je nastal med bamberskim škofom, patriarhovim bratom, in Henrikom iz Bekštajna, kateri je ujel škofa in porušil neki bamberski grad, je moral patriarh Bertold poseči na povelje papeža Gregorja IX. Potem, ko ga je ta s pisanjem z dne 25. junija 1233. odrešil od vsake prisege ali pokorščine napram Henriku iz Bekštajna⁵, mu je zapovedal v pismu z dne 28. junija, nastopiti brezobzirno za popravo porušenega gradu in pridobitev bamberskih posestev ter Henrika in njegove pomagače javno in slovesno proglasiti za izobčene⁶.

¹ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1957.

² Potthast, o. c., št. 8304; Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1954.

³ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2185.

⁴ Schumi, UB, II, št. 171.

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2076; MG., Epistolae, I, št. 543. — Prim. Juritsch, Geschichte der Babenberger, str. 538.

⁶ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2077; prim. tudi števil. 2071, 2072 in 2073.

Patriarh Bertold je skušal povzdigniti cerkveno življenje svoje vladikovine tudi z ustanovitvijo novih samostanov. Nova redova minoritov in dominikancev sta se ravno za vlade patriarha Bertolda istotako, kakor drugod, tudi po slovenskem delu oglejskega patriarhata jako hitro razširila. Tu so baje nastali samostani v Celju in v Beljaku že tekom prve polovice 13. stoletja¹. Da bi bil minoritski samostan v Ljubljani v resnici ustanovljen okoli leta 1233.², se ne da dokazati iz listin; gotovo je le, da se imenuje leta 1242. brat Vincencij kot gvardijan v Ljubljani³. Po nekem poročilu jako nekritičnega Nicolettija je baje poklical patriarh Bertold celo sv. Antona iz Padove v svojo vladikovino, da bi tu razširil minoritski red⁴.

V posebno ozkih stikih je pa stal patriarh Bertold s samostani dominikancev, oziroma dominikank v Velesovem, Studenicah in Ptuju. Vsi ti samostani so bili ustanovljeni za časa njegovega vladanja.

Samostan Velesovo na Gorenjskem lahko smatramo kot ustanovo rodbine Andechs, akoravno se imenujejo v ustanovni listini iz leta 1238. pravzaprav kot ustanovitelji bratje Gerloh, Weriand in Valter iz Kamnika, vsi trije andeški ministeriali, in drugi člani iste rodovine⁵. Ozemlje okoli Velesovega, kjer je vzrastel nov samostan, je bilo tudi andeško. Daritve samostanu je potrdil patriarh Bertold „auctoritate nostra et potestate domini temporalis quo gracia maiorum nostrorum fungebamur“ in v imenu svoje nečakinje Neže, soproge avstrijskega vojvode Friderika II., in svojega nečaka Otona (VII.),

¹ G. E. Friess, Geschichte der österr. Minoritenprovinz, Archiv für österr. Geschichte, 64, str. 110—111, 113.

² Friess, o. c., 113—114.

³ Schumi, UB, II, št. 119. — Guido Rant O. F. M. (Die Franziskaner der österreichischen Provinz, 57—58) misli, da je patriarh Bertold sam poklical med letom 1230. in 1242. frančiškane v Ljubljano. Dokazati tega ne moremo.

⁴ Manzano, Annali del Friuli, II, 275, 290.

⁵ Schumi, UB, II, št. 102.

vojvode meranskega in palatinskega grofa burgundskega. V novi samostan so poklicali nune iz dunajskega samostana Ziegelhofen; samostan sam pa sezidali pri cerkvi sv. Marjete¹, pri kateri so imeli imenovani gospodje iz Kamnika patronatno pravico in odvetništvo. Tem pravicam so se sedaj odpovedali. Isti gospodje so podelili samostanu posestva v Šenčurju (S. Georgius), Viševku (Olswic), Voklem (Hvlwin), Pešati (Peihscat), Velesovem, Pečah (Peschs), Vopovljah (Woepulach) in Tupaličah (Tvpelich)². Poleg tega so podelili: nuna Marjeta posestva v Brniku (Pernekke, v sod. okr. Kranj) in Tustanu (Tuztan, v sod. okr. Kamniku); opat Albert iz Gornjega Gradu 100 mark³; Henrik, imenovan Črni, iz Velesovega posestva v Viševku in Lužah (Lausach, v sod. okr. Kranj); Henrik, imenovan Liste, posestva pri Črešnjevem (Kerstetin, v sod. okr. Kranj), Robert iz Brnika pa posestva pri Brniku. Zidavo samostana sta prevzela na svoje stroške brata Weriland in Gerloh iz Kamnika. Patriarh Bertold je pa podaril samostanu cerkev v Šenčurju, mu podelil prosto sodstvo, odstopil sodnijske dohodke samostanskih podložnikov in mu pripoznal pravico, zaseči premoženje obsojenih podložnikov. Tudi je dovolil ministerialom, kateri spadajo pod njegov ali njegove nečakinje „dominium“, da smejo podeliti samostanu brez drugih okoliščin svojo lastnino ali fevde. Listina je bila izdana 11. decembra 1238. v cerkvi sv. Marjete v Velesovem⁴.

¹ Cerkev sv. Marjete je stala že leta 1163. na alodu andeškega ministeriala Gerloha iz Kamnika. Patriarh Udalrik II. jo je takrat ločil od župnije v Cerkljah in ji podelil krstno in pogrebno pravico (Schumi, UB, I, št. 128).

² Razen Vopovelj, ki leže danes v kamniškem sodnem okraju, leže vse vasi v današnjem kranjskem sodnem okraju.

³ To daritev je potrdil leta 1241. naslednik opata Alberta, opat Henřik (Zahn, UB, II, št. 389). Radi tega je prišlo še leta 1242. do preprirov (prim. Zahn, UB, II, št. 411).

⁴ Schumi, UB, II, št. 103. — O ustanovitvi samostana v Velesovem prim. J. Parapat, Doneski k zgodovini samostana Velesovskega, Letopis Matice Slovenske, 1872/73, str. 18; Milkowicz, Die Klöster in Krain, 158—160 in Jos. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 191—192.

Septembra naslednjega leta je prišel patriarh Bertold zopet na Kranjsko in bogato obdaroval samostan¹. Da bi pospešil zidanje samostana, je podelil patriarh Bertold še istega leta odpustke vsem, kateri bi podelili samostanu posestva ali miloščine².

Toda novi samostan je imel tudi svoje nasprotnike. Zato je pozval 31. januarja 1240. patriarh Bertold vse župnike po Kranjskem, naj kaznujejo škodljivce samostana, ako bi po trikratnem opominu ne ubogali, s cerkvenimi kaznimi³.

Tudi v poznejših letih so bili Andechsi naklonjeni veleovskemu samostanu. Dne 3. novembra 1247. je potrdila vojvodinja Neža, vdova po avstrijskem vojvodu Frideriku II., neki dogovor med samostanom in njenim ministerialom Gerlohom iz Kamnika⁴; 16. aprila 1248. je pa potrdila podaritev imenovanih posestev samostanu⁵. Obakrat je bil pri izdaniu listine navzoč tudi stric Nežin, oglejski patriarh Bertold.

Tudi ustanovitev nekega drugega nunskega samostana na ozemlju oglejske vladikovine, namreč samostana, čigar „nomen wlgare Studenitz“⁶ so pri ustanovitvi izpremenili v „nomen celebre Fons gracia“, se je izvršila za časa vlade oglejskega patriarha Bertolda. Že leta 1237. je podelila Richza iz Kunšperka (Königsberg), soproga Otona iz Kunšperka, cerkvi in hospitalu, katerega je nameravala njena sestra Sofija iz Rogatca ustanoviti v Studenicah, neko število kmetij⁷; leta 1245. je pa podelil patriarh Bertold „noue plantationi riuoli sancte Marie in Poltsach“ (Poljčane pri Studenicah) župnijo v Slivnici (v današnjem sod. okr. Maribor). Patriarh Bertold se je

¹ Schumi, UB, II, št. 104.

² Schumi, UB, II, št. 105.

³ Schumi, UB, II, št. 106.

⁴ Schumi, UB, II, št. 145.

⁵ Schumi, UB, II, št. 155.

⁶ Zahn, UB, III, št. 59. — Studenice leže v današnjem sodnjem okraju Sloveška Bistrica na Spodnjem Štajerskem.

⁷ Zahn, UB, II, št. 363. — Glej A. v. Muchar, Geschichte des Herzogtums Steiermark, 5, 158.

pogostoma izkazal naklonjenega napram novi ustanovitvi. Leta 1246. je podelil vsem kristjanom, kateri bi podpirali novo ustanovitev, odpustek¹. Leta 1249. je potrdil še enkrat ustanovitev samostana in vse do takrat izkazane mu podaritve, sam mu je pa prepustil s privoljenjem oglejskega kapitelja župnijo Slivnico, potem določil, naj tu postavi župnika vsakokratni patriarh, in naštel pravice in dolžnosti župnikove. Zase in za svoje naslednike si je pa pridržal od slivniške župnije eksimirano cerkev v Poljskavi (pri Slovenski Bistrici). Tudi je podelil patriarh samostanu pogrebno pravico in prostost pred odvetnikom razen takrat, kadar bi nune same zahtevale katerega².

Še malo časa pred svojo smrtjo je podelil patriarh Bertold samostanu nov privileg. Sestra Sofija in nune so ga namreč prosile, naj bi jim dovolil sprejeti in vpeljati v svoj samostan dominikanski red in se podvreči duhovni pokorščini dominikancev, kakor je to v navadi v nunskih samostanih po Lombardiji. Patriarh je v to privolil in uredil to zadevo z listino, katero je izdal 24. aprila 1251. v Slovenjem Gradcu za priorja in konvent pridigarških bratov v Ptuju³. Nekaj tednov pozneje, 23. maja 1251., je umrl patriarh Bertold in bržkone ne dolgo pred svojo smrtjo je izdal novo listino za studeniški samostan v zadevi zamenjave cerkev Venčesla in Tinj za cerkev v Poljčanah in Laporje⁴.

Ravno tako, kakor odnošaji samostana dominikank v Studenicah so bili tudi živahni odnošaji med samostanom do-

¹ Zahn, UB, III, št. 3. — Prim. Muchar, o. c., 5, 195.

² Zahn, UB, III, št. 59. — Prim. Muchar, o. c., 5, 226—227 in F. v. Krones, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I), str. 508—510.

³ Zahn, UB, III, št. 87. — Prim. Muchar, o. c., 5, 237—238 in Krones, o. c., str. 509.

⁴ Zahn, UB, III, št. 102 in opazka na str. 169. — Prim. Mucharja, o. c., 5, 158, kateri stavi listino v leto 1243. in govori o nekem oglejskem patriarhu z imenom Peter (I).

minikancev v Ptuj, čeprav je ta samostan, ustanovljen leta 1230.¹, stal že izven mej oglejskega patriarhata, in oglejskim patriarhom Bertoldom. Prišlo je do tega pač za to, ker so delovali ptujski dominikanci tudi na desnem bregu Drave. Bržkone istočasno kot solnograški nadškof Eberhard II.² je podelil tudi patriarh Bertold ptujskim menihom, o katerih pravi „in magna habuit reverentia et honore“, vso oblast v svoji vladikovini, katero jim je mogel podeliti pravnim potom ter dovoljenje za podelitev odpustkov³.

Izmed samostanov, ležečih na slovenskem ozemlju, je bil benediktinski samostan v Gornjem gradu deležen posebne milosti patriarha Bertolda.

Na nič manj nego na ustanovitev katedralne cerkve pri gornjegrajskem samostanu in na premestitev pičanskega škofjskega sedeža iz Istre v Gornji Grad je mislil patriarh Bertold. Papež Gregor IX. ni bil, posebno z ozirom na veliko razširjenost oglejskega patriarhata in težavo, izvrševati tu redno nadpastirsko službo, načrtu nikakor nenaklonjen. Zato je naročil 2. aprila 1237. škofoma v istrskem Novem Gradu in v Trstu, naj stvar natančno preiščeta in mu potem o tem poročata⁴. Škofa sta res odgovorila in poročala papežu med drugim, da je Bertold nakazal bodočemu škotu že dohodke v znesku 350 mark srebra, všteti v to svoto dohodke gornjegrajskega samostana, in mu ob enem določil obširno vladiko-

¹ Prim. Zahn, UB, št. 271, 286 in 328 ter J. v. Zahn, Über die Anfänge und den älteren Besitz des Dominicanerklosters zu Pettau, Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquell., XVI (1879), str. 3 nasl.; potem sedaj Fr. Kovačič, Dominikanski samostan v Ptuj, Voditelj v bogoslovnih vedah, 17 (1914), str. 1 nasl. in istega pisatelja, Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj, ČZN, 10 (1913), str. 59 nasl. in poseben odtisek.

² Zahn, UB, II, št. 328 (k letu ca. 1235).

³ Zahn po rokopisu (Kollectaneum bei dem Predigerkloster zu Pettau iz 15. stoletja; kod. 141 v Drž. arhivu na Dunaju): Anfangk der stift des klosters von den von Pettau (Zahn, l. c., str. 9). O tem govori tudi notica v nekem seznamu listin iz 18. stoletja (Zahn, l. c., str. 4 in UB, II, št. 332).

⁴ Pothast, Regesta pontificum Romanorum, I, št. 10312; Zahn, UB, II, št. 353.

vino. Nato je papež škofoma zopet pisal, naj mu pošljeta še bolj natančne podatke o razširjenosti in obljudenosti bodoče škofije, o številu tamošnjih fara in cerkva in natančneje o dohodkih bodočega škofa¹. To je, kar vemo do danes o nameravani ustanovitvi škofije v Gornjem Gradu. Bertoldov načrt je bil deloma uresničen leta 1461., ko so namreč novo-ustanovljeni ljubljanski škofiji nakazali dohodke gornjegrajskega samostana².

Sploh lahko zasledujemo od ustanovitve samostana v Gornjem Gradu, čigar soustanoviteljica je bila po besedilu ustanovne listine iz leta 1140. ravno oglejska cerkev, pa do vladarske dobe patriarha Bertolda živahne odnošaje med oglejsko cerkvijo in nje cerkvenimi knezi ter samostanom benediktincev³. Posestva in pravice, različne ugodnosti in potrdilne listine je sprejemal samostan v bogati meri tako iz rok patriarha Bertolda kot že od njegovih prednikov⁴. Do živahnih odnošajev med Oglejem in Gornjim Gradom je prišlo še posebno radi tega v posebni meri, ker je bila oglejska cerkev lastnica bogatih posestev ravno v gornjegrajskem okraju (districtus Obernburgensis) in mozirski pokrajini (prouincia de Moziri)⁵. V svrhu upravljanja teh posestev je imela oglejska cerkev nastavljene lastne uradnike (officiales)⁶.

Tudi drugim samostanom svoje vladikovine je izkazoval patriarh Bertold svojo naklonjenost, bodisi, da jim je potrjeval posestva ali pa kako drugače posredoval v kaki zadevi; tako je izdal v tem smislu listine za štajerski samostan v Ži-

¹ Lucien Auvray, *Les registres de Grégoire IX.* (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome), II, kol. 709, št. 3778.

² O tem Josip Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908.

³ Ustanovna listina pri Zahnu, UB, I, št. 180. — Prim. posebno A. Stegenšek, *O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja*, ČZN, 7, 1910, 1 nasl. in Orožen, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, str. 17 nasl.

⁴ Zahn, UB, I, št. 225, 254; II, št. 251, 285, 420, 422.

⁵ Zahn, UB, III, št. 23.

⁶ Zahn, UB, III, št. 23, 76.

čah¹, za kranjski samostan v Zatičini² in za istotako kranjski samostan v Kostanjevici na Dolenjskem³, čigar ustanovitev po koroškem vojvodu Bernardu se je izvršila za vlade patriarha Bertolda⁴. — Ustanovitev od svojih bratov, mejnega grofa istrskega Henrika IV. in meranskega vojvode Otona VII., ustanovljenega hospitala sv. Antona na Kozjaku (Bokesruke, pri Motniku na Gorenjskem) je potrdil patriarh Bertold⁵, hospital sam pa podaril vetrinjskemu samostanu⁶. — Ustanovitev nekega drugega hospitala, onega v Beljaku, je dovolil patriarh Bertold leta 1233.⁷, sam je pa ustanovil leta 1239. hospital na Ljubelju⁸.

Za časa vlade patriarha Bertolda je pridobila oglejska cerkev posebno mnogo posestev po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Toda preden izpregovorim o teh, želim z nekaterimi besedami našteti na podlagi doslej izdanih virov svetna posestva, kolikor jih je imela in pridobila oglejska cerkev nekako do početka vlade patriarha Bertolda po imenovanih deželah.

Na Koroškem je odstopil vojvoda Henrik III. okoli leta 1090. oglejski cerkvi dvor na Brdu ob Blaškem jezeru in vodno colnino čez Dravo pri Vognjem Polju (blizu Beljaka)⁹. Leta 1163. je dobila oglejska cerkev velika gospostva Trebnje (Treffen) in Tiffen (sev. od Beljaka) s pritklinami ob Osojskem jezeru, v Trebanjski dolini, v Wollanigu, Gratschach in Stakorčah (vzhodno od Beljaka)¹⁰. Leta 1169. je podaril patriarh Udalrik II. admontskemu samostanu eno kmetijo v gozdu

¹ Zahn, UB, II, št. 357; III, št. 12.

² Schumi, UB, II, št. 170, 171 in 173.

³ Schumi, UB, II, št. 168 in 169.

⁴ Milkowicz, Die Klöster in Krain, str. 85 nasl. (ozir. 345 nasl.).

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2257; Schumi, UB, II, št. 78.

⁶ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2461.

⁷ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2079.

⁸ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2184 in 2461.

⁹ Jaksch, Mon. Car., III, št. 495.

¹⁰ Jaksch, Mon. Car., III, št. 1061.

Gnesau (pri Trgu)¹. Leta 1212. je podelil Oton iz Humina (Gemona) patriarhu Volfgerju kmetije pri gradu Prägrad (južozahodno od Trga) in v Gnesau kakor tudi vse imetje v gradu in selu Tiffen².

Na ozemlju sedanje Štajerske je dobila oglejska cerkev že leta 824. v last dvajset kolonov v Celju³. V Gornjem Gradu je dobil patriarh leta 1140. tamošnji grad, k temu spadajoči dvor in nekatera druga posestva in pravice⁴.

Na Kranjskem je dobila oglejska cerkev leta 1040. petdeset kraljevskih kmetij s pritiklinami v Cerknici in sosednjih vaseh⁵; leta 1074. pa dve slovanski kmetiji, spadajoči k loškemu gospodstvu, ter 10 slovanskih kmetij v Vinjem Vrhu (severovzhodno od Novega mesta)⁶. Leta 1136. je podelil patriarh Peregrin I. več oglejskih posestev trem plemenitim bratom, Henriku, Ditrihu in Majnhalmu. Dobili so ti trije več vasi na Dolenjskem, kot Št. Mihel, Dobrniče, Višnjo Goro, Grosuplje, Moravče, Hrastov Dol pri Kalu, tri kmetije v Svinjskem, dve v Tehaboju in eno v Gabru⁷. Leta 1145. je odstopil imenovani patriarh več svojih posestev, katera so se nahajala v Litiji, pri Št. Vidu na Dolenjskem in v Cerknici, samostanu v Zatičini⁸.

Ta posestva oglejske cerkve na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem niso bila, če izvzamemo gospodstva Trebnje in Tiffen na Koroškem, ravno obširna. Povečala so se še-le in ravno za časa oglejskega patriarha Bertolda. Kako in na kak način, to pokazati je namen naslednjih vrstic.

¹ Jaksch, Mon. Car., III, št. 1125.

² Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1662.

³ Mühlbacher, Regesten der Karolinger, 2. izd., 785 (761). — Fr. Kos, Gradivo, II, št. 78.

⁴ Zahn, UB, I, št. 180. — Prim. citirano A. Stegenškovo razpravo, v ČZN, 7, 1910, str. 1 nasl.

⁵ Schumi, UB, I, št. 27; Fr. Kos, Gradivo, III, št. 105.

⁶ Schumi, UB, I, št. 50; Fr. Kos, Gradivo, III, št. 284.

⁷ Schumi, UB, I, št. 79.

⁸ Schumi, UB, I, št. 97.

Od grofov iz Sternberga je pridobil patriarh Bertold za svojo cerkev gospodstvo Lož na sedanjem Notranjskem. Že leta 1221. je stal patriarh Bertold v dogovorih z grofom Viljemom iz Loža¹. Patriarh je trdil, da mu pristoja patronatna pravica pri loški cerkvi, grof je pa temu ugovarjal. Ko je grof potem dokazal svojo pravico in jo podkrepil s prisego, da je bila oglejski cerkvi za patronatno pravico na podlagi zamenjave podeljena neka vas, potrdil mu je patriarh lastninsko pravico nad patronatom².

Lož je dobila oglejska cerkev pravzaprav par desetletij pozneje. Patriarh Bertold je bil namreč 9. maja 1244. grofu Ulriku iz Sternberga, katerega je ujel grof Herman iz Ortenburga, porok za 1000 mark breških novcev, zato se je pa Ulrik zavezal, dobiti do 29. septembra druge poroke za 1000 mark, katere je imel plačati Ortenburžanu; ako bi tega ne storil, je patriarh dolžan plačati Ortenburžanu onih 1000 mark in v tem slučaju bi dobila oglejska cerkev grad Lož „cum ministerialibus, servis et liberis atque omni iure tam reali quam personali.“³ Ker pa ni plačal Sternberžan Ortenburžanu onih 1000 mark, bi jih moral sedaj Bertold sam temu odšteti; toda tega ni storil, pač pa je 5. novembra 1245. zastavil 50 mark dohodkov za tri leta, od 25. aprila dalje šteta, v Tiffenu in Trebnjem (severno od Beljaka). Zato naj bi Ortenburžan odtegoval od imenovanih 1000 mark toliko, kolikor bi mu prinesli dohodki, in sicer naj bi pri tem računal modij pšenice po beljaški meri po 24, modij rži in pšena po 20, modij ovsa pa po 12 denarjev. Na vsak denar naj bi računal po 12 veronskih novcev. Ako bi pa bil grof Ulrik iz Stern-

¹ K. Tangl (Die Grafen von Ortenburg, Archiv für österr. Geschichte, 30, 1864, str. 299—300), kateri je uporabljal ponatis listine v Notizenblattu (1858, 402), govorečem le o nekem „comes“ iz Loža, je mislil, da je bil to bržkone grof Ulrik (II.) iz Sternberga; toda ta se omenja še-le pozneje.

² Schumi, UB, II, št. 41 (k 1. dec.). — Pravilni datum imata Kandler, Codice diplomatico Istriano in Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1833. Regest pri Manzanu (Annali del Friuli, II. 274) je jako pomanjkljiv.

³ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2285; — prim. K. Tangl, o. c., 297.

berga v stanu pridobiti pravnim potom zaseženo in predano gospodstvo Lož, v tem slučaju mu je grof Herman iz Ortenburga obljubil povrnitev vsake škode¹. Tako je pridobila leta 1244.² oglejska cerkev grad in gospodstvo Lož³.

Toda celotne kupne svote ni mogel patriarh Bertold izplačati. Leta 1250. je bil dolžan Sternberžanu še 300 mark. Zato mu je zastavil 18. decembra istega leta s privoljenjem in dovoljenjem oglejskega kapitelja za 60 mark dohodkov v Trebnjem z vsemi k tem spadajočimi pravicami, toda z izjemo pravice nalagati davke, katero pa sme patriarh izvrševati tudi le z grofovim privoljenjem in dovoljenjem⁴. Kmalu potem, dne 13. marca 1251., je zastavil patriarh vnovič Trebnje za isto dolžno vsoto in za 150 mark šilingov zaostale vojne odškodnine ter za 80 mark dohodkov. Toda prepovedal je sedaj svojim tamošnjim uradnikom, nalagati tam kakršnekoli davke ali dajatve, dokler ne bode svota izplačana⁵. Še-le leta 1255. je obljubil koroški vojvoda Ulrik III. oglejskemu patriarhu Gregorju, izplačati grofu Ulriku iz Sternberga onih 700 mark, za katere je imel ta v najemu oglejska posestva Tiffen in Trebnje⁶.

Istega leta kakor Lož je dobila oglejska cerkev tudi grad in okraj Kammering (severozahodno od Paterniona) na Koroškem. Že leta 1240. je prodal grof Viljem iz Sternberga posestvo patriarhu Bertoldu, leta 1244. se mu je pa odpovedal tudi Viljemov brat, grof Ulrik⁷.

¹ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2320. — Prim. K. Tangl, o. c., 322.

² Leta 1366. so šteli od pridobitve Loža po oglejski cerkvi 122 let (Zahn, Austro-Friulana, Fontes rerum Austr., II, 40, 334).

³ Thesaurus ecclesiae Aquileiensis, str. 6, št. 3; Stemma Comitum Goritianorum ad a. 1244 (Rubeis, o. c., 718); Zahn, o. c., 321, 334. — Prim. Liruti, Notizie delle cose del Friuli, IV, 240 in Zahn Friaul. Studien v Archiv f. österr. Geschichte, 57, str. 287.

⁴ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2445.

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2457.

⁶ Jaksch, Mon. Car., IV, št. 2863.

⁷ Thesaurus ecclesiae Aquileiensis (izd. Bianchi), str. 6, št. 3; Stemma

Vipavo in Postojno je podedoval patriarh Bertold po svojem, leta 1228. umrlem bratu Henriku (IV.), mejnem grofu istrskem. Oba kraja sta bila že od 9. maja 1226. zastavljena bratom Dominiku, Angelu, Filipu in Ivanu Grimaniju iz Benetk proti posojilu 420 oglejskih mark¹. Dne 26. oktobra 1229. je prevzel patriarh Bertold skupaj z Vipavo in Postojno dolg svojega brata, kateri je znašal še 370 oglejskih mark. Patriarh je obljubil izplačati svoto v letnih, na dan sv. Jurija zapadlih obrokih po 50 in v enem po 20 mark². Leta 1241. je odstopil patriarh Bertold svoji cerkvi vse ministeriale, katere je imel po dednem pravu v Vipavi³.

Ker vemo, da je Sofija, soproga omenjenega mejnega grofa Henrika IV., živela med l. 1211. in l. 1256.⁴, je mogoče, da je dobila oglejska cerkev za vlade patriarha Bertolda od nje nekatera posestva in pravice. Bila so to posestva in pravice v Libeku pri Ljubljani in v Luži pri Litiji⁵. Bržkone je dobila oglejska cerkev tudi grad Višnjo goro na Dolenjskem za časa patriarha Bertolda od omenjene Sofije v dar. Vemo namreč, da je imel patriarhat tu leta 1250. nekatere pravice⁶.

Za časa patriarha Bertolda je pridobila oglejska cerkev tudi veliko gospodstvo Slovenji Gradec na Spodnjem Šta-

Comitum Goritianorum k l. 1244 (Rubeis, c., 718. — Prim. Zahn, Austro-Friulana, l. c., 321, 335—336.

¹ R. Predelli, *Il Liber communis detto anche plegiorum*, Archivio Veneto, II. (1872), 164, št. 696.

² Predelli, o. c., 169, št. 718. — Thesaurus eccles. Aquileienseis, str. 6, št. 3.

³ Schumi, UB, II, št. 116. — Prim. Zahn, *Friaulische Studien*, Archiv für österr. Geschichte, 57, 298. — Listina, s katero je meranski vojvoda Bertold zastavil patriarhu Peregrinu II. dva gradova v Kamniku, kakor tudi vsa svoja druga alodialna posestva na Kranjskem in pri Vipavi, ne spada, kakor trdita Zahn (o. c., 298, op. 1) in Bianchi (Archiv f. Kunde österr. Gesch., 21, 197, št. 70), k letu 1222., temveč k letu 1202. (Schumi, UB, II, št. 7).

⁴ Oefele, *Geschichte der Grafen von Andechs*, 32—33.

⁵ Thesaurus eccl. Aquil., 18. — Prim. Zahn, o. c., 298.

⁶ Jaksch, *Mon. Car.*, IV a, št. 2441. — Prim. Oefele, o. c., 68, op. 12.

jerskem. Dokazano je, da se je nahajalo to od 12. stoletja dalje v posesti Andechs-Merancev. Tako je imel gospodstvo v svoji lasti grof Bertold IV. (umrl l. 1204) in po njegovi smrti njegov sin Henrik IV., mejni grof istrski (umrl l. 1228). Toda še pred smrtjo Henrikovo je imenovan kot posestnik Slovenjega Gradca tudi patriarh Bertold. Kako in kdaj je prešlo gospodstvo v privatno posest patriarhovo, ne moremo natančno reči; da bi je pa podedoval po svojem bratu Henriku, kakor pravi to Trstenjak¹, tega ne moremo dokazati. Pač pa si lahko mislimo, da sta po smrti Henrika IV. njegov brat Oton VII. in po tega smrti sin Otona VII., Oton VIII. (umrl l. 1248), zahtevala v Slovenjem Gradcu kake pravice.

V neki listini, katero stavi Jaksch v leto 1218., prvo leto vladanja patriarha Bertolda, čitamo ime Bernharda iz Slovenjega Gradca, kateri je označen kot ministerial „domini archiepiscopi Kolocensis postmodum venerabilis patriarche Aquilegensis.“² — Leta 1225. je sklenil patriarh Bertold s krškim škofom Ulrikom dogovor z natančnejimi določbami o delitvi otrok svojega ministeriala Henrika „de Gretzz“, kateri se je oženil z neko ministerialko krškega škofa³. Januarja leta 1226. se je mudil Bertold vnovič v Slovenjem Gradcu, kjer je potrdil neki, od svojega prednika patriarha Volfgerja med opatom Ulrikom iz Št. Pavla na eni strani in proštom Henrikom iz Dobrle vasi na drugi strani sklenjeni dogovor⁴. Tudi je potrdil istega dne šentpavelskemu samostanu na prošnjo opata Konrada privilegije svojih prednikov⁵.

¹ Črtice o nekdanji provinciji Windischgraz, Kres, I (1881), 128 in Werian de Graz, str. 50 in 53 (op. 3). — Trstenjak zamenjuje tu posestvo patriarhata s andeškim privatnim imetjem.

² Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1770.

³ Jaksch, Mon. Car., I, št. 500. — Prim. kar piše o listini K. Tangl (Windischgratz und die Herren von Windischgratz, Mittheilungen des histor. Vereins f. Steiermark, XII, 1863, 156—157).

⁴ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1900. — Prim. Tangl, o. c., 157—158 in Trstenjak, l. c., 64.

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1899.

Bertold je imel v Slovenjem Gradcu nastavljene svoje oskrbnike (vicedomini). Kot takega najdemo novembra 1228., že po smrti Henrika IV. (umrl 17. julija), nekega Bertolda¹. Leta 1239. se imenuje neki „dominus Heinricus de Greze“² leta 1243. je bil pa vicedom slovenjegraški župnik Crafto³. Zdi se, da je sledil župniku Craftu v vicedomski službi neki Berengar⁴. Izmed imen slovenjegraških ministerialov patriarha Bertolda, katera nahajamo mnogokrat zabeležena v listinah patriarha in v njegovem spremstvu, vemo za sledeča: Bernhard (1218)⁵, Oton (1224, 1239, 1245, 1249)⁶, Ortolf (1224)⁷, Henrik (1225, 1228, 1239, 1241, 1247)⁸, Berengar (1228)⁹, Ulrik (1242, 1248)¹⁰, Ulrik „de Vetzwein“, Oton Wisento (1247)¹¹ in bratje Amalbreht, Beringer in Henrik (1251)¹².

Malo časa pred svojo smrtjo, 30. aprila 1251, je dal patriarh Bertold z listino, izdano v Slovenjem Gradcu, vso svojo lastnino, katero je imel v slovenjegraškem okraju, tako v gradu, trgu (forum) in drugih, k gospodstvu imenovanega okraja spadajočih krajih, z vsemi pravicami, tako pri sodstvu, colnini in kovanju denarja¹³, z vsemi svojimi ministeriali in podložniki obeh spolov s potomci, oglejski cerkvi v last. Obenem si je pa pridržal za dobo svojega življenja pravico, podeljevati fevde v svrhu plačila svojim služabnikom in razdelitve miloščine; tudi je določil, naj imajo odslej vsi ministeriali,

¹ Zahn, UB, II, št. 252.

² Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2172.

³ Zahn, UB, II, št. 420.

⁴ Zahn, UB, II, št. 362 in 422.

⁵ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1770.

⁶ Zahn, UB, II, št. 369; III, št. 41; Jaksch, Mon. Car., št. 2319 in 2871.

⁷ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1871.

⁸ Zahn, UB, II, št. 229, 251, 252, 369, 297; III, št. 12.

⁹ Zahn, UB, II, št. 251 in 252.

¹⁰ Zahn, UB, II, št. 404, 405; III, št. 41.

¹¹ Zahn, UB, III, št. 12.

¹² Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2451.

¹³ Neka listina iz leta 1255. govori o „moneta Grecensis“ (Zahn, UB, III, št. 171).

grajski gospodje in fevdniki slovenjegraškega okraja iste pravice kot oglejski ministeriali. Podelil je tudi svojim slovenjegraškim fevdnikom v nasprotju k navadnemu oglejskemu fevdalnemu pravu posebno predpravico, določivši, da se ne sme noben fevd ali lastnina oddati naprej, ako je živ še kak upravičenec¹.

S tem darom patriarha Bertolda je dobila oglejska cerkev precejšen kompleks zemlje. V listini imenovani slovenjegraški grad je po Tanglu grad, kateri se je nahajal na današnjem grajskem griču zahodno od mesta, „forum“ je današnje mesto in pod okrajem imamo razumeti ozemlje, katerega južno mejo je tvorilo gorovje, deleče ob enem porečje Mislinje na severu od Pake na jugu, vzhodno mejo pa Pohorje; na severu je segalo do Spodnjega Dravograda, na zahodu pa do današnje štajersko-koroške deželne meje². To ozemlje je obsegalo bržkone pozneje iz njega nastalo deželno sodnijo Slovenji Gradec³. Politično ni spadal slovenjegraški okraj za časa Bertolda k Štajerski, temveč h Koroški in je bil bržkone v cerkvenem in političnem oziru v zvezi z okrajem v Junski dolini⁴.

Še par besed o krajih, o katerih vemo, da jih je dal patriarh Bertold v fevd kot fevd oglejske cerkve. Tako vemo, da je Bertold dal grofu Viljelmu IV. iz Vovber (Heunburg) v

¹ Zahn, UB, III, št. 88. — Thesaurus ecclesiae Aquileiensis, str. 6, št. 3, 7 in 8; Stemma comitum Goritiorum k l. 1251 (Rubeis, o. c., 718); Zahn, Austro-Friulana, Fontes rerum Austriac., II, 40, 322, 335. — O stvari so pisali: Muchar, Geschichte des Herzogtums Steiermark, V, 237—238; K. Tangl, o. c., 160 nasl.; Zahn v Archiv für österr. Geschichte, 57, 298—299 in Trstenjak v Kresu, I, 128.

² Tangl, o. c., 161—164.

³ Prim. Mell-Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen v Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I, 382—388 (z zemljevidom) ter list 26 deželnosodne karte Historičnega atlasa avstrijskih alpskih dežel.

⁴ M. Felicetti von Liebenfels, Steiermark im Zeitraume vom achten bis zwölften Jahrhundert, Beiträge zur Kunde steiermärk. Geschichtsquellen, 9, 1872, 57—60; 10, 1873, 115—118.

fevd trg Pliberk na Koroškem s desetiniami od novin. Ta fevd je zastavil Viljem 9. maja 1228. grofu Hermanu II. iz Ortenburga¹.

Na Kranjskem je dal Bertold Konradu iz Sovneka najprej v fevd in pozneje tudi v last desetine v Dobropolju (Güntenfeld), Ribnici (Reivencz) in Poljanah (Polan, pri Ribnici) na Dolenjskem. Te desetine je odstopil Konrad 8. maja 1241. v Perovi pri Kamniku Herbardu Turjaškemu². Istega dne in v istem kraju je odstopil Konrad iz Sovneka Herbardu desetine „in contrata Reifenitz“, in sicer v dveh krajih, katera se zove ta po domače Zapatoch, ter v vaseh Weinitz, Dürre, Williginrain, Oberdorf, Weichartsdorf, Nyderdorf in Chrawaczach. Tudi desetine po teh krajih je dobil Konrad od oglejskega patriarha Bertolda kot fevd³.

Dne 9. maja leta 1248. je dobil grof Herman iz Ortenburga od patriarha Bertolda v fevd patronatno pravico župne cerkve v „Poelan“⁴ in dva dela desetini od vseh že zgotovljenih ali pa bodočih novin, katere spadajo h gradu Čušpergu in so prešle po smrti Konrada Turjaškega, njegovega zeta, na Ortenburžana⁵.

Od tržaškega škofa Konrada (1214—1230) je kupil patriarh Bertold za svojo cerkev vasi „Merratz“ in „Cremberch“. Tako nam poroča Odorico de Susannis k letu 1239⁶. Toda ta letnica je nemogoča. Mogoča je pa z ozirom na škofa Kon-

¹ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1946.

² Schumi, UB, II, št. 113. — Fr. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, Mitteilungen des histor. Vereins für Krain, 18, 1905, 123—124, št. 2.

³ Fr. Komatar, o. c., 124, št. 3. — Vsi imenovani kraji leže v današnjem ribniškem sodnem okraju in se zovejo danes: Zapotok, Vinice, Breg, Gorenja Vas, Goričavas, Dolenja Vas in Horvača. „Dürre“ je mogoče današnja Suha Vas (Dürnbach) v kočevskem sodnem okraju.

⁴ Stari Trg pri Poljanah na Notranjskem.

⁵ Schumi, UB, II, št. 156. — Prim. K. Tangl, Die Grafen von Ortenburg, Archiv für österr. Geschichte, 30 (1864), 323—324, 339—340.

⁶ Thesaurus eccles. Aquil. (izd. Bianchi), 226, št. 530. — Manzano (Annali del Friuli), II, 333, piše Krenovizza in Mocouz.

rada letnica 1229, h kateri poroča isti Odorico de Susannis, da je tržaški škof prodal patriarhu Bertoldu posestvo in pravice v „Crennitz“ in „Moraus“¹. Opraviti imamo tu očitvidno z eno samo prodajo iz leta 1229. Crennitz oziroma Cremberch je mogoče sedanja Hrenovica na Notranjskem, Moraus, oziroma Merratz pa istotako mogoče vas Mereče na Notranjskem.

V naših dosedanjih izvajanjih smo skušali v prvi vrsti pokazati, kaki so bili odnošaji oglejskih patriarhov in še posebej oglejskega patriarha Bertolda do sedanje Kranjske, Koroške in Štajerske, nismo pa premotrili odnošajev slovenskih delov današnje poknežene grofije Goriško-Gradiščanske do oglejske cerkve in nje voditeljev.

Središče večjega kompleksa oglejskih posestev na Goriškem je bilo v Tolminu. Ta kraj, kjer so že v 11., 12. in 13. stoletju bivali večkrat oglejski patriarhi², je bil središče upravne celote, znane v poznejšem srednjem veku pod imenom tolminska gastaldija³. Že v 12. stoletju se parkrat omenjajo uradniki tega upravnega ozemlja, bivajoči v Tolminu⁴.

Tolminsko je bilo za časa patriarha Bertolda še slabo obljudeno. Zato je poklical ta patriarh nemške koloniste, baje iz Innichena na Tirolskem, jih naselil v vaseh Koritnica ali Nemški Rut, Trtnik, Stržišče in Obloke ter jim podelil posebne privilegije. Poročilo črpamo iz neke listine iz leta 1310.

¹ O. c., 230, št. 564. — Prim. moje Opazke h kronološki vrsti tržaških škofov v srednjem veku, Carniola, VII, (1916), 173.

² Rabenger med l. 1063. in 1068. (Redlich, Acta Tirolensia, I, 67, št. 183); Peregrin l. 1146. (Zahn, UB, I, št. 254); Gotfrid l. 1184. in leta 1194. (Schumi, UB, I, št. 147; Jaksch, Mon. Car., III, št. 1440); Bertold l. 1244., 1248. in 1251. (Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2285 in 2451; Zahn, UB, III, št. 34).

³ Glej mojo razpravo „Tolminska gastaldija“ v Carnioli 1917.

⁴ Grajski grof Guntram l. 1188. (Armida Sacchetti, Per il possesso di Tolmino, Nuovo Archivio Veneto, Nuova serie, 5, 10, 1905, 51); gastald Reginald l. 1192. (Rubeis, Monumenta ecclesie Aquileiensis, 636); uradnik Hartwig l. 1194. (Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1440.)

ter neke druge listine patriarha Bertranda iz leta 1346., kateri je te privilegije obnovil in potrdil¹.

Izven Tolminskega so imeli po slovenskem delu današnjega Goriškega oglejski patriarhi le tu pa tam raztresena posestva, tako v Gorici, Solkanu², Ločniku³, Skriljah (pri Ajdovščini)⁴, Štivanu in Mavhinjah (pri Tržiču)⁵, Vipolžah⁶, Brdih⁷, Vrtovinu in na Gradišču⁸.

Kot zemljiški posestniki na Goriškem sosedje in obenem glavni odvetniki oglejske cerkve so bili od prve polovice 12. stoletja dalje goriški grofje. V vprašanih, tikajočih se odvetništva goriških grofov nad oglejsko cerkvijo, je prišlo med patriarhi in njihovimi odvetniki večkrat do preprirov in dejanskih sovražnosti. Znano je, da so pri tem grofje postopali s patriarhi vse drugače nego obzirno. Prvi tak večji preprirov med grofom (Engelbertom II.) in patriarhom (Peregrinom I.) je končal s pogodbo, sklenjeno dne 21. aprila 1150. v Ramuscellu (južno od S. Vita ob Tagliamentu). Pogodba določa med drugim, da mora grof dati radi svojih nasilnosti oglejski cerkvi v last trideset kmetij na Krasu in na Koroškem in, ako bi umrl brez dedičev, tudi kraje Belgrad, Precenico (severno in vzhodno od Latisane), Gorico ter vsa na tej strani Kanalske doline ležeča posestva, ako bi pa umrl brez dedičev ali pa tudi ne, grad Blatograd na Koroškem z vsemi pritiklinami, pridržaje si dosmrtni užitek⁹.

Petdeset let pozneje je prišlo zopet do preprirov med go-

¹ V Joppi, Documenti Goriziani, Archeografo Triestino, 13, 1887, 49 do 51; — E. Turus, Museo provinciale di Gorizia, Forum Julii, 2, 1911, 247—248.

² Fr. Kos, Gradivo, III, št. 1 in 2.

³ Gradivo, III, št. 327.

⁴ Gradivo, III, št. 381.

⁵ Gradivo, III, št. 337 a in 361 a.

⁶ Rubeis, o. c., 604.

⁷ Kandler k letu 1089; Cappelletti, Le chiese d'Italia, VIII, 195, 198—203.

⁸ Rubeis, o. c., 553.

⁹ Jaksch, Mon. Car., III, št. 900.

riškima grofoma, bratoma Engelbertom III. in Majnhardom III., na eni strani, ter patriarhom Peregrinom II. na drugi strani. Pogodba iz leta 1202. je zaključila te prepire. Na podlagi njenih določb naj bi dobili goriški grofje od oglejske cerkve v fevd grad Gorico s pritiklinami razen ministerialov ter grad Blatograd tudi z vsemi pritiklinami. Ako bi rod goriških grofov izumrl, naj pripadeta Gorica in Blatograd zopet oglejski cerkvi¹.

V zvezi s to pogodbo je bil l. 1202. sestavljen zapisnik pravic in dolžnosti goriških grofov kot odvetnikov oglejske cerkve, kakor so bile te v veljavi za časa, ko je umrl oglejski patriarh Udalrik (II., † 1182)².

Iz tega važnega zapisnika razvidimo, da je imel goriški grof kot odvetnik oglejske cerkve posebno veliko oblast v furlanskem delu patriarhove države, le v furlanskih krajih je kot odvetnik dobival svoje dohodke v denarju ali blagu; iz slovenskih je dobival na Krasu po dva mernika pšenice, dva mernika ovs, dve ovci ali 16 denarjev, pet kokoši, petdeset jajc in po eno kravo, iz Tolminskega pa po dve kravi³.

Radi dolžnosti in pravic goriških grofov kot oglejskih odvetnikov ni prišlo po letu 1202. dolgo časa več do preprirov. Sicer se je pa že v 12. stoletju znižala, kar se tiče njihovega vpliva na upravo in ustavo patriarhata, posebno v stvarih sodstva, moč goriških grofov v njih lastnosti kot odvetnikov oglejske cerkve. Goriški grofje so odstopali, — naštel bi lahko počenši od leta 1149. dalje pa do srede 13. stoletja celo vrsto slučajev⁴, — odvetniške pravice, katere so imeli

¹ Böhmer-Ficker-Winkelmann, Regesta imperii, V, št. 10648; Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1524.

² Rubeis, o. c., 647—650; Bianchi v Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 21, 177, št. 9; Minotto v Atti e memorie della Società Istriana, 1892, 21; Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1540.

³ Czoernig, Görz und Gradisca, I, 606, op. 2.

⁴ Rubeis, o. c., 567, 672, 696; Joppi, Documenti Goriziani, Arheografo Triestino, 11, 1885, 381—383, 386, 400, 404; Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2248.

pri različnih cerkvah in samostanih, v roke patriarha, kateri jih je zopet povrnil dotičnim cerkvam in samostanom¹.

Iz mogočnih odvetnikov oglejske cerkve so postajali vedno bolj veliki vazali patriarhove države, imajoči od nje v fevd, vsaj imenoma, obširna posestva².

Odnosaži teh oglejskih vazalov in odvetnikov do patriarhov se niso po pogodbi iz leta 1202. skalili tudi za časa prvih desetletij vlade patriarha Bertolda. V dolgotrajnih prepirih, katere je imel ta patriarh s koroškim vojvodom Bernardom, s tirolskim grofom Albertom III., z mesti Trevisom in Koprom, je stal goriški grof na strani patriarhovi³.

Toda proti sredi 13. stoletja se je skalilo prijateljsko razmerje med goriškim grofom in patriarhom Bertoldom. Že 14. septembra 1248., ko je patriarh sklenil z Benečani neko trgovinsko pogodbo in so jo patriarhovi pooblaščenici zapri-segli, pravi dotična listina: „excepto domino comite Goricie, qui ad presens non est in concordia cum domino patriarcha.“⁴ Cela vrsta prepornih točk med patriarhom Bertoldom in grofom Majnhardom IV. je čakala takrat svoje rešitve, tako neka preporna stvar radi treh posestev na Krasu, katera sta imela Ulrik iz Rihemberga in njegov nečak Hugon, potem radi neke desetine Friderika iz Falkenberga v Vipavi in še druge stvari radi mitnin in colnin. Dne 1. aprila 1249. so določili v Manzanu (jugovzhodno od furlanskega Vidma) sodnike, kateri naj bi razsodili med patriarhom in grofom. Tako patriarh kot grof sta obljubila sprejeti vsako razsodbo; v nasprotnem slučaju pa plačati kazen v znesku 1000 mark oglejskih novcev⁵.

¹ E. v. Ottenthal, L'administration du Frioul sous les patriarches d'Aquilée (Mélanges Paul Fabre, Paris 1902), str. 311.

² Rubeis, o. c., 717—718.

³ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 1814, opazka; Bianchi v Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 21, 191; Joppi, l. c., 402.

⁴ Kandler, Codice diplomatico Istriano k l. 1248.

⁵ Böhmer-Fieker, Regesta imperii, V, št. 3792, 3793; Schumi, UB, II, 123—125, št. 161.

Kako se je glasila razsodba, ne vemo, na vsak način prepir med grofom in patriarhom s tem še ni prenehal; da, še povečal se je, ko je tudi Sponheimovec Ulrik, sin koroškega vojvode, posegel vanj. Ako hočemo razumeti ta korak Ulrikov, si moramo ogledati nekoliko politični položaj v tedanji Evropi v štiridesetih letih 13. stoletja.

Po prvem lyonskem koncilu leta 1245. se je veliki politični boj med papežem Inocencem IV. in cesarjem Friderikom II. le še bolj razvnel in dobil večje dimenzije. Oglejski patriarh Bertold je še za časa lyonskega cerkvenega zbora stal na strani cesarjevi, toda že leta 1246. ga vidimo na strani papeževi¹. Od leta 1247. dalje je bil v ozki zvezi z Rimom in se bojeval proti cesarju vdanemu Ezzelinu da Romano in drugim italijanskim Gibelinom. Za vse to se mu je hotel izkazati papež uslužnega, in to v zadevi podelitve dispenze z ozirom na nameravano možitev Neže, vdove po zadnjem Babenberžanu vojvodu Frideriku II. (umrl 15. junija 1246.) in sorodnice Bertoldove, z Ulrikom, sinom koroškega vojvode Bernarda. Neža je bila namreč z Ulrikom v tretjem kolenu v sorodu; zato sta prosila nje stric, patriarh Bertold, ter češki kralj Vaclav I. papeža za dispenzo. Ta jo je seveda podelil in ukazal 16. novembra in potem vnovič 23. decembra 1248. svojemu legatu, kardinaldiakonu Oktavijanu de S. Maria in Via lata, kateri je imel prinesiti dotično dispenzo ženinu in nevesti, naj prej, kakor jo odda, zahteva od vojvode Bernarda, njegovega sina Ulrika in tega neveste Neže obljubo, podpirati rimsko cerkev v nje boju proti cesarju Frideriku II. in tega pristašem².

Na tak način in s pomočjo take politike je dobil papež v osebi Bertoldovi radi nove rodbinske zveze Andechsov s

¹ W. Lenel, *Venezianisch-istrische Studien*, 151—152 (Schriften der wissenschaftlichen Gesellschaft zu Strassburg, 9).

² Potthast, *Regesta pontificum Romanorum*, št. 13076 in 13132; El. Berger, *Registres d'Innocent IV.*, 4494 (1); *MG., Epistolae*, II. 446—447, št. 627.

Sponheimovci sedaj tudi v teh nove bojavnike v svojem boju proti cesarju Frideriku II.

Toda tudi cesar ni držal križem rok in je dobil za se v osebi goriškega grofa Majnharda IV. pristaša in zastopnika svojih interesov na našem ozemlju. Grofa je imenoval za svojega namestnika na Štajerskem z ukazom, zaseči vsa posestva in imetje, katero imajo oglejski patriarh in drugi prelati, „qui fidem ac devotionem nostri nominis (scil. imperatoris) abiurant“, na Štajerskem in Kranjskem¹.

Pa tudi patriarh Bertold si je poiskal svojih zaveznikov. Najprej so prišli tu v poštev sorodni Sponheimovci, posebno vojvodov sin Ulrik, soproj njegove nečakinje Neže. Veliko nasprotje med cesarjem Friderikom II. in papežem Inocencem IV. je tako odmevalo v bojih, katere so bili patriarh Bertold in njega zavezniki okoli leta 1250. s cesarju vdanimi gibelinskimi strankami vzhodnih alpskih dežel in sosednjih italjskih pokrajin na slovenskih tleh. Zato si hočemo na tem mestu natančneje ogledati te boje.

Početkom septembra 1250. se je sestal patriarh Bertold v Mengšu pri Kamniku s Sponheimovcem Ulrikom in ga prosil, naj mu pomaga v njegovem boju proti goriškemu grofu Majnhardu in tega zaveznikom. Kot plačilo zato je obljubil patriarh Bertold podeliti vse pravice, katere ima pri gradu Višnji Gori, svoji nečakinji Neži, soprogi Ulrikovi, pod pogojem, da se odpovesta Ulrik in Neža vsem gozdnim in sodnim pravicam vseh k dolenskim gradovom Vernek, Lihtenberg in Mirna spadajočih oglejskih posestev in podložnikov, kakor tudi vsem pravicam do oglejskih osvobodencev v Tehaboju, Brezovcu in Lukavcu (vsi trije kraji v občini Mirni na Dolenskem). Pravice, katere ima pri gradu Mengšu, se je za-

¹ Böhmer-Ficker, Regesta imperii, V, št. 3792; Zahn, UB, III, št. 57; Lenel, o. c., 152, govori o oglejskih posestvih na Koroškem (!) in Štajerskem. — Imenovano je tudi Kranjsko, znamenje, da je smatral cesar deželnoknežje pravice, katere si je zadnji Babenberžan lastil v tej deželi, kot sebi in državi, ne pa Audechsom pristoječe.

vezal patriarh podeliti svoji nečakinji Neži, ako bi Ulrik izpolnil obljubo, pomagati mu pred prihodnjim sv. Mihelom (29. septembra). Ako bi pa medtem on ali njegovi kapitani sklenili z goriškim grofom mir ali pa on sam umrl, naj kljub temu Ulrik in Neža izvršujeta imenovane pravice. Nasprotno je obljubil Ulrik pomagati vse svoje žive dni patriarhu proti vsakemu, le ne proti svojemu očetu Bernardu ali svojemu bratu Filipu, priti pred prihodnjim sv. Mihelom v Furlanijo in se tu za patriarha biti. Ako bi bil zadržan priti do določenega termina v Furlanijo, je primoran to patriarhu naznaniti. Tudi v prihodnje je obljubil Ulrik, ako bi se patriarh vojskoval kje v Furlaniji, Istri, na Kranjskem, v Marki ali na Koroškem, priti k njemu tekom štirinajstih dni po prejetem naznanilu z izjemo v slučaju, ako bi sovražniki sami prišli v njegovo deželo. Poleg tega je obljubil Ulrik po svojem prihodu v Furlanijo skleniti po nasvetu in volji patriarhovi z oglejsko cerkvijo in nje ministeriali zvezo. Nasprotno je obljubil patriarh pomagati Ulriku proti goriškemu grofu, tega zaveznikom in proti vsakemu, proti kateremu bi se Ulrik s privoljenjem patriarhovim vojskoval, razen proti Štajercem, bamberski cerkvi in Nikolaju iz Lemberga¹.

Razen Sponheimovca sta pomagala patriarhu v boju proti goriškemu grofu še tržaški škof Udalrik² in grof Ulrik iz Sternberga³. Ker patriarh temu grofu ni mogel plačati vojnih stroškov, mu je moral zastaviti neke dohodke⁴. Denarno pomoč je dobil patriarh bržkone tudi z Ogrskega⁵.

¹ Böhmer-Ficker-Winkelmann, Regesta imperii, V, št. 15083; Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2441. — Prim. Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, 68, op. 12; Mell, Historische und territoriale Entwicklung Krains, 77; Lenel, o. c., 152.

² Bianchi v Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, 21, 288, št. 190.

³ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2457.

⁴ Jaksch, Mon. Car., IV a, št. 2445 in 2457.

⁵ Potthast, Regesta pontificum Romanorum, št. 14062; Böhmer-Ficker-Winkelmann, Regesta imperii, V, št. 8236; MG., Epistolae, III, 3—4, št. 5.

O kakem vojnem pohodu Sponheimovca Ulrika v Furlanijo nam ni nič znanega. Še celo tega ne vemo, ali in kje so se bojevali. Papež Inocenc IV. piše avgusta 1250. le o „tekočem vojnem času“¹. Preobrat vsega vojskovanja je, kakor se zdi, prinesla smrt cesarja Friderika II. Dokler je živel ta Hohenstaufovec, je divjal v Italiji boj med cesarjevimi in papeževimi pristaši z nezmanjšano močjo. Kmalu po njegovi smrti se je pa že tu in tam pojavila mirovna misel. Tako je sklenil tudi patriarh Bertold 8. januarja 1251. v Čedadu mir z goriškimi grofom².

Iz besedila mirovne pogodbe zvemo na dolgo in široko za vprašanja, radi katerih so se bojevali in prepirali. Od obeh strank izvoljena razsojevalca Bernard iz Strassolda in Clizoi de Mels sta določila, naj ostanejo vsi grofovi zavezniki v boju proti patriarhu nekaznovani, ako se bodo do prihodnjega postnega časa v to svrhu pri tem javili. Kar se tiče posestev, pripadeta naj gradova Višnja Gora in Mengeš patriarhu in oglejski cerkvi, ravnotako grofija Meduna v Furlaniji z vsem posestvom. Od grofa na novo sezidani grad „Harperch“ pri Manzanu³ naj se temeljito in takoj razdene; po drugi strani naj patriarh razruši grad na gori sv. Jurija⁴ in vsa na tej gori na novo sezidana poslopja. Kraj Latisano naj dobi zopet grof in ondotni prebivalci ne smejo biti radi njih prestopa na patriarhovo stran kaznovani. Kar je po smrti Radebotta iz Ronkov (pri Tržiču) v tej vasi pripadlo oglejski cerkvi, to naj dobijo grof in njegovi nasledniki od oglejske cerkve kot večni fevd. Obe stranki sta primorani držati se pogodbe; ako bi se je ne držal patriarh, pripadeta naj gradova v Vipavi in Postojni z vsemi k temu spadajočimi pravicami grofu; ako bi se je pa ne držal grof, izgubi naj od-

¹ MG., Epistolae, III, 3-4, št. 5.

² Joppi, Documenti Goriziani, Archeografo Triestino, 12, 6-14, št. 25.

³ Bržkone Haumberg (italijansko Buttrio) jugovzhodno od laškega Vidma (Zahn v Archiv für österr. Geschichte, 57, 333, 398).

⁴ Mogoče sedanji S. Giorgio pri Bračanu nasproti Manzanu.

vetniško pravico nad oglejsko cerkvijo, mestoma Oglejem in Čedadom ter drugod; tudi naj dobi oglejska cerkev vse fevde, kateri so bili nekdanj v posesti grofa Majnharda III., strica grofa Majnharda IV., katere je ta podelil oglejski cerkvi in jih dobil od nje zopet v fevd. Iz besedila pogodbe razvidimo tudi, da je sklenil grof Majnhard v boju proti patriarhu zvezo z Istrani, kajti ravno ta pogodba je uredila sedaj razmerje teh h grofu in patriarhu. Tu v Istri je bil nasprotnik grofov poreški škof, zato mu je moral sedaj grof povrniti vse pravice in posestva gradu „Paburch“ (kje?) skupaj z oglejskimi posestvi v Istri. Poleg tega govori pogodba tudi na dolgo in široko o denarni odškodnini, o bodoči pomoči v slučaju vojne, o izmenjavi ujetnikov med obema strankama itd.

Kmalu potem, ko je patriarh Bertold sklenil to pogodbo z goriškim grofom, in ne dolgo po smrti cesarja Friderika II. je umrl tudi ta oglejski cerkveni knez sam, star približno sedemdeset let. „Ad X. kal. jun.“, pri 23. maju imajo nekrološke knjige zabeležen njegov smrtni dan¹.

Pokopali so patriarha Bertolda v srednji ladji oglejske stolne cerkve, nedaleč od glavnega vhoda², tam, kjer je nek-

¹ Necrologium Aquilejense (Rubeis, Monumenta ecclesiae Aquileiensis, 740); Necrologium Ossiacense (MG., Necrologia, II, 445); Necrologium Diesense (l. c. I, 19); Necrologium monasterii Rosacensis k 24. maju (Joppi v Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 19, 1900, 11); Necrologium ecclesiae Aquileiensis k 1. maju (Archeografo Triestino, 20, 1895, 230); Johannis abbatii Victoriensis liber certarum historiarum, I, recensio C 3 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, ed. F. Schneider, I, 93), recensio B (l. c., 193), k l. 1252.; De fundatoribus monasterii Diesensis (MG., Scriptores, 17, 330, 331); Annales S. Rudberti Salisburgensis k l. 1251. (MG., Scriptores, 9, 792); Annales Mellicenses k l. 1252. (l. c.); Anfang der stift des klostere von den von Pettaw k l. 1251. „circa festum Assumptionis“ (= 25. maja), izd. Zahn v Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 16, 1879, 9.

² Necrologium ecclesiae Aquileiensis (l. c.) piše: „iacet in corpore ecclesiae ante valvas.“ Necrologium Aquilejense: „iacet in corpore ecclesiae intra valvas.“ — Neko pisanje papeža Klementa IV. iz leta 1266, pravi, da si je oglejski patriarh Bertold izbral v oglejski cerkvi svoj grob (Potthast,

daj, kakor smo omenili, baje izustil psalmistove besede: „Haec requies mea in saeculum saeculi.“ Še za časa Nicolettija (16. stoletje) je označevala njegov grob priprosta plošča iz črnega kamena¹. Coronini pa pravi, žal, ne da bi navedel vira, da so jako dragoceno ploščo iz „verde antico“, pod katero je prvotno počivalo Bertoldovo truplo, prenesli baje v 18. stoletju na Dunaj in jo nadomestili s sedanjo iz rdečega veroneškega marmorja, katera je pa sicer po slogu njenih okraskov sodeč iz poznejše dobe². Danes označuje kraj Bertoldovega groba pred glavnim vhodom stolnice vdelana in le z motivom vrstečih se zaporednih mask okrašena marmornata plošča; tako v delu grofa K. Lanckoroškega o oglejski stolni cerkvi³. Danes ne stoji več Bertoldov grob, — kakor sem se prepričal tudi sam ob priliki svojega zadnjega obiska oglejske bazilike januarja leta 1915., — na svojem prvotnem mestu, kajti sedanja tla bazilike ležijo radi novoodkritih krščanskih mozaikov iz 4. stoletja približno en meter nižje, kakor ona 13. stoletja.

Naša razmotrivanja o oglejskih patriarhah zaključujemo z osebnostjo patriarha Bertolda. Bil je to zadnji iz vrste oglejskih patriarhov, kateri je znal obdržati oglejsko državo kolikortoliko na oni stopinji moči, kakor jo je imela v 11. in 12. stoletju. Za našo ožjo zgodovino je pa osebnost in vlada patriarha Bertolda radi njegovih ozkih stikov z našimi kraji še posebnega pomena.

Regesta pontificum Romanorum, št. 19814; Cappelletti, Le chiese d'Italia, VIII, 289).

¹ Manzano, Annali del Friuli, II, 373.

² Patriarchengrüber, 93.

³ Der Dom von Aquileia, str. 90, op. 3, str. 107, op. 7.

Sv. Areh na Pohorju.

Prof. Fr. Kovačič, Maribor.

Pravi biser spodnještajerskega planinstva je zeleno Pohorje, ki krije v sebi nenavadne prirodne krasote a tudi mnogotere zgodovinske spomine, ki spričujejo, da so že naši pradedje znali ceniti lepoto visokih planin. Verski idealizem je scmkaj postavil svetišča Najvišjemu, kamor so ljudje ob vsaki priliki radi šli iskat tolažbe in razvedrila.

Odkar je „Slovensko planinsko društvo“ postavilo „Ruško kočo“, je posebno Sv. Areh privlačna točka izletnikov od blizu in daleč, a že v prejšnjih stoletjih je videl Areh leto za letom krog sebe tisočere množice, še veliko večje, kakor sedaj v dobi razvitega hribolaztva. Ljudstvo si je v starih časih postavilo tukaj v bližini kar tri cerkve. Dve od teh sta že zdavna v razvalinah; pri eni se pozna le še temeljno zidovje in je tujec ne najde lahko, če ga kdo ne opozori na njo. Obe sta le nekaj minut nižje od Areha na južni strani proti Sv. Martinu in Framu v katastralni občini Freiheim; v isti občini je tudi sv. Areh, dočim je Ruška koča že v občini Lobnica in v ruški župniji, Areh pa v šmartinski. Pri „gornji cerkvi“, bližje Arehu so še do zadnjega časa stale zunanje stene z lepim gotskim slavolokom in gotskimi okni v prezbitteriju. Okoli cerkve in v cerkvi sami so rastle krasne smreke, ki so sedaj posekane. Tudi cerkveno zidovje je večinoma že razkopano, zlasti je škoda krasnega slavoloka, da mu vandalске roke niso prizanesle¹.

1. Cerkev sv. Tomaža in Primoža.

O razvaljenih dveh cerkvah je med ljudstvom le še malo spominov, ko izginejo razvaline, bode se sčasoma tudi v ljudstvu zabrisal spomin, da so tukaj kdaj stale cerkve. Če vprašaš ljudi, kdaj so se te cerkve opustile, ne vedo nič gotovega

¹ Zidovje je zadnja leta razdril neki kmet, da si je napravil svinjske hleve! Kakor da bi ne bilo na Pohorju dovolj drugega kamenja!

povedati, sklicujejo se le na svoje stare očete in matere, ki so še jih videli v boljšem stanju. Ime gornje cerkve sv. Primoža se je še ohranilo v ljudskem spominu in je označeno tudi na generalštabnih zemljevidih, pri spodnji cerkvi sv. Tomaža že gine ime iz spomina.

Ker sta ti dve cerkvici v neposredni bližini Sv. Areha ter v tesni zvezi z zgodovino areške okolice, naj slede tukaj o njih kratki zgodovinski podatki kot uvod k naši razpravi. Povzeti so iz nadškofijskega arhiva v Gorici, iz razvalin samih in pa iz ljudskega izročila, torej zaslužijo, da se ohranijo.

Goriški nadškof Karol Mihael Attems je dne 12. julija l. 1756 vizitiral župnijo Sv. Martina na Pohorju ter si je ogledal (ali sam ali dal ogledati po kom drugem) tudi cerkve sv. Tomaža, sv. Primoža in Areha. Vizitacijski zapisnik ima kratek opis obeh sedaj razvaljenih cerkev.

Cerkvica sv. Tomaža je bila pod ščitništvom slivniške graščine, ker je bila postavljena na njenem ozemlju. V cerkvi so bili trije oltarji, glavni posvečen sv. apostolu Tomažu, stranska pa sv. Andreju in sv. Jerneju. Na oltarjih je manjkala prav vsa oprema, na stranskima se brez spodtike sploh ne bi moglo maševati. Oltarji so bili leseni in že zelo trhli, zato je nadškof naročil, naj se odstranijo in sežgejo, in če župljani ne marajo postaviti novih, naj ostane samo glavni oltar. Sploh pa, pripomni vizitator, ta cerkev ni potrebna, ker je kakih 20 korakov od nje druga — sv. Primoža. Imela je cerkvica sv. Tomaža pozlačen kelih z bakreno ного, dva mašna plašča in nekaj perila, ki je pa bilo nesnažno. Vrhtega je imela cerkev nekaj ovac in krav, neki Jožef Levičnik pa ji je bil dolžen 24 gld. Cerkvenim ključarjem se je naročilo, naj ta dolg iztirjajo in denar porabijo za popravila.

Cerkev je bila s prezbiterijem obrnjena proti vzhodu, krog cerkve je bilo najbrž pokopališče, kar potrjuje ljudsko izročilo in se poznajo sledovi, da je bila cerkev ograjena, krog ograje pa se je vlekel jarek, morda je bilo tu tudi ta-

borišče. Tik ob pročelju se pozna starodavna cesta, po kateri je morda hodil že Rimljan, gotovo pa v srednjem veku mnogoštevilni romarji v procesijah k Sv. Arehu. Ker se je ohranil le spodnji del sten, ni sedaj nobenega sledu več, je li bila cerkev gotiška ali romanska, a Gradt jo je l. 1869, ko je bilo zidovje še bolj ohranjeno, označil kot poznogotiško.

Tudi cerkev sv. Primoža je bila pod ščitništvom slivniške graščine in je bila istotako posvečena (*consecrata*). Oltarje je imela tri: veliki oltar je bil posvečen sv. Primožu, stranska pa sv. Juriju in Mariji Magdaleni. Oprava je bila zelo revna, cerkev je imela le dva mašna plašča, pa nobenega keliha. Če se je maševalo, pravi zapisnik, se je moral kelih prinesiti iz župne cerkve Sv. Martina.

Leta 1756. sta torej obe cerkvi še stali in bili v rabi, toda bili sta zelo zapuščeni. Zanimivo pa je, da sta obe cerkvi, kakor tudi bližnja šmartinska podružnica sv. Uršule (tukaj le cerkev, oltarji ne), bili posvečeni. Kdaj in kateri škof se je potrudil sem na visoko Pohorje posvečevati teh cerkvic, ni moči dognati. Vsekako pa to spričuje, da sta bili obe cerkvi v srednjem veku večjega pomena (kake neznatne in zakotne gorske cerkvice ne bo šel škof posvečevati) in tudi prometno še dokaj dostopni. Med ljudstvom je še tu in tam razširjena tradicija, da je pri teh dveh cerkvicah bila nekdanj „fara“. To je seveda izključeno, ker prvotno je ta del Pohorja spadal pod slivniško pražupnijo, v prvi polovici 13. veka pa se že omenja (slivniški) vikarijat pri Sv. Martinu na Pohorju, ki se je potem razvil v župnijo. V pravlji je pa vendar jedro resnice, ker se je v njej ohranil medel spomin, da se je tukaj v starih časih večkrat opravljala služba božja in tudi pokopavalo, kar je prvotno bila pravica le župnijskih cerkev.

Stene cerkve sv. Primoža so bile do zadnjih let še precej dobro ohranjene, v prezbiterju so rastle vitke jelke, ki so jih že okoli l. 1906 podrli. Stavba je bila gotiška, a brez zunanjih podpornikov in je mogla nastati v zadnji dobi gotike.

Prezbiterij je bil obrnjen proti vzhodu, ob severni strani, kjer sta se sklepala prezbiterij in ladija, je bil prizidan stolp, ki se je bojda sam zrušil in še sedaj kažejo kup kamenja, ki je ostal od padlega zvonika. Pred leti se je še videl zvonikov svod v spodnjem odstavku z luknjami za ožeta. Pri natančnejem ogledovanju razvaline meseca junija 1915 je pisatelj dognal, da je zvonik moral biti starejši kakor pa cerkvena ladija. Zvonikova 92 cm debela zahodna stena namreč ni bila zvezana s cerkveno steno, temveč je med njima bila ozka špranja in ob robu zvonikove stene se je še poznal gladek omet, znak, da je ta stena proti jugu nekdanj prosto stala. Prezbiterij je torej bil prvotna kapela, kateri je ob severnem oglu bil prizidan stolp, potem so pa tik ob stolpu prizidali severno steno ladije, izpočetka je pa menda kapela bila brez zvonika. Na vzhodni strani zvonika se še poznajo temeljni zidovi štirikotnega prostora, ki je bil stišnjen med severno steno prezbiterija in vzhodno steno zvonika. To je bila očitno zakristija, iz katere se je šlo pod zvonico, vzhodna zvonikova stena je bila sklenjena s steno prezbiterija.

Kakor smo slišali iz vizitacijskega zapisnika, sta obe cerkvi l. 1756. bili precej zapuščeni. Najbrž jih tudi potem niso popravljali in Jožefova doba, ko so sploh zapirali in podirali podružnice, jima je dala še zadnji sunek. Počasno propadanje teh dveh cerkvic je vsaj posredno pospeševalo to, ker se je v 17. stoletju obnovila in povečala bližnja cerkev sv. Areha, ki je imela sedaj večjo privlačno moč in je oni dve cerkvi potisnila v ozadje, drugič pa je tudi prebivalstvo na Pohorju padlo deloma vsled velikih kužnih bolezni v 17. stoletju, deloma pa, ker je nehala turška nevarnost in so ljudje iz planin, kjer so v prejšnjih časih iskali zavetja, šli na ravno Dravsko polje. Na Pohorju se še sedaj na več krajih nahajajo sledovi propadlih kmetskih hiš, po Dravskem polju pa pristno pohorska rodbinska imena.

Zapuščeno Primoževo cerkev je naposled zadela žalostna usoda; iz hrama božjega je postalo skrivališče tatov in dru-

gih zlikovcev, ki so se koncem 18. in začetkom 19. stoletja v naših deželah močno razširili, kar je v znatni meri pripisovati takratnemu načinu novačenja. Ljudje še dandanes pripovedujejo, da so v razpadajoči Primoževi cerkvi tatovi klali pri kmetih ukradeno živino. Ob neki priliki je brizgnilo nekaj krvi na južno steno in krvavi madež se ni dal več odstraniti; kolikorkoli so belili steno, zopet in zopet je prodrla kri skozi belež.

Te razvaline srednjeveških cerkev nam kažejo, da visoko Pohorje v starih časih ni bilo zaprto kulturi. Številni sledovi prazgodovinskih gradišč, selišč in grobišč, ki se kakor venec vijejo na pobočju Pohorja od Keblja do Ruš in dalje, so priča, da je Pohorje prav gotovo že v mlajši hallstattski in laténski dobi, torej v drugem in prvem stoletju pred Kristusom bilo dokaj obljudeno¹.

Od najstarejših časov doli do zadnjih turških napadov so ljudje iskali v pohorskih gradiščih zavetja, pa so tudi stalno tukaj prebivali. Če v srednjeveških listinah beremo o vinogradih okoli Mute in Marenberga, smemo iz tega sklepati, da je podnebje tudi na Pohorju bilo nekdanj milejše kakor dandanes, torej pohorski svet za naselitev pripraven, pred sovražnimi napadi pa bolj varen, kakor odprte doline in ravnine. Prvim naseljencem so bili očitno kažipot v pohorske planine potoki, ki tu izvirajo; za okolico, s katero se pred vsem peča naša razprava, zlasta Polskava, ki izvira tik pod Sv. Arehom. Poznejši doseljenci so pa šli za sledovi starejše kulture, zlasti so jim rimske ceste bile kažipot v planine. Tako imamo tudi severozahodno od Areha Gomilo s prazgodovinskimi grobovi in prav mimo Areha gre v jugozahodni smeri starodavna pot naravnost skozi nekdanjo naselbino Poštelo pri Razvanju. Iz vseh izkopin se pa kaže tudi stari konservativni značaj pohorskega prebivalstva, ki se od najstarejših časov skozi stoletja trdno drži starih običajev in oblik pri hišah, po-

¹ Schmid Dr. Walter, Die Ringwälle des Bacherngelbirges. Wien 1915.

sodju, noši in orodju, iz česar sledi, da se vkljub vsem spremembam, povzročnim po ljudskem preseljevanju, pohorsko prebivalstvo etnografično ni bistveno spremenilo. Novi prišleci in rodovi so nadaljevali kulturo svojih prednikov in čuvali naprej stare tradicije.

Te opazke nam bodo služile kot posredna opora pri našem raziskavanju.

2. Cerkev sv. Areha.

a) Opis cerkvene stavbe.

Cerkev stoji na 1249 m visokem slemenu tik ob meji št. martinske in ruške župnije, a spada še v prvo; na prvi pogled je priprosta stavba brez umetniških oblik in znamenitosti. Ima eno ladijo, ki je 25 m dolga in 5·40 m široka. Prezbiterij ima trostrani sklep. Ob straneh rastejo iz glavne stene poprečni zidovi, ki tvorijo na vsaki strani po tri 2·60 m globoke in 3·90 m dolge stranske kapelice, zgoraj se ti zidovi vežejo v mogočne loke, ki nosijo galerije nad kapelicami.

Vizitacijski zapisnik l. 1756. pravi, da cerkev ni bila posvečena (consecrata), poleg velikega oltarja sv. Henrika je imela le dva stranska oltarja: sv. Ane in sv. Erazma, enega izmed 14 pomočnikov v sili. Sedaj ima tri stranske oltarje na evangeljski strani je priprost oltar Marijin, na listni strani pa oltar sv. Antona Padovanskega — nekdanj Erazmov oltar, oltar sv. Ane je sedaj v srednji kapelici na evangeljski strani. Pred tem oltarjem, v črti, ki teče ob koncu prečnih, stranske kapelice tvorečih zidov, štrli iz tal nekak jelov hlod, ki se maje, a vendar se ne da dvigniti. Ljudsko izročilo pravi, da ta hlod ne bo nikdar strohnel ter da pomeni prvotno mejo; ko so namreč cerkev stavili, so prekoračili mejo (stare slivniške in hočke, sedaj št. martinske in ruške župnije).

Na velikem oltarju stoji velikanski kip sv. Henrika z vladarskim žezlom in jabolkom. Kip nima umetniške vrednosti, napis na ozadju vdolbine, v kateri stoji, nam pove, da je bil veliki oltar prenovljen l. 1861. in sicer sta delo izvršila

Tomaž Kotnik in Ignacij Holc, znan kot pisatelj Vatroslav Holc. L. 1895. je bil oltar znovič prenovljen. Poprej je morda bila na oltarju velika Henrikova slika, kateri je kip celo podoben; ta slika visi sedaj nad zakristijskimi vrati tik prižnice. Napravil jo je slikar Peterlin l. 1847, kakor pravi napis na sliki sami.

Boljše delo so baročni kipi sv. Petra in Pavla, Janeza Nepomuka in sv. Ignacija (?), ki stoje na velikem oltarju. Pod pevskim korom levo od velikih vrat stoji v kapelici brez oltarja kip sv. Urbana, ki je sicer zaščitnik vinorodnih krajev, pa je vendar tudi tu v planinskem svetu našel skromen prostorček, saj so od nekdanj prihajali semkaj številni romarji iz Slov. goric. Tudi sv. Miklavž, zaščitnik splavarjev, sv. Avgustin, sv. Rok in sv. Lovrenc imajo svoje kipe ob slopih.

Že večkrat omenjeni goriški vizitacijski zapisnik pravi glede notranje opreme, da je cerkev takrat imela dva srebrna in pozlačena keliha, srebrn in pozlačen ciborij z bakrenim vzožkom ter srebrno in pozlačeno, umetniško izdelano, s kristalom obloženo kapsulo, v kateri so se hranile koščice sv. Henrika. Authentica (listina o pravotnosti relikvij) je manjkala. Na vprašanje, odkod so prišle te dragocene relikvije, je odgovoril oskrbnik slivniške graščine, da je v prejšnjem stoletju (torej v 17. stoletju) neki grof bil dolžen cerkvi 800 goldinarjev. Ker je takrat prihajalo semkaj mnogo romarjev, je bila cerkev dokaj premožna in je lahko posodila grofu to svoto. Po njegovi smrti pa premoženje ni zadostovalo, da bi se pokrila ta dolg. Cerkev je tedaj za odškodnino dobila iz grofove zapuščine nekaj stare srebrnine in iz te so dali napraviti kapsulo za koščice sv. Henrika. Authentiko je po izjavi oskrbnikovi utegnil imeti deželni glavar¹ v Gradcu kot ščitnik cerkve.

Dandanes te kapsule ni več in se je tudi nihče ne spominja. Izginila je morda v Jožefovih časih ali v francoskih

¹ Leta 1750—1765 je bil deželni glavar štajerski Franc Ludovik Khuenburg, ki je med drugim posedal Slivnico in Fram.

vojnah ali pa so jo ukradli tatovi, ki so večkrat vlomili v cerkev, kakor še sedaj spričuje prebito železno omrežje na zakristijskem oknu. Za našo stvar je pa to poročilo važno, ker nam daje pozitivno oporo za nadaljnje raziskovanje. Arehova cerkev je imela nekdanj ostanke svojega imenjaka in sicer prej, ko je bila napravljena imenovana kapsula. To nam bo kažipot za razumevanje Henrikovega kulta v teh krajih in postanka romarskih shodov pri Sv. Arhu.

Vizitacijski zapisnik l. 1756. še pravi, da je cerkev takrat imela 500 gld. imetka, ki je bil naložen pri deželi v Gradeu, razen tega je imela neki vinograd, podložen mariborski graščini. Drugo kaj nam zapisnik ne pove o tej cerkvi, moramo se torej ozreti po drugih virih, da določimo vsaj približno njeno starost in zgodovino.

b) Arehov spomenik.

Največja znamenitost v tej cerkvi je „grob Henrikov“, ki stoji sredi cerkve pred prezbiterijem. Večini izletnikov je spomenik nerazumljiva uganka in se jim komaj zdi vredno, obrniti nanj površen pogled. Štirje oglati slopci iz marmorja nosijo kamenito ogredje, na katero je položena 1,77 m dolga, 85 cm široka plošča z reliefom. Pri tleh veže slopce med seboj istotako marmornato ogredje, nad njim pa je med slopci na vseh štirih straneh železno omrežje. Za omrežjem je pod reliefno ploščo prazen prostor, na tleh je pa prosto položena marmornata plošča, ki se da privzdigniti in pod njo so z opeko potlakana tla. Za precejšnjo težo celega spomenika je bilo pač treba pripraviti primerno trden temelj.

Na prvi pogled bi kdo mislil, da je to grobni spomenik kakega viteza, toda pri natančnejem opazovanju pridemo do drugega prepričanja¹. V plošči izklesana postava nosi na

¹ Spomenik je natančneje opisal Joh. Gradt v „Mitteilungen der k. k. Central-Commission,“ XVI. Jahrg. (1871) str. 115—125: Die Baudenkmale des Mittelalters am Bachergebirge in Untersteiermark und das Denkmal König Heinrich's II. in der Heinrichskirche.

glavi krono, torej kip predstavlja vladarja, kralja ali cesarja. Pred seboj drži z obema rokama za meč, kakor bi se opiral nanj (po Gradtu romarski križ, vendar je gornji del bolj podoben ročaju v nožnico vtaknjenega meča). Drugi vladarski znaki manjkajo. Brada je gladko zašiljena in izgleda kakor podbradek. Obleka se na gornjem životu nič ne pozna, kamen je popolnoma gladek, od pasu gredo gube navpično in poševno navzdol do spodnjega roba; noge se ne vidijo, ampak neki okrhani nastavki označujejo stopala. Ob glavi je na vsaki strani v kotu polkrožna ploščica s tremi radialno vklesanimi eliptičnimi listi. Poteze na obrazu ne kažejo nikakšne izrazite osebnosti, ampak tipično splošnost. Iz obličja sije mir, resnoba, visoko dostojanstvo. Vkljub vsej svoji priprostosti napravi kip na pozornega gledalca globok vtisek. Plošča nima nobenega napisa, a celi slog nam odkriva visoko starost. Na plošči bi iskali zastoj sledov renesanse ali baroka 17. in 18. stoletja. Ga-li smemo pripisovati gotiki? V stavbarstvu je dokaj lahko jasno razločiti gotiko od poprejšnjega romanskega in naslednjega preporodnega sloga, pri plastičnih umotvorih je to mnogokrat zelo težavno in odvisno od subjektivnega vtiska, zlasti kjer so posameznosti označene le s splošnimi črtami in ne do podrobnosti izvedene, kakor je to na našem spomeniku. A prav ta priprostost in splošnost je lastna plastičnim spomenikom romanskega sloga in zato pritrdimo Gradtu, ki naš spomenik pripisuje poznoromanskemu slogu koncem XII. veka ali (vsaj pri nas) začetkom XIII. veka. Priprosta, idealno-antična obleka z dolgimi padajočimi gubami kaže na romansko plastiko.

Podoben značaj, kakor ga ima naš spomenik, imajo le zelo stari spomeniki velikih dobrotnikov, visokih odličnjakov in velikodušnih ustanoviteljev cerkev in samostanov. Če okvir s svojimi robovi nekoliko spominja na gotiko, to ni odločilno; v poznoromanski dobi je kaj takega lahko mogoče, vendar je spomenik romanski.

Pri natančnem ogledovanju spoznamo tudi, da spomenik

v vseh svojih delih ni iz enake tvarine in ne iz istega časa. Plošča z reliefom je iz žolčkastega marmorja z drobnimi zrcni, spodnji deli, slopci in vzožje so pa iz drugačnega kamena, iz svetlejšega marmorja z debelejšimi zrcni. Plošča je tudi očitno starejša, kakor slopci in vzožje. Tumbo so napravili očitno za to, da nosi reliefno ploščo, ki je morala biti prej nameščena na nečem drugem. Ob potu med sv. Archom in sv. Martinom, pa že v bližini Areha, se vidijo kamenolomi s prav enakim marmorjem, kakor ga ima spomenik v gornjem in spodnjem delu, iz česar je sklepati, da spomenik ni odkod pripeljan, marveč je napravljen tukaj.

Gradt namreč¹ se sklicuje na neko ustno izročilo, po katerem bi bila plošča prinesena semkaj iz cerkve Sv. Treh kraljev, tinjske podružnice na Jelovcu 1191 m nad morjem in sicer da se je to zgodilo ob času turške nevarnosti. Pri prevozu se je plošča prelomila in je res prelomljena na treh krajih. Od koga je Gradt pri svojem kratkem izletu na Pohorje zvedel to poročilo, nam ne pove; kolikor je pisatelj mogel pozvedeti, med ljudmi ni znano to poročilo². Ker ne poznamo vira, iz katerega je Gradt povzel to poročilo, mu tudi ne moremo pripisovati nobene važnosti. Zoper to poročilo govorijo stvarni razlogi: a) v bližini Treh kraljev ni najti marmorja, pri Arehu je prav blizu in sicer enake vrste kakor spomenik. Koliko časa in truda bi stalo, spravljati ogromen kamen od Areha k Trem kraljem, potem pa zopet nazaj! b) Turška nevarnost pri Arehu ni bila manjša kakor pri Treh kraljih; pred Turki bi pač imelo smisel, skriti kako dragocenost ali sv.

¹ N. d. str. 119.

² Župna kronika v Tinjah pravi, da so po ljudskem izročilu postavili cerkev Treh kraljev Celjski grofje ali celo cesar Henrik IV. za pokoro. Kakor bomo videli, spravlja „ljudsko izročilo“ tudi Arehovo cerkev v zvezo s Henrikom IV. Vsekako pa bi bilo zanimivo, zasledovati postanek cerkev in kulta Sv. Treh kraljev, ker imamo tu v bližini kar tri cerkve Treh kraljev, namreč še župno cerkev v Studenicah, kjer so Trije kralji celo izpodrinili prvotni patrocinij Marijinega oznanjenja, in podružnico v črešnjevski župniji blizu Laporja.

ostanke, težke kamenite plošče pač ne bi Turki jemali s seboj, k večjemu bi jo razbili, to se je pa po izročilu zgodilo tudi voznikom na potu, kar so pač lahko že naprej pričakovali. c) Cerkev Treh kraljev je gotska stavba s tremi ladijami, spomenik je pa starejši; o kaki starejši cerkvi Treh kraljev nimamo sledu, pač pa se dajo pri Arehu zaslediti ostanki starejše cerkve od sedanje. Gradtova opomba, da je preselitev tega spomenika utegnila biti povod, da se je pozidala Arehova cerkev, nikakor ne more veljati za sedanjo cerkev, ker ta je pozidana v 17. stoletju, ko je turška nevarnost za naše kraje že minola.

Spomenik ima ob robu na vseh štirih oglih zvrtnane luknje, v katere romarji vtikajo sveče. Iz tega bi se lahko sklevalo, da je spomenik prvotno stal kje drugod in so te luknje napravljene za železne kavlje, s katerimi je bila plošča pritrjena za kak zid. Toda luknje so globoke le 5 cm in so napravljene že prvotno za vtikanje sveč, ker plošča ni prevrtana, se niso mogli v luknje zabijati kavlji. Spodnji del plošče tudi ne kaže nobenih sledov kakega zidnega ometa, da bi bila kdaj prislonjena k zidu. Vse torej kaže, da spomenik ni semkaj spravljen od drugod, marveč je tukaj napravljen ter je prav za to važen dokument za visoko starost Arehove cerkve.

V cerkveni kleti pri Arehu se hrani še kapitel in baza, pri „gornjem studentu“ služi za prag kos gladko obdelanega vitkega, 95 cm dolgega stebra. Ti ostanki kažejo na romanški slog in so iz enakega kamena kakor gornji del Henrirovega spomenika. Gotovo je, da teh fragmentov niso od drugod vlačili semkaj — shranjevat, marveč so morali biti nekda v rabi pri Arehovi cerkvi sami. Ker je spodnji del spomenika mlajši kakor plošča, je opravičen sklep, da je Arehovo cerkev zadela neka katastrofa, pri kateri je bil spomenik poškodovan, zlomila se je reliefna plošča in zrušila tumba, ki je spomenik nosila. Morda je stara cerkev pogorela, ali se zrušila vsled potresa ali od starosti. Kak drug namen je težko najti tem stebričkom in kapitelom, kakor da so ostanki

starega Arehovega spomenika in zato tudi dokaz, da je spomenik poznoromansko delo. Iz tega pa dalje sledi, da nam je pri Arehu iskati prastaro cerkveno stavbo, še iz dobe romanskega sloga.

Oglejmo si sedaj razvoj stavbe sedanje cerkve.

c) Razvoj Arehove cerkve.

Že površen pogled na stavbo in proporcije bodisi od zunanaj ali od znotraj da slutiti, da to ni enotno in istočasno delo, ampak so se vršile razne prezidave in spremembe. Sleme cerkvene strehe sega nad kap stolpne strehe, stolp, ki je cerkvi predložen, ne stoji sredi pročelja, pa tudi ne popolnoma ob strani, temveč je blizu 2,5 m pročelna stena južno od zvonika daljša od one na severni strani. Razvoj stavbe spoznamo še bolj, če stopimo v stolp in na cerkveno podstrešje. K cerkvi obrnjena stolpna stena je od cerkvenega oboka do strehe ometana in pobeljena, znak, da je cerkev bila nekdanj precej nižja in je gornji del zvonika stal prosto nad cerkveno streho. Po priliki v višini sedanjega svoda je morala biti prejšnja cerkvena streha, zakaj tik pod obokom se kaže v zvoniku zazidana odprtina, skozi katero se je hodilo na podstrešje, če je stara cerkev sploh imela strop (morda lesen in raven), ali pa je ta odprtina bila stolpna lina nad prejšnjo cerkveno streho. Severna cerkvena stena je sklenjena z zvonikom, dočim je južna pročelna stena le prizidana in zija med njo in stolpno steno precejšnja špranja. Iz tega sledi, da je stolp starejši, kakor sedanja cerkvena ladija, ki je bila svoj čas povišana in proti jugu razširjena. Ta prezidava je bila precej temeljita. Severno podolžno steno so pustili in jo zvišali, južno so podrli in cerkev razširili. Prvotna pročelna stena na južni strani zvonika se še pozna kot ozki zidni nastavek v južnem kotu stolpa. Razširjena je cerkev po priliki za toliko, kolikor so globoke sedanje južne kapele z emporami in je stara južna stena šla v tisti smeri, kakor sedaj slopi. Svod nosijo mogočni slopi, štirje na vsaki strani, dva ob oglu ladije in dva prosto sto-

ječa. Ker na podstrešju stranske stene nad obokom niso ometane, sledi iz tega, da so slopi in svod napravljeni istočasno ko južna stena. Primerno širokosti je bila cerkev tudi podaljšana. Prvotna ladija je segala menda do okna v severni ladiji, kjer se od tal do strehe vidi v zidu razpoka, od tod je najbrž podaljšana ladija in ob enem pozidan sedanji prezbiterij.

V ozadju pevskega kora je vstop v zvonik. Med pritlično podstolpno lopo s križnim svodom in onim oddelkom, v katerega se stopi iz pevskega kora, je vmes stolpna, sedaj nepristopna etaža, a znotraj pravilno ometana in pobeljena, dočim so sicer zvonikove stene znotraj neometane, iz tega sledi, da je ta stolpni prostor nad pritlično lopo nekdanj spadal k cerkvi, tvoril je ozadje stari, veliko nižji in ožji cerkveni ladiji, oziroma služil je za pevski kor. Zvonik je takrat stal ravno v sredini pročelja in so bila pod stolpom glavna cerkvena vrata, ki imajo sedaj navadno štirioglasto obliko, nekdanj so pa morala biti zaokrožena, ker se nad podbojem pozna pozneje vloženi zid.

Zvonik je torej starejši kakor južna prizidava cerkve. Ko so cerkev razširili, so jo morali tudi primerno povišati, tako je prišlo, da sleme cerkvene strehe sega čez kap stolpne strehe, kakor če bi komu ovratnik suknje segal zadej čez klobukov krajec.

A tudi stolpno zidovje kaže sledove prezidave. Na južni in severni strani je namreč s pročelno steno zrastle kakih 87 cm dolga stolpna stena, h kateri in čez katero je pozidana ostala sedanja stolpna stena in se prizidava razločno pozna. Prvotno je morala imeti cerkev predložen dokaj širok a nizek stolp z odprto pritlično lopo. Pri prezidavi so zunanja ogla podrli, cerkvene stene se držeči del zida so pa pustili in čezenj pozidali sedanji stolp. Sedanjo visokost in obliko je moral dobiti stolp takrat, ko je že prišel pri nas iz navade gotiški slog, torej kje v drugi polovici 16. stoletja. Štiristranska, piramidna, ob kapu nekoliko pridvignjena stolpna streha še spominja na gotiški slog. Morda se je to zgodilo po tisti, natančneje neznani katastrofi, pri kateri je bil polomljen Arhiv

spomenik. Ta namreč ni mogel dobiti sedanje oblike pri zadnji prezidavi cerkve v 17. stol., ker tumba, ki nosi reliefno ploščo, je delo poznega srednjega veka in s patino prevlečeno bronasto omrežje je očitno iz 16. veka.

Potemtakem se dajo pri tej stavbi razločiti naslednje razvojne stopnje: 1. Prvotna cerkvena z nizkim predloženim stolpom; 2. stolp so povišali do sedanje višine; 3. naposled so na južno stran razširili in primerno povišali cerkev ter ji dali sedanjo obliko in ob enem pozidali sedanjo zakristijo in prezbiterij.

Kdaj so izvršili slednjo prezidavo?

Imenovani J. Gradt si je leta 1869 ogledal cerkev le površno, natančneje ga je zanimal le Arehov spomenik, na sledove stavbenega razvoja se ni oziral; pravljica o prenosu Arehovega spomenika ga je napeljala k domnevi, da je cerkev bila pozidana radi tega spomenika, z druge strani pa ga je slog prisilil k trditvi, da je sedanja cerkev iz začetka 17. stoletja. V vsem tem tiči znotranje protislovje. Denimo, da so spomenik res pripeljali od Treh kraljev semkaj, tedaj je cerkev morala biti že prej postavljena, zakaj bi sicer težki spomenik tako daleč vlačili, da ga na zadnje puste pod vedrim nebom in šele potem zanj začnejo zidati cerkev! Za Pohorje pa začetkom 17. stoletja ni bilo več tako hude turške nevarnosti, da bi morali bežati s tem težkim kamenom! Naravnejše je torej, da je spomenik že od začetka bil tukaj in je torej cerkev zelo stara, pri taki stavbi je pa razumljivo, da so jo večkrat popravljali, prezidavali in povečevali.

Pozitivno je torej le to, v čemur Gradtu pritrdimo, da je sedanja Arehova cerkev delo 17. stoletja. Za natančneje časovno določitev nam nekoliko služijo naslednje letnice: na naddverju zakristijskih vrat je vklesana letnica 1659, srednji zvon je iz leta 1656, veliki pa iz l. 1674. Letnice na zvonovih seveda niso direktni dokaz za prezidavo cerkve, ampak le dokaz verjetnosti: ko je bila povečana cerkev, je bilo primerno, naročiti tudi nove in večje zvonove, da so vabili in

pozdravljali mnogoštevilne romarje, ki so leto za letom prihajali v večjem številu k lepo obnovljeni cerkvi. Vsekako pa imamo v letnici 1659 skrajno točko navzdol, t. j. prezidava in razširjava Arehove cerkve se je izvršila pred l. 1659. Ker pa sedanji zvonik po svojem slogu ne more biti starejši, ko iz konca 16. stoletja, ni verjetno, da bi bili cerkev povišali in razširili pred letom 1620. Letnico 1659 beremo tudi na krstnem kamenu v župni cerkvi pri Sv. Martinu na Pohorju, istotam je v zakristiji popolnoma enak marmornat umivalnik kakor v zakristiji pri sv. Arehu, tudi nekateri kropilniki v župni cerkvi, pri Arehu in pri sv. Urši so popolnoma enakega sloga, očitvidno je vse to delo enega mojstra, ki je bil dalj časa zaposlen v šmartinski župniji ter je iz domačega marmorja izklesal krstni kamen, umivalnike, kropilnike in vratne podboje. Naddverje pri zakristijskih vratih z imenovano letnico pa je očitvidno pozneje vloženo, ker je precej odstopilo od zida, kar bi ne bilo mogoče, če bi bilo že pri zidanju vloženo. Torej je bila cerkev dozidana vsaj nekaj let pred 1659. Zakristija namreč je pozidana istočasno ko nova južna stena. To je razvidno iz tega, ker se zakristijska stena drži organično cerkvenega zida, in ni le morda prizidana, in na zakristijskem podstrešju je cerkvena stena brez vsakega ometa, znak, da nikdar ni prosto stala, je torej že od začetka pod zakristijsko streho.

Slopi in galerije v Arehovi cerkvi precej spominjajo na Marijino cerkev v Puščavi, le da so v tej veličastni cerkvi s tremi ladijami proporcije seveda veliko impozantnejše. To cerkev je začel zidati št. pavelski opat Hijeronim Marchstaller l. 1627¹. Najbrž je isti stavbeni mojster izvršil tudi prezidavo sv. Areha, ki se je torej utegnila izvršiti med l. 1630—1650. Tudi časovne razmere govorijo za to, da se je areška cerkev prenovila po priliki v drugi četrtini 17. stoletja. Cerkev je bila na ozemlju slivniške graščine in slivniški

¹ Schroll P. B. O. S. B., Hieronymus Marchstaller. Klagenfurt 1891, str. 151.

graščaki so bili njeni patroni, šele okoli l. 1880 je bil cerkveni prostor, „kakor daleč sega kap“, zemljeknjižno odpisan od graščinskega zemljišča in pripisan cerkvi kot juridični osebi¹.

Koncem 16. in začetkom 17. stoletja je pa slivniški graščak Adam Kolonič med stebri protestantizma v mariborski okolici, od l. 1598 je bil celo nadzornik nad luteransko cerkvijo v Bednavi². Njegov sin Ernest Kolonič, oče Leopolda Karola, poznejšega kardinala in ogrskega primasa je šele l. 1621 prestopil v katoliško cerkev. Lahko umljivo je torej, da se je Arhova cerkev pod protestantskim graščakom zanemarila in morda začela razpadati, in protestantski graščak pač ne bi dovolil popravljati in povečevati cerkve, še manj bi delo podpiral. Ravno tako je pa naravno, da je pokatoličeni graščak tako delo rad dovolil in ga podpiral. Iz tega torej sledi, da je Arhova cerkev bila popravljena in povečana do sedanje oblike po l. 1621 in da je delo bilo dovršeno pred l. 1656.

Vredno je omeniti še naslednji dve okoliščini, ki sta morda vsaj posredno vplivali na obnovitev cerkve in areške božje poti na našem Pohorju. L. 1641 se opravičuje bamberski škof Franc v pismu na bavarskega vojvoda Maksimilijana, da mu more poslati le nekaj majhnih ostankov Henrikovih za jezuite v Rimu, ker so se glavni ostanki radi nevarnosti pred sovražniki — v 30letni vojni — začasno prenesli v Beljak na Koroškem³. Torej če so bili v tem času Henrikovi ostanki v sosedni Koroški, je pač to vspodbudilo tudi Štajerce, da so se spomnili stare Arhove cerkve na Pohorju, jo obnovili in začeli zopet trumoma sem prihajati.

V dobi katoliške protireformacije je veljal Henrik kot varih katoliške vere proti protestantizmu. V Rimu so v jezui-

¹ Poročilo g. Lesjaka v Rušah.

² Orožen, Das Bisthum und die Diöcese Lavant I. str. 323, 339.

³ Bollandisti, Acta Sanctorum, julij, str. 692. Beljak je bil bamberski zajm.

itski cerkvi sv. Ignacija vsako leto na praznik svetnikov slovesno izpostavljali v javno počestčenje Henrikove ostanke. V bamberski škofiji so ohranitev katoliške vere naravnost pripisovali priprošnji sv. Henrika in Kunigunde. Proti luteranizmu sta posebno krepko delovala škofa Nythard († 1598) in Janez Godefrid († 1622), njuno izvolitev so tudi pripisovali priprošnji sv. Henrika in Kunigunde¹. S temi časovnimi idejami in razmerami se popolnoma vjema, da graščak-konvertit da obnoviti in povečati cerkev sv. Henrika na Pohorju, ob enem pod vplivom 30letne vojne; Ernest Kolonič je bil namreč tudi sam vojak v cesarski vojski.

Nastaja sedaj vprašanje, v katero dobo naj postavimo začetek prvotne cerkve, s tem je pa zopet v zvezi drugo vprašanje, kako pride kult cesarja Henrika II. na naše zeleno Pohorje?

3. Ljudsko izročilo o Arehovi cerkvi.

Izletnik nima na Pohorju povsod lepega razgleda, treba poiskati primerne točke, od koder se očesu odpira prekrasen razgled čez naše Spodnje Štajersko in še dalje na Hrvaško, Ogrsko in Srednje Štajersko, tako nam tudi pohorski Areh podaje čudovito zgodovinsko perspektivo, če si znamo prav zastaviti razna vprašanja in če prav pregledamo zvezo zgodovinskih razmer. Arehova zgodovina tudi kaj lepo odseva v ljudskem izročilu, kakor malokateri dogodek iz naše starejše zgodovine. Čujmo torej, kaj pravi ljudsko izročilo o postanku Arehove cerkve, potem bomo na podlagi zgodovinskih razmer presodili, ali in v koliki meri v tem izročilu odmeva zgodovinska resnica.

Janisch (Topographisches Lexicon) nam poroča o ljudskem izročilu, da je cerkev sv. Areha pozidal za pokoro cesar Henrik IV. (1056—1106), ko je po dolgih borbah s pape-

¹ Ibid. str. 749.

žem Gregorijem VII. moral iti v Canosso in ga je pot vodila čez naše Pohorje.

Že na prvi pogled lahko vsakdo uvidi, da poročilo v tej obliki ni povzeto iz ljudskega izročila, ampak si ga je pri-krojila kaka šolana glava in ga spravila v Janischev leksikon. Za spoznavno zmožnost ljudske tradicije je tako izročilo „pre-učeno“!

Ljudske pripovedi o početku Arehove cerkve se glasé čisto drugače, so po svoji obliki pristno delo sto- in tisoč-letne ljudske legende, iz njih dije davna starina, segajo v pra-davne čase, kjer si mitologija in zgodovina podajeta roke.

Te pripovedi pač zaslužijo, da jim posveti večjo pozor-nost domači zgodovinar in folklorist¹.

Pripovedi so zapisali učenci ljudske šole v Rušah po navodilu g. učitelja Lesjaka, kateremu so povesti znane in torej lahko jamči za njih pristnost, da jih ni otroška domiš-ljija potvorila.

Jezero pri Sv. Arehu.

Pripoveduje se, da je nekdam bilo pri Sv. Arehu jezero, v katerem je bil zmaj. Ubili so tedaj kravo in jo odrli, v kožo so natlačili živega apna in to dali zmaju požreti. Apno je po-šast razgnalo in jezero se je izpremenilo v močvirje. V tem jezzeru se je pogreznilo par volov, samo jarem je prineslo v Dravo².

Po drugi povesti je močvirje pod »gornjim križem« bilo nekdam jezero in je tam utonilo par volov, ki so potem v Stu-dencih pri Mariboru priplavali na dan³.

Druga pripoved pravi, da je tam, kjer stoji sedaj cerkev sv. Areha, bila nekdam globoka jama, polna vode in notri je bil zmaj. Ker ni miroval, je voda bruhala na vse strani ter poplavlila poljane, vasi in cele gozdove je prinesla v dolino.

¹ Nemško slovstvo o tem predmetu gl. pri Schlossarju „Die Literatur der Steiermark in bezug auf Geschichte, Landes- und Volkskunde. Graz, 1914, str. 135 – 156.

² Zapisal učenec Alojzij Petrič.

³ Poročilo g. učitelja Lesjaka.

Ljudje so se posvetovali, kako bi zmaja pomirili. Tu nastopi papež in pravi, naj se tam pozida cerkev v čast sv. Arehu. Ljudje so začeli staviti cerkev. Ko je bila pozidana, je sv. Henrik svaril zmaja, naj miruje. Zmaj se je zbal in od tedaj miruje. Voda pa je polagoma odtekla¹.

Skopuh pozida cerkev sv. Areha.

Kjer je sedaj cerkev sv. Areha, je živel v davnih časih zelo bogat človek, ki je bil velik skopuh. Neke noči potrka na njegovo okno ubožec, ki ga poprosi malo kruha in prenočišča. Skopuh se razsrdi, odpre okno in mesto kruha vrže za ubožcem kamen. Ubožec odide. Tisto noč je pa zapadlo toliko snega, da je prekril celo hišo. In ko si skopuh hoče vrezati kruh, najde mesto kruha le kamen. Sedaj spozna kazen božjo, prosi odpuščanja in obljubi pozidati cerkev. Prošnja mu je bila uslišana, bil je rešen, in v zahvalo je pozidal cerkev, ki še sedaj stoji².

Druga pripovedka pa pravi: Ob cesti, ki drži iz Slov. Bistrice k Sv. Martinu, je še sedaj ob vznožju Pohorja t. i. »zlodejev mlin«. V tem mlinu je nekdam prebival vitez Henrik. Bilo je po zimi, ko se je napotil čez Pohorje. Ko je prišel na vrh, kjer je sedaj sv. Areh, ga je zagrabil hud snežen vihar; naenkrat je bil čez glavo v snegu. Niti koraka ni mogel več storiti naprej. Videl je, da bo moral v snegu žalostno umreti. V tej stiski obljubi, da bo pozidal na tistem mestu cerkev, če ga Bog reši gotove smrti. Bog ga je uslišal. Vreme se naenkrat preobrne. Potegne topli jug in sneg na čudežen način kar pred očmi izginja. Vitez je lahko nadaljeval svojo pot. Obljubo je pa tudi zvesto izpolnil; pozidal je na tistem mestu cerkev in ji dal svoje ime Henrik ali Areh³.

Kapelica sv. Lovrenca in cerkev sv. Areha.

Tik Arehove cerkve je kapelica sv. Lovrenca, o kateri spregovorimo pozneje. Tudi s to kapelico se peča ljudsko izročilo, kakor kaže naslednja pripoved:⁴

¹ Zapisala učenka Marjeta Marko.

² Zapisal učenec Alojzij Jug.

³ Zapisal učenec Stain.

⁴ Zapisala učenka Katarina Robnik iz Lobnice.

Stara ženka je pripovedovala to-le :

Na pohorskih planinah so bili nekdanj temni jelovi pra-gozdi, po katerih so blodili volkovi in se skrivale lepe vile. Gorje popotniku, ki je zašel v te kraje! Tako se je zgodilo, da je pred davnim, davnim časom hodil preko Pohorja neki puščavnik. Lačen, žejen, prestrašen od volkov je taval po temni planini. Celo izmučen se je vsedel na trato in si zaželel požirek hladne vode. Šel je iskat, ali daleč naokoli ni bilo nikakšnega studenca in ne žive duše. Vrne se na ono trato, sklene roke in milo prosi Boga in svojega patrona Areha, naj mu na ta ali oni način pošlje pomoči. In glej, v veliko začudenje potnikovo privre izpod mogočne jelke kristalen studenček, dandanes imenovan »Gornji križ«. Okrepčan od dobre vodice se vrne v prejšnji smeri in tu zapazi drvarsko kočo, v kateri je samoval star drvar. Puščavnik stopi v nizko zakajeno kočo in poprosi prenočišča, ker delal se je že mrak. Ko se drugo jutro prebudi, sklene roke v zahvalno molitev in obljubi, da bo tu postavil kapelico v čast sv. Lovrencu v zahvalo, da ni umrl v planini zapuščen od vseh ljudi. To je tudi storil in kapelica še dandanes stoji. Nekaj let pozneje pa je jezdil preko Pohorja mogočni cesar Henrik. Prišel je tudi do drvarske kočice in krasne kapelice. To mu je tako ugajalo, da je namesto drvarske kočice dal pozidati cerkveno hišo, zraven kapelice pa cerkev, ki je posvečena v čast sv. Arehu.

Ljudsko izročilo tudi pravi, da je pri Arehu bila nekdanj vas, za sedanjo Ruško kočico da so bile njive; kjer je sedaj pod areško cerkvijo na južni strani les (l. 1916 deloma posekan), pa je bil nekdanj pašnik.

Da tudi to izročilo ni popolnoma prazno, so potrdile izkopine¹. V smeri, v kateri stoji sedaj cerkvena hiša, je stalo nekdanj dolgo poslopje, hiša, hlev in klet. Ko so stavili „Ruško kočico“, so dobili iz temeljev tega poslopja vse potrebno zidno kamenje. Tam, kjer stoji sedaj sesalka za vodovod v

¹ Podatke o izkopinah in ljudskem izročilu mi je blagohotno priobčil g. Davorin Lesjak, učitelj v Rušah in predsednik „Podravke podružnice Sl. plan. društva“, za kar mu bodi tu izrečena dostojna zahvala.

„Planinko“¹, so pri polaganju vodovodnih cevi tudi zadeli na debel zid. Ko so blizu cerkvene hiše sejali pesek, so našli srednjeveški denar brizinških škofov. Najstarejši še živeči ljudje se celo spominjajo podrtega poslopja pri Arhu. Tu so bile nekdanj „žvajge“, t. j. ovčarne.

* * *

Izluščimo kratko vsebino iz teh povestic.

V mitološko področje spada pripoved o zmaju. Da so zmaju dali požreti živo apno, ki ga je razgnalo, je pa očitno povzeto iz bibličnih zgodob. Sicer pa te pripovedi diše po veliki starini in je v njih morda medla reminiscenca na paganske čase. Sem spadajo tudi druge pohorske pripovedi o vilah, ki so si hodile dojit krav in jim dajale obilo mleka, zibat otrok in jim prerokovat bodočnosti, one dajejo rodovitnost na polju; dalje pripovedi o zakleti deklici, ki v podobi kače nosi krono na glavi, o zakletih zakladih in zakletem kraljeviču pa o zlem duhu, ki ljudem nosi denar. Če imamo pred očmi konservativni pohorski značaj in kontinuiteto raznih tradicij, nam je umljivo, da v teh pripovedih zveni spomin na davno minule paganske čase, dokler niso krščanska svetišča stopila na mesto, kjer so poprej vladale temne moči.

Pripovedi o pohorskih jezerih, ki so se spremenila v močvirje, o velikih povodnih katastrofah, o dotekanju pohorskega vodovja proti Mariboru v Dravo potrjuje z ozirom na glavno misel geologija in zgodovina. V teh pripovedih živi spomin na velike naravne katastrofe v planinah, kakor so tudi številne pohorske povesti o tatovih, roparjih, volkovih in medvedih veren refleks dejanskih razmer v prejšnjih časih, dasi dandanes na Pohorju ni več volkov in medvedov, tudi o tatvinah in ropih se na Pohorju primeroma redko kdaj sliši.

V navedenih povestih dalje živi tudi spomin na nekdanje viteze in puščavnike; da je kdo v planini zagazil v sneg ali

¹ Novo poslopje za izletnike in letovičarje poleg „Ruške kočee“.

zablodil v gozdovih, je celo naravno in se še danes celo rojenemu Pohorcu lahko kaj takega zgodi. Po pripovedih bi bila dalje Arehova cerkev in Lovrenčeva kapela pozidana iz zaobljube. Da bi bil cesar hodil kdaj po Pohorju, so najbrž ljudje kdaj slišali ali krivo razumeli kakega pridigarja, pripoved pa hrani spomin nato, da so po Pohorju bili že v starih časih prometni poti. Pozneje še bomo videli, da so tudi druge zgodovinske dogodbe ali legende našle veren odraz na Pohorju.

Preden se lotimo vprašanja o postanku Arehove cerkve, je treba spregovoriti še o kultu sv. Areha sploh, pred vsem pa si predočiti najvažnejše dogodke v Henrikovem življenju, kakor jih podaja zgodovina in legenda.

4. Cesar Henrik II. (1002—1024)¹.

Dne 23. januarja l. 1002 je v Soracte blizu Rima umrl — dušno in telesno zlomljen — cesar Oton III. šele v 22. letu svojega življenja. Ž njim so šle v grob tudi smeje ideje rimskega imperija; položaj je bil kritičen, bila je nevarnost, da sploh razpade rimsko-nemško cesarstvo. Kočljivo je bilo že vprašanje, kdo naj prevzame vladarsko žezlo. Tekmecev ni manjkalo. Po sorodstvu rajnemu cesarju najbližji je bil bavarski vojvoda Henrik, sin Henrika „Prepirljivca“, rojen 6. maja l. 973. Starejši in uglednejši pa je bil karantanski vojvoda Oton, ki je imel tudi pravico do prestola kot vnuk Otona I. in pravnuk Henrika I. A oglasila sta se še za prestol na Saksonskem mejni grof Mišenjski Ekkehard in na Švabskem veleugledni vojvoda Herman II., katerega je podpiral celo sin karatanskega vojvoda Otona Konrad, ki je bil Hermanov zet.

O vojvodu Henriku niso hoteli državni knezi iz početka ničesar slišati; smatrali so ga iz mnogoterih vzrokov za nesposobnega za cesarski prestol². Ekkehard Saksonski je bil

¹ Gl. Bollandiste, julij; Günter H., Kaiser Heinrich II. der Heilige. Kempten und München 1904.

² Thietmar, Chronicon, ed. F. Kurze 1889, IV. c. 54.

med tem 30. aprila 1002 zavrtno umorjen in Saksonci so se večinoma nagnili na Henrikovo stran. Zlasti pa je Henrikova kandidatura našla močno oporo na jugu in vzhodu. Na njegovi strani sta bili solnograški nadškof in oglejski patriarh pa karantanski vojvoda Oton, ki se je velikodušno in nesebično odpovedal pravicam do prestola in je krepko podpiral Henrika. Slovenske dežele so torej bile zanesljiva in trdna opora Henriku, ki je potem meseca junija l. 1002 bil v Mogunciji kronan za nemškega kralja ter je sčasoma zlomil odpor nemških knezov.

Tudi proti Italiji je bila slovenska Karantanija močna bramba Henrikove države. L. 1004 dne 4. novembra je umrl karantanski vojvoda Oton. Imel je tri sine. Najstarejši Henrik je bil oče poznejšemu cesarju Konradu II., nasledniku Henrika II., drugi sin Bruno je postal duhovnik in je l. 996. kot papež Gregorij V. zasedel Petrovo stolico, najmlajši Konrad je pa po očetovi smrti zasedel vojvodski prestol karantanski. Njegovo prejšnje nasprotovanje mu je kralj odpustil, ker je njegov tekmeč Herman Švabski itak umrl že l. 1003.

V tem času je današnja Štajerska še večinoma pripadala h Karantaniji in sicer je večji del naše Spodnje Štajerske desno od Drave bil v rokah Heme Pilštanske in njenega moža Viljema. Kajpada je ugledna Hema stala zvesto na strani Henrikovi. Obe listini, ki ju je Henrik izdal v Bambergu v prilog Heminemu sinu Viljemu l. 1016 dne 13. in 16. aprila, poudarjata sorodstvo Hemino s cesarjem, toda obe sta potvorjeni, a interpoliran je le odstavek o sorodstvu Heminem¹.

V Krki so pogrešali, izvaja Jaksch, ime Hemino v cesarskih listinah, s katerimi so bila njenemu rodu podeljena širna posestva. Iz nobene listine ni bilo popolnoma jasno, da so posestva krške cerkve bila res nekđaj last Hemina in da niso šele po nadškofu Gebhardu pripadla krški cerkvi. Zato je kapelan Konrad II. 1170—1171, po priliki 24 let po kano-

¹ Jaksch, Monumenta Carintiae I. št. 12, 13.

nizaciji Henrikovi ali 125 let po smrti Hemini, v pristni izvornik vrnil besede: „memores etiam domne Hemme suae matris nostrae videlicet neptis,“ oziroma: „nec non et domne Hemme matri suae nepti autem nostrae“, ter s tem pokazal, da ima krška cerkev Hemina posestva in s tem povzdignil njen ugled, ker je spraval v sorodstvo Hemo s Henrikom II. Toda pri tej „interpolaciji“ ne sme iti kritika predaleč. Prav opozarja Oto bar. Dungern¹, da se je v srednjem veku sorodstvena tradicija zelo skrbno čuvala in je kritika večkrat po krivici dvomila o resničnosti take tradicije in jo proglasila za fantastično nakitje.

Omenjeni vrinek se ne sme kratkomalo zavreči, marveč je treba ločiti več momentov. Je-li res Hema bila v sorodstvu s Henrikom in v kateri stopinji, nima za našo razpravo posebnega pomena in ne moremo o tem tukaj razpravljati, od dejanskega sorodstva je pa razločevati tradicijo o Heminem sorodstvu. Ponarejalec listine l. 1170 ali 1171 si ni mogel tega kratkomalo izmisliti. Denimo, da je poročilo o tem sorodstvu res izmislil in dotlej nikomur ni bilo znano, tedaj bi s ponaredbo svoji stvari več škodoval kakor koristil. Živeli so še potomci Heminih sorodnikov, morda še celo drugi, gotovo pa tretji zarod, ponavljali so se prepiri radi posestev krške cerkve in sedaj pride kapelan krške cerkve z novico, da je Hema bila „nečakinja“ Henrikova. Iz srednjeveških listin je znano, da imajo besede nepos, neptis, consanguineus, gener (nečak-inja, sorodnik, zet) itd. precej širok in prožen pomen.

Prav že znana tradicija o Heminem sorodstvu s Henrikom je mogla biti povod, da jo je Konrad vrnil v listino. Le zamislimo se v položaj: Hemino sorodstvo se ponaša s sorodstvom s Henrikom, ki je bil nedavno za svetnika proglašen, krška cerkev pa je glavna dedinja Henrikove „nečakinje“, a v listinah to ni bilo izraženo, lažje je tedaj bilo vriniti v be-

¹ Zur Kritik der mittelalterlichen Nachrichten über Blutsverwandtschaft, Carinthia 1913, str. 100—108.

sedilo v arhivu shranjene listine splošno znano sorodstvo, kakor pa izmisliti sorodstvo, o katerem se doslej nikdar nič ni slišalo. Nam za sedaj zadostuje to-le: v drugi polovici 12. stoletja se je Hema smatrala za sorodnico cesarja Henrika II. To velja, če bi bil tudi nazadnje ponarejalec to sorodstvo „iz trte izvil“ in ga vrnil ne samo v listino, marveč tudi v glave učenih in neučenih ljudi vse do Jakscheve izdaje karantanskih listin. To nam namreč pojasnjuje, zakaj se je kult Henrikov širil posebno po ozemlju krške cerkve.

Kakor je bil tesen stik med Henrikom in karantanskimi Slovenci, tako je tudi drugod prišel ta vladar v ozko dotiko s Slovani. Poleg italijanskih zadev in domačih nemških homatij zavzemajo znaten del njegovega vladarstva boji s Slovani, zlasti s Poljaki. Vedno se je Henrik bojeval proti Slovanom s pomočjo Slovanov; razcepljenost in nasprotujoče si težnje slovanskih plemen je znal spretno porabiti za svoje politične namene.

Na vzhodu je poljski vojvoda Boleslav Hrabri ustanovil močno slovansko državo, podvrgel si Prusijo in Pomorje, Slovakijo in Moravsko ter se končno polastil tudi Češke, kamor so ga Čehi sami l. 1003 poklicali proti okrutnemu svojemu vojvodu Boleslavu Rdečelascu. Ko se je Boleslav Hrabri mudil v Pragi, pošlje mu tjekaj Henrik sporočilo, naj prizna nemško nadvlado, on pa mu zato ponudi v zajme osvojene dežele. Boleslav je s prezirom odbil Henrikovo ponudbo. Boj je bil sedaj neizogiben in je trajal z večjimi presledki do l. 1017.

Dočim so nekateri nemški knezi in mejni grofje, celo Henrikov lastni brat, rezenski škof Bruno, natihoma ali odkrito držali s Poljaki, so Čehi in Ljutiči ves čas stalno držali s Henrikom in mu največ pomagali v bojnih pohodih proti Poljakom. Konec vseh teh bojev je bil ta, da Henrik ni mogel užugati Boleslava, z druge strani se je pa izjalovil tudi Boleslavov dalekosežni politični načrt.

A ne samo v vojnih podjetjih tudi v mirnem kulturnem

delu je Henrik bil v tesnem stiku s Slovani, da, prav med Slovani je nastalo to, kar je sploh Henrik v kulturnem oziru ustvaril velikega in plemenitega. To je pred vsem ustanovitev bamberške škofije.

Bamberg leži v prekrasni okolici v osredju treh dolin, ki se vlečejo proti Koburgu, Schweinfurtu in Erlangenu, ob reki Regnici, ki deli mesto v tri dele. Celi svet okoli Bamberga tje do izliva Regnice v Majno je še v 11. stoletju bil popolnoma slovanski. Mnogotera imena rek in krajev še danes spominjajo na nekdanje slovanske prebivalce. Bamberska okolica se v srednjeveških listinah imenuje Volkfeld, kar ni drugo, kakor slovansko Veliko- ali Velepolje. Ustanovili so bambersko naselbino nekje v sedmem stoletju priprosti slovanski ribiči in kmetovalci, katerih naseljevanje je posebno pospeševal turinški vojvoda Radulf, ker so pridno obdelovali zapuščeno zemljo¹. Ime Bamberg je novejša okrajšava za Babenberg, to je pa prestava slovanske Babne gore. Skozi zemljo babnogorskih Slovanov je šla starodavna velika prometna cesta proti Erfurtu in zemlji severnih Slovanov in v varstvo te ceste so na Babni gori pozidali branišče in stražarnico — castrum, ki se prvič omenja pri kronistu Regino l. 902.

Ko so leta 717 izumrli južnoturinški vojvodi, je zemlja babnogorskih Slovanov postala last kraljeva; kralju so odslej dajali svoje davščine: sukno, med in poljske pridelke, deseti del vseh teh davščin pa je l. 741 bil nakazan novoustanovljeni vürceburški škofiji. Iz Würzburga in Fulde je polagoma prodiralo krščanstvo med babnogorske Slovane. Že v karolinški dobi je bila na Babni gori lesena cerkvica sv. Martina in Ludovik Pobožni je obdaroval 14 slovanskih cerkev, med katerimi je bila najbrž tudi babnogorska.

L. 973 je mladi Oton II. hitro po nastopu svoje vlade

¹ Ti in naslednji podatki o Bambergu so večinoma povzeti iz knjige: Fr. Friedr. Leitschuh, Bamberg, v zbirki „Berühmte Kunststätten“, zv. 63. Leipzig 1914.

podaril bogato kraljevsko vlastelinstvo babnogorsko bavarskemu vojvodu Henriku Prepirljivcu, po njem pa ga je leta 995 podedoval njegov sin, poznejši cesar Henrik II. Henriku se je krasna babnogorska okolica nenavadno prikupila ter je še pozneje kot kralj in cesar najrajši bival tukaj. Ko se je l. 998—1000 oženil s Kunigundo, hčerjo luksemburškega grofa Siegfrida, je svoji nevesti zapisal kot poročni dar svoj priljubljeni Bamberg ter je bojda že ob svojem kronanju l. 1002 sklenil, nakloniti Bambergu največjo odliko, ki je bila mogoča v očeh takratnega časa: dati mu škofijski sedež.

Z ustanovitvijo bamberške škofije je imel Henrik velike težave deloma od strani vüreburškega škofa, ki ni bil voljen odstopiti lepega dela svoje škofije, deloma od sorodnikov svoje žene, ki so se nadejali, ker je zakon bil brez otrok, bogati dediščini po Kunigundi. Henrik pa je utemeljeval ustanovitev nove škofije s tem, da Slovani ob Majni in Regnici potrebujejo lastne škofije, ker je še ljudstvo bilo večinoma pagansko in vüreburški škofje niso mogli kaj zdatnega storiti za pokristjanjenje babnogorskih Slovanov. Ko je papež Janez XVIII. meseca junija l. 1007 privolil v ustanovitev, je Henrik izvršil svoj naklep ter v sredi ondotnih Slovanov ustanovil novo škofijo in jo s privoljenjem svoje žene bogato obdaril s celo bamberško okolico, povrh pa ji dal obširna posestva tudi v Karantaciji, dasi od 63 listin, ki jih je izdal Henrik do svoje smrti v prilog bamberške cerkve, nobena naravnost ne govori o Karantaciji, pač pa o darilih v grofiji furlanski, ki se je še l. 1060 raztezala do Drave pri Beljaku. Henrik je izročil bamberškim škofom velevažne prelaze čez Alpe v Italijo in cesto čez Predil in Kanalsko dolino¹. Beljak in Wolfsberg v gornji Lavantinski dolini je pridobila bamberška cerkev šele po Henrikovi smrti, a obširna posestva in ozki stik bamberških škofov s Karantanjijo so podlaga za razširjanje Henrikovega kulta v naših krajih. Radi

¹ Jaksch, Die Entstehung des Bambergischen Besitzes in Kärnten. Carinthia 1907, Nr. 4—6, str. 113.

ugodne lege in kraljevske naklonjenosti postane Bamberg kmalu kulturno žarišče in v umetniškem oziru eno najplodovitejših mest nemške države, zelo važno tudi za naše dežele. Bamberški škofje so spravili v naše dežele nove koloniste, a to najbrž niso bili Nemci, temveč Slovani bamberške okolice, sploh so njih posestva večinoma bila na slovanski zemlji.

L. 1012 dne 6. maja, na 40. rojstni dan Henrikov je bila nova bamberška stolnica z vsem mogočim sijajem posvečena. Navzočih je bilo 45 nadškofov in škofov poleg delegatov rimske stolice in nebroja svetnih velikašev. Značilno je, da je stolnico posvetil oglejski patriarh Janez. Posvečena je bila v čast devici Mariji, sv. Petru in Pavlu, sopatrona sta pa bila sv. Jurij in sv. Kilijan; pozneje je cesar sam s svojo ženo našel tu svojo grobnico in postal sopatron cerkve.

V Bambergu je zapustil Henrik neizbrisne sledove svojega finega umetniškega čuta ne le v stolnici, temveč tudi v drugih ustanovah, zlasti v samostanu sv. Štefana in sv. Mihaela. Tako je Bamberg postal ne le kulturno-zgodovinsko, ampak tudi misijonsko središče, nekak Rim za pokristjanjevanje jugovzhodnih dežel zlasti po benediktinskem redu.

Ker je Bamberg bil poročni dar Kunigundin in je po smrti svojega moža ona sama stopila v samostan benediktink v Kaufungen, so zlasti njenemu vplivu pripisovali Henrikove obdaritve in ustanovitve cerkev in samostanov. V globoki hvaležnosti se benediktinski red pozneje ozira na Henrikov in Kunigundin Bamberg, zlasti odkar sta oba bila povzdignjena na oltar.

Za našo raziskavo je posebno važno Henrikovo razmerje do benediktinskega reda. Reformatorične ideje so dovedle Henrika v ozki stik z benediktinskim redom, kateremu je bil vse svoje življenje visok zaščitnik in dobitnik. S pomočjo benediktinskih samostanov in sicer strogo v duhu Benediktovih pravil je skušal Henrik med duhovščino in ljudstvom dvigniti kulturo, znanost, umetnost in nravnost, samostane pa, ki niso odgovarjali svojemu namenu in cesarjevim

reformatoričnim idejam, je brezobzirno zatiral ter njih imetje razpokljal škofom in cerkvam. Benediktinski menihi zato tudi z velikim navdušenjem poveličujejo Henrika in njegovo ženo Kunigundo. Tudi legenda je bogato izkitila to prijateljsko razmerje. Sv. Benediktu se je pripisovalo, da je cesarja ozdravil od kamena, ko se je mudil na gori kasinski.

Na današnjem Štajerskem je Henrik obsipal s svojo cesarsko milostjo zlasti ženski samostan benediktink v Gössu, jugozahodno od Ljubna na Gornjem Štajerskem v grofiji bivšega slovenskega grofa Trdогоja. Za njim je menda vladal grofijo Aribon, katerega je l. 1004 na lovu ubil divji merjasec. Njegova žena Adela in sin Aribon, dvorni kapelan cesarjev, sta potem ustanovila imenovani samostan, kateremu je Kunigunda, hči Aribona in Adele, sestra mlajšega Aribona postala prva opatinja¹. To ustanovo je potem cesar Henrik II. potrdil z listino, izdano v Fuldi 1. maja 1020. Iz te listine izvemo, da je bil Aribon cesarjev sorodnik in dijakon solnograške cerkve. Istemu sorodniku je podaril cesar 23. decembra l. 1020 edenajst podložnikov z njihovimi družinami vred proti temu, da po njegovi smrti dobi te podložnike samostan v Gössu². Pri izdaji listine je bil navzoč in je ustanovo istotako potrdil papež Benedikt VIII.³. Samostanu podeli cesar tudi razne sloboščine in določi: če bi kdo odtegnil samostanu njegovo imetje ali ga izročil drugemu samostanu, ga naj obdrži Aribonov najbližji sorodnik, dokler ga on sam (Henrik) ali njegov naslednik ne spravi v prvotno stanje. Istemu samostanu je podaril cesar na priprošnjo svoje žene Kunigunde l. 1023 dne 16. maja v Kolinu svoje vlastelinstvo v Dümlach (Dimlje) v Muriškem okraju blizu Kapfenberga in ob

¹ Winklern, Chronologische Geschichte des Herzogtums Steyermark. Grätz 1820, str. 29.

² Zahn, UB, I, št. 40. — Ker je v teh listinah izraženo sorodstvo cesarjevo z ustanoviteljem, je morda prav to napotilo krškega ponarejevalca, da je spravlil v listino tudi sorodstvo Henrikovo s Hemo.

³ Zahn, UB, II, št. 39.

reki Lomnici v grofiji Gebhardovi¹. Njegov sorodnik Aribon je bil takrat že (od l. 1021) nadškof mogunški in je preživel cesarja ter umrl na potu iz Rima v mestu Como 13. aprila leta 1031. Tudi ta samostan je bil ustanovljen na slovenski zemlji.

Razmerje Henrikovo do benediktinskega reda nam bo pozneje služilo kot ključ za umevanje spodnještajerskih zadev. Sedaj si oglejmo še nekatere druge podatke v Henrikovem življenju, ki so v zvezi z našo cerkvijo na Pohorju in tvorijo jedro ljudske tradicije. Tu nam je vpoštevati razmerje med Henrikom in Bolfenkom.

Rana mladost Henriku ni bila poslana s cveticami. Njegov častihlepni oče Henrik, imenovan „Prepirljivec“, je s svojimi spletkami spravil v veliko nesrečo sebe in svojo rodovino. Mali Henrik je nekaj časa kot begunec bival na dvoru brizinškega škofa Abrahama, potem je prišel na Saksonsko, v pradomovino svojih prednikov na cesarskem prestolu. Bival je v umetniško znamenitem Hildesheimu ter se je pripravljaj na duhovski stan, zlasti se je pa tukaj izolikal njegov globoki umetniški čut. Med tem so se politične razmere za njegovega očeta zopet ugodnejše zasukale in Henrik se je vrnil v svojo domovino na Bavarsko, kjer je rezenski škof Bolfenk nadaljeval njegovo vzgojo. Na duhovski poklic se sedaj ni več mislilo, temveč Bolfenk ga je vzgajal za bodočega vojvodo bavarskega.

Bolfenkov vpliv na Henrika je ostal merodajen za celo njegovo življenje. Henrik je ohranil v hvaležnem spominu svojega izvrstnega vzgojitelja, od katerega je vsaj posredno sprejel ideje za svoje reformatorične in organizatorične načrte. Vsled strašnih madžarskih navalov je bilo po vzhodnih deželah rimsko-nemškega cesarstva vse razdejano pa tudi v moralnem oziru podivjano. Splošna posurovelost in korupcija je zasegla tudi v cerkvene kroge in samostane. Bolfenk se je zavedal velike kulturne važnosti samostanov, ki bi bili na svo-

¹ Zahn, UB, I, št. 41, 42.

jem mestu, in prijel se je odločnega reformatoričnega dela. Bolfenk je bil osebno ponižen in globoko pobožen mož, toda tudi brezobziren. Te lastnosti vidimo tudi na Henrikku kot vladarju: z ene strani globoko pobožen, z druge strani pa trd in brezobziren proti svetnim velikašem in celo škofom, ki nasprotujejo njegovim načrtom.

Razmerje med Bolfenkom in Henrikom je našlo izraz tudi na našem Pohorju. Kako poldrugo uro hoda v smeri od Areha proti Hočam, nad vasjo Pekre je tudi vzgojitelj Henrikov dobil svojo cerkev, od katere je ohranjen le še stolp in prezbiterij, ki služita za stanovanje in za klet. Že l. 1869, ko je Gradt hodil po Pohorju, je kazala ta cerkev sliko žalostne podrtije. Na neki konzoli v prezbiteriju na evangeljski strani je Gradt bral letnico 1501 in sklepa, da je cerkev bila takrat postavljena, vendar pripomni, da se glede arhitektonike, razsega, oblike in razdelbe razločuje od drugih, istočasno v naši deželi nastalih stavb¹, dočim Orožen pravi, da se razločno pozna številka 50 in sklepa na letnico 1450, ker da je v 15. stoletju bilo običajno, pri letnicah izpuščati tisočico in stotico².

¹ Mitteilungen der k. k. Central-Commission XVI., 1871, str. 116.

² Das Bisthum und die Diöcese Lavant I, 349. — K. Rieck, Das Panorama von St. Urban bei Marburg 1864, str. 27 pa pravi, da je bolfenška cerkva bila pozidana v 14. stoletju in da jo je pozidal grof Friderik Celjski v zadoščenje za svoje nesrečno ljubezensko razmerje do neke lepe Slovenke.

Rieck ima tudi naslednjo legendo o početku te cerkve: Stavbeniku je hudič pomagal pri delu, za plačilo si je izgovoril dušo tistega živega bitja, ki prvo stopi v zgotovljeno cerkev. Ko je tedaj bila cerkev gotova, je stavbenik nagnal notri jaguje ali kozla, ki ga je hudič v jezi zgrabil in odnesel ter predrl kos stene, kjer se še sedaj vidi s kamenjen založen razpoklina.

Po slovenski pravljici, ki je med pohorskim ljudstvom še sedaj znana, je sv. Bolfenk sam zidal to cerkev. Ko je premišljeval in tuhtal, kako bi se to dalo čim prej izvršiti, pride k njemu hudobec in se mu ponudi, da pozida cerkev v eni noči pod pogojem, da dobi za plačilo prvega romarja, ki stopi v novo cerkev. Dan plačila pride in tudi prvi romar: volk privleče jaguje v gobcu. Sv. Bolfenk reče hudobcu: „Dar je moj, romar pa tvoj“. Krdelo hudobcev se vsuje na volka in mu izpuli vsak po eno dlako, za po-

Stavbenik je pod pritiskom krajevnih razmer omejil kamenoseško in kiparsko delo le na najpotrebnejše, na svodna rebresa in konzole z imenovano letnico, z grbom obitelji Wagensberg in s fantastičnimi glavicami, drugi kameniti deli so obdelani le z navadnim kladivom; v vsem se kaže neki priprosti realizem, ki pa ne napravi neugodnega vtiska. Slična kamenoseška tehnika se kaže tudi pri razvalinah cerkve sv. Primoža in Tomaža.

Je-li pred to gotško stavbo stalo že prej na tem mestu kako svetišče, posvečeno sv. Bolfenku, za to nimamo prav nobene pozitivne opore, za nas je glavna stvar, da je zgodovinsko razmerje med cesarjem Henrikom in njegovim vzgojiteljem našlo primeren izraz na našem Pohorju.

Gradt tudi odklanja misel, da bi bila cesta med Bolfenkom in Arehom rimska, trdi pa, da je ta cesta nastala pozneje v ta namen, da je spajala obe cerkvi. Stvar bo pa nekoliko drugačna. Cesta od Hoč ali od Bednave na vrh Pohorja sega gotovo še v prazgodovinsko dobo; če gremo po tej cesti od Areha navzdol, se odcepi od nje stranska cesta, po kateri pridemo tik pred cerkev sv. Bolfenka; ta kos ceste je očitno nastal le kot dohod k cerkvi, prva cesta je pa starejša. Vsekako je Bolfenkova cerkev nastala radi bližnjega Areha, torej tudi pozneje.

Iz življenja Henrikovega je še omeniti njegova bolezen. Henrik je trpel na neki bolezni v spodnjem životu, ki je bila dedna v njegovi rodovini in ga je večkrat cele tedne držala v postelji. Kakšna je bila ta bolezen, ni popolnoma jasno.

glavarja pa na zadnje ne ostane nič. Od jeze se zaleti v cerkveni ogel in ga odtrga, kar se še dandanes pozna. (Zapisal učence ruske šole Alojzij Marko.) Pripoved ni brez planinske svežosti. Da so pri stavbi bile premagati znatne težave in da je v starih časih na Pohorju lahko volk bil „prvi romar“, to j nje priprosto, pa resnično in naravno jedro. Enaka povest je znana tudi o kapelici sv. Bolfenka pri božjepotni cerkvi Sv. gore ob Sotli, na ozemlju krškega zajma.

O pohorskem Bolfenku je pisal tudi Puff v „Oest. Morgenblatt 1836, str. 3—4 in v „Steirischer Nationalkalender“ 1857, str. 34.

Misli se, da je trpel na kamenu ali na koliki, neka potvorjena listina 14. stoletja omenja tudi božjast¹. Ta bolezen ga je tudi spravila v grob v 51. letu življenja. Tudi to se je ohranilo v legendi in celo v pohorskem ljudskem izročilu. Henrik velja za pomočnika pri črevesnih in drugih boleznih, ki imajo svoj sedež v trebušni drobovini. Vodi pri „gornjem studencu“, nekaj korakov izpod Arehove cerkve se pripisuje zdravilna moč za take bolezni. Tudi v župniji Sv. Lovrenca in Device Marije v Puščavi častijo Henrika kot variha zoper trebušne bolezni. Ni lahko hiše, od katere bi ne bil kdo na „areško nedeljo“ pri Arehu. Celo onstran Drave na Kozjaku v župniji Sv. Križa častijo Henrika v tem zmislu².

Kakor v drugih ozirih je tudi v tem pohorska tradicija veren odraz Henrikovih legend z jedrom historične resnice in je zgodovina Henrikova, legendarno izkičena, morala prav zgodaj prodreti na naše Pohorje, da se je mogla tako vživeti in vendar ohraniti pristno jedro. Prišla je kajpada med ljudstvo največ iz prižnice.

5. Henrikov kult.

Cesar Henrik je umrl 13. julija l. 1024. Njegova žena Kunigunda je živela potem še kakih 15 let v samostanu sv. Križa v Kaufungen blizu Kassela v škofiji Paderborn in je umrla okoli l. 1040. Henrika je kanoniziral papež Eugen III. 14. marca l. 1146. Že iz tega razloga je brez podlage izročilo, da bi bil Henrik IV. (1056—1106) pozidal pohorsko cerkev v čast svojemu predniku, sv. Henriku (II.). Povse naravno je, da se je kult Henrikov dvignil in razširil vsled kanonizacije, sedaj šele so se mu mogle staviti v počast cerkve in oltarji.

Z velikansko slovesnostjo so v Bambergu dvignili truplo svetnikovo iz dotedanje grobnice in ga postavili na dostojnejše

¹ Günter H., Kaiser Heinrich II. der Heilige, str. 89.

² Poročilo g. Gašparja Zrnka, župnika v Puščavi, rojaka svetokrižkega.

mesto. Navzoč je bil tudi solnograški nadškof Eberhard I., dočim je krški škof Roman I. bil zadržan, izpričal je njegovo odsotnost solnograški nadškof in dobil zanj od bamberskega škofa nekaj Henrikovih relikvij¹. Treba le pomisliti, v koliki časti so bile svetniške relikvije v srednjem veku in tedaj je umljivo, da se je v Karantaciji močno razširil kult Henrikov, tem bolj, ker je prav ta dežela bila v tesni zvezi s cesarjem Henrikom II. in z bambersko škofijo.

Henrikov kult ne sloni na izrednih čudežih in legendarnih dogodbah, marveč na historični podlagi Henrikovega razmerja do posameznih cerkev, dežel in do benediktinskega reda. Središče njegovega kulta je seveda Bamberg, ki je sprejel največ dokazov njegove vladarske milosti in kjer tudi počiva njegovo truplo. Pa tudi Bazel, Strassburg, Würzburg, Merzeburg so bili dolžni hvalo Henriku za mnogotere dobrote, zato se je ondi prav zgodaj razvil Henrikov kult in se je širil vedno dalje, zlasti v tiste kraje, ki so bili kdaj v dotiki s Henrikom ali so dobili kak košček njegovih ostankov. Že v drugi polovici 12. stoletja je prodril Henrikov kult celo na Poljsko, dasi je bil s Poljaki skoraj v neprestanih vojnah. Ko se je namreč cesar Friderik I. pripravljal na vojno proti Poljakom in so ti videli, da se ne bodo mogli ustavljati mogočni cesarski vojski, so poslali škofa Wernhera iz Plocka, naj posreduje za mir. Škof je res dosegel milost pri cesarju in še celo dobil v dar ostanke Henrika II. Legenda pravi, da je škof na povratku moral prenočiti v neki samotni šumi. V spanju pa vidi moža v cesarski opravi, ki se mu predstavi kot cesar Henrik II., ustanovitelj bamberske škofije ter ga vpraša, kaj išče v tej samotni šumi, potem pa mu naroči, naj na onem mestu takoj za silo postavi cerkev. Škof se zbudi in takoj začne s svojim spremstvom znašati les za stavbo. Manjkalo je pa opeke in kamenja. Ko išče naokoli, zadene s palico v kup zemlje, v katerem najde dovolj rezanega kamenja². Tako

¹ Jaksch, Mon. Car., I, št. 161.

² Bollandisti, julij str. 735.

se je začelo Henrikovo češčenje v onih krajih. Stavitelj Henrikove cerkve mora prenočiti v samotni šumi, v tej točki poljska legenda nekoliko spominja na pohorsko. Ime Henrikovo so Poljaki pustili nespremenjeno (Henryk).

V Pragi je postavil cerkev v čast sv. Henriku I. 1333 takratni mejni grof moravski in upravitelj češki, poznejši cesar Karol IV. Čehi so Henrika prekrojili po svojem jeziku v Jindřicha.

V Karantaniji je bil posebno goreč častilec Henrikov krški škof Roman I. (1131—1167), ki je dobil ostanke svetnikove naravnost iz Bamberga. Za časa bamberskega škofa Thiemo (1196—1202) je bila tudi Kunigunda proglašena za svetnico in 9. septembra 1201 so z veliko slovesnostjo dvignili njeno truplo iz dotedanje grobnice. Njeni kult je širil zlasti benediktinski red, ker je v njej častil svojo visoko dobrotnico in ker jo je celo smel šteti med svoje ude¹.

Oglejmo si sedaj razmere ob času kanonizacije Henrikove in Kunigundine na Pohorju, v Dravski dolini in v okolici mariborski, potem bomo razumeli, zakaj se je zlasti tod razširil kult Henrikov in Kunigundin.

Koncem 11. in začetkom 12. stoletja so Spanhajmci lastniki Dravske doline. Grof Engelbert, sin Siegrida in Riharde, zadnje potomkinje veleugledne stare karantanske rodovine v Labodski dolini, je imel sinove Engelberta (II.), Hartvika², Siegrida, Bernarda in Henrika ter je pred svojo smrtjo († 1096) ustanovil benediktinski samostan v Št. Pavlu, dočim je ondotno cerkev dala postaviti že njegova mati po smrti svojega moža. Ta samostan je dobil od Spanhajmcev bogata darila tudi na današnjem Spodnjem Štajerskem³. Še isti Engelbert je daroval prvemu opatu Vecilu s privoljenjem svoje žene

¹ Trithemius, De viris illustribus Benedictinis cap. 259. Bolland., — Acta Ss., marc, str. 7.

² Prošt v Solnogradu, od l. 1105 škof v Reznem.

³ K. Neubauer, Die nachweisbaren Besitzungen des Klosters S. Paul in Kärnten und Steiermark in den Jahren 1091—1269. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Marburg 1883.

Hedvige in otrok 1. maja 1091 celo vrsto posestev, med njimi „v marki onstran šume“ dva vinograda in preko Drave vas Ruše in puščavo Radomljo, kjer je istotako naselil nekaj menihov. Ko je solnograški nadškof Tiemon začetkom decembra 1093 posvetil cerkev sv. Pavla, je pri tej priliki tudi neki Ludovik, sin Ludovikov — najbrž kak ministerijalec Spanhajmovcev — podaril št. pavelskemu samostanu dve kmetiji in četrtno davščine v Bistrici¹, in da imajo samostanski ljudje, ki ondi prebivajo, lov, pašo in drug hasek v bližnji šumi med Vodmatom in Kamniškim potokom. Ob isti priliki je Veriant Slovenjegraški podaril samostanu dve kmetiji „onstran šume“ v Selnici².

Nekaj let pozneje, namreč med ll. 1096—1105 so sinovi Engelbertovi spopolnili darilo svojega očeta in po svoji smrti namenili št. pavelskemu samostanu: a) Bernard posestvo v Gornjem in Spodnjem Razvanju „iz te strani potoka“ z ostalim delom bližnjega tržiča (oppidi)³, potem Kurjo vas (Hunoldisdorf) blizu Sv. Lovrenca z vsemi pripadninami, z obdelanim in neobdelanim zemljiščem in je temu še toliko dodati, da se izpolni število 100 kmetij, ne po kolikosti njih, temveč po številu dvorcev in po številu v vasi prebivajočih mož. Isti Bernard podeli samostanu tudi Radvanje in Studence pri Mariboru. Potemtakem je postala last št. pavelskega samostana vsa Dravska dolina od Št. Lovrenca do Hoč na desni strani Drave; lembaški gospod Leopold se l 1210 izrecno imenuje št. pavelski ministerijalec.

b) Hartvik je podaril samostanu svoj dvorec in cerkev v Kamnici s posestvi, podložniki, s poljem in vinogradi. Torej je tudi levo od Drave doli do Kamniškega potoka višje

¹ Ta Bistrica je vas pri Selnici, na levem bregu Drave in ni zamenjati z Bistrico nekoliko nižje na desni strani Drave med Rušami in Lempahom.

² Jaksch, Mon. Car., III, št. 498.

³ Listina razločuje oppidum in villa ter pri Razvanju rabi besedo „oppidum“. Morda je še takrat obstajalo izza rimskih časov mestece onstran bednavske graščine.

Maribora Dravska dolina z malimi izjemami last šentpavelskega samostana.

c) Siegfrid je podaril samostanu Dupljek in Dugoše. (Darilo tretjega brata Henrika ne spada v našo razpravo¹.)

Nadalje je že prvi opat Vecelin zamenjal z Engelbertom Glodnico na Koroškem za celo vrsto posestev „v ptujski marki“, med njimi je dobil samostan Štiblano pri Sv. Petru pri Mariboru, Dragučovo in Dobrenje ob Pesnici. Te kraje je pa sovražnik — pač Madžari — začetkom 12. stoletja večkrat opustošil, zato je Vecelinov naslednik Bruno po dolgem pogajanju dosegel, da sta Engelbert in njegov brat Bernard odstopila samostanu za poboljšek štiri kmetije v Lavantinski dolini in pri Ostrovici².

Skoraj ob istem času, ko je bil Henrik kanoniziran, je umrl Bernard Spanhajmski, lastnik obširnih posestev v okolici mariborski (16. nov. 1147). Njegova žena Kunigunda je postala redovnica-benediktinka in je umrla 20. julija l. 1161 ter je bogato obdarovala zlasti admontski samostan. Med drugim je okoli l. 1150 odstopila admontskemu samostanu neko pristavo (augia) v Sp. Jarenini, katero si je bil nekdanj njeni mož po krivici prisvojil ter je vkljub vsem prošnjam in opominom ni hotel vrniti. Po njegovi smrti je tedaj krivico poravnala Kunigunda. Tako vidimo, da je vsa Dravska dolina in Slovenske gorice severozahodno od Maribora v benediktinskih rokah. Umljivo je tedaj, da žarki od daljnega Bamberga prodirajo semkaj v naše kraje. Okoli l. 1200 je bila kanonizirana cesarica Kunigunda, velika dobrotnica benediktinskega reda, in druga dobrotnica je bila Kunigunda Spanhajmska, ni čuda, da je benediktinski red tukaj na svojem ozemlju v hvaličen spomin postavil dve cerkvi -- Gornjo in Spodnjo Kungoto. O Spodnji Kungoti pravi Orožen, da so morda prvotno cerkvico postavili gospodje Dobrenjski, od katerih se omenjata

¹ Zahn, UB, II. št. 112.

² Jaksch, Mon. Car., III, št. 539. Zahn, UB, I, št. 132.

Henrik in Ekhard 1. 1239. A to so bili le fevdniki admontskega samostana. Da je cerkev zelo stara, priča ravno krajevno ime. Prvotni cerkveci sta bili pač majhni in najbrž leseni. Pri Sp. Kungoti utegne sedanja zakristija biti ostanek prvotne cerkve. Cerkev Gornje Kungote je bila še leta 1545 lesena in v slabem stanju.

Na Kozjaku je istotako zelo stara cerkvica Sv. Križa. Poimenovanje kraja po cerkvi kaže njeno starost, izbira cerkvenega naslova se popolnoma vjema z benediktinsko-kunigundskim kultom — cesarica Kunigunda je umrla v samostanu Sv. Križa — povrh spominja naslov na dobo križarskih vojn.

Če je za časa Henrikove vlade bila še slovanska okolica babnogorska na Bavarskem po večini paganska, ni moglo biti pri nas kaj boljše, tem manj, ker so naši kraji bili izpostavljeni vednim madžarskim navalom. Henrikova sestra Gizela je bila žena ogrskega kralja sv. Štefana¹, ki je pokristjanil Madžare in so tako sosedne dežele postale vsaj nekoliko varnejše pred madžarskimi napadi. Ako je na Češkem šele v 1. polovici 11. stoletja bila izvedena farna organizacija², ne moremo mi na Sp. Štajerskem iti dalje nazaj. Žal, da nam manjkajo tako plodoviti viri, kakor so za Češko Břetislavovi dekreti iz l. 1039 ali pa določbe prvih ogrskih kraljev, vendar je več ali manj gotovo, da so pri nas uvedli farno organizacijo in pozidali najstarejše cerkve Spanhajmci. Njih delo so potem v mariborski okolici nadaljevali in spopolnjevali benediktinci ter v silno razsežnih pražupnijah postavili podružne cerkvice, majhne seveda in po večini lesene.

Kunigundine cerkve v mariborski okolici so pač nastale takrat, ko je cvetel Kunigundin kult — po njeni kanonizaciji in ko je še benediktinskemu redu bilo v živem spominu, da

¹ Njun sin je dobil pri krstu ime svojega ujca Henrika, le da so Ogrji v svojem izgovoru dali temu imenu drugo obliko: Haimericus, Emerik, madž. Imre, Slovani so si pa iz tega napravili ime Mirko.

² Hrubý Fr. „Církevní zřízení v Čechách a na Moravě a jeho poměr ke státu“ v „Český Časopis Historický“ 1916, seš. 1—2, str. 29.

je zemljišče v mariborski okolici bilo darilo Kunigunde Spanhajmske.

Je-li slučaj ali stvarna zveza, vsekako se čudno vjemajo cerkveni patrociniji v Dravski in Pesniški dolini s svetišči in oltarji v Bambergu. Začnimo od sedanje koroške meje na levi strani Drave. Tu imamo dve cerkvi sv. Marjete na nekdanjem benediktinskem ozemlju, namreč v Muti in v Selnici. Marjeta je sploh zelo star patrocinij, v Bambergu je v Henrikovi stolnici imela svoj oltar in na praznik sv. Henrika so pozneje na njegov grob devali ostanke sv. Marjete¹. V Marenbergu, kjer so si marenberški gospodje na št. pavelskem zemljišču siloma pozidali grad², imamo patrocinij sv. Mihaela; v Bambergu je na griču sv. Mihaela staroslavni benediktinski samostan, ustanovljen ali vsaj obnovljen in obdarjen po Henriku II. V Remšniku je cerkev posvečena sv. Juriju, isti svetnik je tudi sopatron bamberske stolnice. V Breznem je prastara cerkev device Marije, Marija je istotako sopatrona bamberske stolnice. Blizu Maribora je v Kamnici prastara cerkev sv. Martina, najbrž starejša ko mariborska, okoli l. 1096 podarjena št. pavelskemu samostanu, tudi v Bambergu je bila prva cerkev posvečena sv. Martinu. Janezu Krstniku je posvečena sedanja mariborska stolnica, isti svetnik je imel svojo kapelo pri Henrikovi cerkvi sv. Štefana v Bambergu in oltar v stolnici, na god Henrikov so njegove relikvije devali na Henrikov grob.

Nižje Maribora je cerkev sv. Petra, ki je utegnila nastati koncem 12. ali začetkom 13. stoletja, omenja se izrecno l. 1236³ — na ozemlju nemškega reda, ki je tukaj mejil s št. pavelskimi benediktinci; stolnica v Bambergu je posvečena sv. Petru in Pavlu, a v papeški buli se imenuje le sv. Peter.

¹ Bollandisti, julij, str. 753.

² Jaksch, Mon. Car., IV₁ št. 2463. To se je zgodilo davno pred letom 1251.

³ Zahn, UB, II. št. 341.

V Pesniški dolini je nad Gornjo Kungoto admontska cerkev sv. Jurija, kot sopatrocinij se tu obhaja sv. Kilijan, sv. Jurij in Kilijan sta tudi sopatrona bamberske stolnice. Sv. Križ in obe Kunigundi smo že omenili. Zelo stara je dalje benediktinska cerkev v Svečini, posvečena že l. 1195 apostolu Andreju, v Bambergu je bila že v romanski dobi krstna kapela ali dvorska cerkvica sv. Andreja¹. Benediktinska župnija je Jarenina, kjer se l. 1160 imenuje cerkev sv. Marije Magdalene, l. 1187 pa sv. Marije, kot patrocinij velja Marijino vnebovzetje. Oba naslova imamo tudi v Bambergu, kjer ima tudi Marija Magdalena v stolnici svoj oltar. V stari jareninski župniji je — sedaj župna — cerkev sv. Jakoba, kamor je „od prastarih časov“, kakor pravi Orožen, zahajal duhovnik iz Jarenine opravljat službo božjo. Tudi ta cerkev je pod benediktinskim patronatom, v Bambergu je istotako prastara kolegijatna cerkev sv. Jakoba (god 25. julija, kakor pri našem Sv. Jakobu).

Prestopimo sedaj na desno stran Drave in začnimo zopet od zgoraj navzdol. Tu so v Puščavi benediktinci postavili cerkev sv. Lovrenca. Med Lovrenčevim in Henrikovim kultom se da zveza zgodovinsko dognati, tu je slučaj izključen. Na praznik sv. Lovrenca — 10. avgusta 955 se je bila glasovita bitka na Leškem polju, v kateri je cesar Oton II. do nog potolkel divje Madžare. Med bojem se je Oton zaobljubil, ustanoviti v Merzeburgu škofijo in pozidati stolnico v čast sv. Lovrencu. To obljubo je cesar tudi izpolnil. Toda že l. 981 je častilakomni škof merzeburški Gisiler pregovoril Otona, da je zopet zatrl merzeburško škofijo za to, da je on mogel postati nadškof v Devinu (Magdeburg). Cesar Henrik II. je po smrti Gisilerjevi zopet obnovil merzeburško škofijo sv. Lovrenca in jo bogato obdaroval. Merzeburg je bil potem ognjišče za pokristjanjevanje srednjelužiških Slovanov. Na Lovrenčevo je bila kronana za kraljico njegova žena Kunigunda leta

¹ Leitschuh, Bamberg str. 110. Istotam najdeš podatke o drugih tu omenjenih bamberskih cerkvah.

1002. Ko so paganski Slovani opustošili Merzeburg, ga je zopet Henrikova radodarnost dvignila. Tudi legenda predstavlja Lovrenca kot pomočnika in rešitelja Henrikovega. Ko je namreč Henrik umiral, so se hudi duhovi pulili za njegovo dušo. Na tehtnici so bila cesarjeva dobra in slaba dela, tehtnica se je že nagibala na ono stran, kjer je bila skledica s Henrikovimi grehi, tu prihiti sv. Lovrenc in vrže velik zlat kelih v nasprotno tehtnico med dobra dela. Ta kelih je bil nekdanj cesar poklonil merzeburški cerkvi in mu je v smrtni stiski prinesel pomoč. V tej legendi zveni ta historična ideja, da si je Henrik v očeh svojih sodobnikov nakopal znatno krivdo z zvezo s paganskimi Ljutiči proti krščanskim Poljakom, a je svojo pregreho popravil z obnovitvijo in obdaritvijo merzeburške škofije. Omenjeni prizor iz legende je vklesan tudi v reliefu na Henrikovem grobu ter sta sploh v umetnosti in v kultu v ozki zvezi Henrik in Lovrenc. V bamberski škofiji, kjer je grob Henrikov, je nenavadno veliko cerkev in kapel sv. Lovrenca. V Bambergu samem sta dve starodavni kapeli sv. Lovrenca, ena na Kaalbergu, druga je sedaj mestni rentni urad, na temeljih stare bamberske utrdbe. Slike na fresko predstavljajo Marijo na sedežu, sv. Štefana in Lovrenca, Henrika in Kunigundo.

Hvaležen spomin na Henrika je pač nagnil tudi benediktinske menihe, da so v „Puščavi“ pozidali in posvetili cerkev v čast sv. Lovrencu. A tudi pri našem Arehu je dobil sv. Lovrenc svojo kapelico, ki je morala nastati takrat, ko je zveza med Henrikovim in Lovrenčevim kultom bila še v svežem spominu.

Ob južnem oglu zakristije pri Archovi cerkvi je prizidana štirikotna kapelica sv. Lovrenca brez vsakega okna, stene imajo zunaj 4·40 m in 4·78 m dolgosti in se v oglovih ne križajo pravokotno, temveč v topem kotu. Kapelica je sedaj obokana in v oboku je odprtina na podstrešje, za oltarno mizo služi velika, 12 cm debela marmorna plošča. Podboji vrat imajo lepo izklesane okraske in naddverje letnico 1700, toda ta let-

nica ne pomeni, da bi bila kapelica takrat pozidana, temveč vloženi so bili le novi marmornati podboji, ker se očitno pozna, da so pozneje vloženi. Kapelica je marveč starejša kakor sedanja Arehova cerkev in zakristija. Severni ogel kapele namreč sega notri v zakristijo. Če bi bili kapelico pozneje zidali, bi bilo nezmislno, razdirati ogel zakristije in vanj vtikati severni ogel kapelice, ko je zunaj prostora dovolj. Če je pa kapelica prej stala, je umljivo, da je severni ogel prišel v zakristijo, ker je delal napotje. Stavbenik si drugače ni mogel pomagati, če je hotel dati prezbiteriju in zakristiji pravilno obliko.

Priprosta štirioglata oblika kapelice nosi očitno znak romanske dobe, ko je štirioglata oblika bila običajna. O gotiki ni sledu. Lovrenčeva kapela zraven Henrikove cerkve se popolnoma vjema s Henrikovim življenjem in kultom ter je tudi v tem pohorska tradicija veren odraz zgodovine in legende.

Cerkev Device Marije v Puščavi iz 17. stoletja tu ne pride v poštev, a pred to cerkvijo je stala tukaj kapela sv. Stefana, kar se zopet vjema z bamberškim kulturnim krogom, kjer je Henrik II. pozidal veličastno cerkev sv. Štefana in tudi v stolnici je imel prvomučenec sv. Štefan¹ svoj oltar. Stara cerkev je tudi v Rušah, posvečena Devici Mariji, isto tako nekdanj na benediktinskem ozemlju, potem je zopet sv. Jakob v Lembahu, na bivšem benediktinskem posestvu in Marija Magdalena pri Mariboru, v Hočah sv. Jurij, v Slivnici Devica Marija, v Sp. Polskavi zopet sv. Štefan. Nižje Lembaha je še nekdanj bila blizu slovenske Kalvarije cerkva sv. Kunigunde. Tako dejanski obkrožujejo Henrika na Pohorju ista svetišča kakor njegov grob v Bambergu. Če pomislimo, kaj je bil Bamberg za pokristjanjevanje Slovanov, kaj sta bila Henrik in Kunigunda benediktinskemu redu, potem ni neopravičena domneva, da je v teh patrocinih nekak refleks iz Bamberga, od groba

¹ Ni slučaj, da je svak Henrikov, prvi ogrski kralj dobil pri krstu tudi ime Štefan.

Henrikovega. Pripomniti je, da so mesto Wolfsberg v Gornji Lavantinski dolini ustanovili bamberski škofje in mu dali ime izrecno po svojem gradu jugovzhodno od Bamberga¹.

Vrnimo se sedaj k našemu Arehu na Pohorje. Zemljiško-gosposke razmere v okolici Sv. Arha v 13. stoletju nam pojasnjujejo naslednje listine:

L. 1248 dne 27. julija se je v Mariboru v cerkvi sv. Tomaža (oziroma Janeza Krstnika, cerkev je imela prvotno dva naslova) končal prepir med Henrikom Rogaškim in št. pavelskim opatom radi krvnega sodstva in ščitništva (vogtije) na samostanskem ozemlju okoli Sv. Lovrenca med potokom, Lobnico (višje Ruš) in Velko (ki se pri ribniški postaji izteka v Dravo). Henrik je hotel siloma uveljaviti svoje pravice in je napravil za časa „zadnjih vojsk“ veliko škode samostanu. Pred deželjsko sodnijo pa ni mogel dokazati svojih pravic, temveč je izgubil pravdo in moral priznati, da ne on, ne njegov oče, ne kateri njegovih prednikov ni izvrševal sodstva na omenjenem ozemlju, marveč za časa njegovega očeta (l. 1221) je šentpavelski opat dobil od Leopolda, vojvoda avstrijskega (VI.) in štajerskega (III.) potrdilo darila Henrika IV., vojvoda karantanskega, ki je samostanu podaril (oziroma na novo potrdil darilo grofa Engelberta iz l. 1091) Bezeno in Ruše. Krvno sodstvo pripada na teh posestvih do potoka Lobnice deželnemu vojvodu, od Lobnice do Velike pa samostanu, vendar tako, da se od samostanskega sodnika na smrt obsojeni zločinci morajo izročiti preko Lobnice vojvodskemu sodniku kot izvršitelju kazni, dočim zločinčevu imetje ostane samostanu. Henrik obžaluje, da je samostanu storil krivico ter se odreče za sebe in svoje dediče sodnim in ščitniškim pravicam nad omenjenim ozemljem. Opat je pa zato njemu odpustil kazen 300 mark od tistih 600, na katere je bil obsojen l. 1240 meseca avgusta, ker si je takrat lastil ščitniške pravice kot spodnjedravogradski graščak čez Remšnik in samostansko ozemlje med poto-

¹ Jaksch, Carinthia 1907, str. 123.

koma Veliko in Čermenico ter je samostanu povzročil tudi takrat veliko škode¹. Isti Henrik Rogaški je imel tudi z vetrinjskim samostanom hude pravde. L. 1254 dne 6. decembra se je v mariborski cerkvi sv. Janeza in Tomaža moral obvezati, da do prihodnjih Binkošti izplača vetrinjskemu samostanu za povzročeno škodo 20 mark, sicer zapade samostanu njegova lastnina v Melju pod Mariborom². Tudi njegov sin Henrik si je še lastil ščitniške pravice nad Sv. Lovrencom, pa je bil tudi odbit 20. avgusta 1269. Vsi ti prepiri in nasilstva so tresljaji takratnega velikega boja med papežem in cesarjem ter žalostnih razmer v deželah rimsko-nemškega cesarstva.

Iz tega je razvidno, da je sosed šentpavelskemu samostanu na Pohorju bil Rogaški gospod, fevdnik krške cerkve, ki je po Hemi Pilštanjski podedovala obširna spodnještajerska posestva, ki so še v sredini 13. stoletja bila osredotočena v pet glavnih krških zajmov: Planina, Podsreda, Kunšberk, Rogatec, Lemberg. Prvotna sodnijska okrožja so bila silno obsežna ter so predstavljala prvotna zemljiška okrožja, stare grofije. Deželsko sodnijo desno od Drave so imeli Rogaški gospodje, l. 1248 se Henrik Rogaški izrecno imenuje deželski sodnik vojvodov³, njegov sin Henrik Rogaški ml. je pa deželsko sodnijo „tostran Drave“, t. j. na desni strani prodal Frideriku Ptujskemu. Ta sošnija je imela v 14. stoletju svoj sedež v Zbelovem; zbelovsko sodno okrožje je bilo največje na Spodnjem Štajerskem ter je v 17. stoletju razpadlo v dva dela: južni v področju Savinje in Sotle, ter severni, ki je mejil z državno cesto do mariborskega mostu, potem z Dravo do Lobnice, kjer se je začel št. pavelski sodni okraj s sedežem v Faalu. V okviru prvotne zbelovske sodnije so se razvile manjše, med njimi Slivnica in Lembah. Poznejše ozemlje slivniške, zbelovske, stattenberške graščine je

¹ Jaksch, Mon. Car., IV., št. 2380, 2204, 1834.

² Zahn, UB. III. št. 156.

³ Zahn, UB. III. št. 31.

torej nekdanj tvorilo celoto, ki je bila v rokah Rogaških gospodov. Temelj temu ogromnemu vlastelinstvu nam je iskati v darilni listini cesarja Otona II., s katero 24. oktobra l. 980 podari grofu Viljemu, možu Heminemu ves svet od Vitanja do mej med Rahvinovo in Savinjsko marko, s pripombo, če bi tukaj ne bilo dovolj oratne zemlje za 20 kraljevih manzov, si naj primanjkljaj dopolni v Rahvinovi grofiji, kjer mu bo najbližje in najbolj priložno¹. Nekaj so pa morda dobili Rogaški tudi po Spanhajmcih. Ta zemljiška in upravna celota je bila pač merodajna tudi pri določevanju mej prvotne slivniške prazupnije, ki je segala od izvira Sotle in vrha Donačke gore na vrh Pohorja do Jelovca pri podružnici Sv. treh kraljev.

Iz tega se da razložiti naslednje: Obe župniji, hočka in slivniška sta silno stari in obe sta imeli ogromen obseg. Obe župni cerkvi sta pa ob periferiji svojih župnij, komaj malo uro hoda narazen. Kako to? Da bi bil ta kraj za cerkve najbolj varen pred sovražnimi napadi, je izključeno, nekoliko merodajno je pač bilo to, ker sta bili tukaj stari večji naselbini in pa prometne ceste še iz rimskih časov. Da sta pa obe cerkvi tako blizu skupaj, se da razlagati iz starih cerkvenopravnih določil in zemljiško-gospodarskih razmer. Ob pokristjanjevanju in po uvedbi župnega zistema je bilo strogo zaukazano, mrličje pokopavati pri lastni župni cerkvi. Helmold pripoveduje v svoji „Chronica Slavorum“ o l. 1066, da je bilo zaukazano polabskim Slovanom, prinašati svoje mrličje k cerkvi in ob prazniških prihajati v cerkev, poslušat besede božje. Češki knez Břetislav I. pa je že l. 1039 naložil hude kazni duhovnikom, ki bi mrličja pokopali kje drugod, v šumi ali na polju. Taki mrličji so se morali izkopati in prepeljati na skupno blagoslovljeno pokopališče pri cerkvi².

Vsled tega so nastali tudi večkrat prepiri med sosednimi župnijami. V našem slučaju predstavljata hočka in slivniška

¹ Monum. Carint. I. št. 9.

² Český Časopis Historický 1916, seš. 1—2, str. 38.

župnija popolnoma različno zemljiško gosposko. Ko so torej v eni župniji postavili cerkev tik ob periferiji — in to je bilo najbrž v Hočah, oziroma v Razvanju — je kazalo tudi v drugi župniji postaviti župno cerkev v bližini, drugače bi verniki uhajali v sosedno župnijo.

Dalje iz zemljiško-gospodskih razmer lahko razlagamo, zakaj je patriarh Bertold l. 1245 ravno slivniško župnijo podaril studeniškemu samostanu, dasi Studenice niso bile v slivniški, marveč v konjiški župniji — meja je šla med Makolami in Studenicami — in dasi so se slivniški župniki tej priklopitvi hudo upirali. To je umljivo, ker je na ozemlju slivniške pražupnije bil zemljiški gospod Henrik Rogaški, brat Sofije, ustanoviteljice studeniškega samostana.

Rogaški gospodje so fevdniki krške cerkve in kakor vse kaže, v sorodstvu s Scharffenbergi, ki so potomci Heminih sorodnikov¹, umljivo je torej, da so pospeševali kult Henrikov. Na podlagi vsega tega pridemo do sledečih zaključkov: 1. Arehov spomenik je iz romanske dobe, torej je morala na Pohorju biti pozidana v tisti dobi tudi prvotna cerkev. 2. Spomenik predstavlja svetnika vladarja. Ne moremo pa najti drugega vladarja-svetnika, ki bi imel tako tesne zveze z našimi kraji, kakor cesar Henrik II. 3. Spomenik je bil očitno posnetek Henrikovega groba in so torej od početka bili tukaj svetnikovi ostanki, kar nam potrjuje vizitacijski zapisnik iz l. 1751, ne da bi bil takrat kdo vedel, odkod in kdaj so prišli ostanki v to cerkev. Le vsled ostankov je mogoče razložiti, zakaj je ljudstvo od nekdanj kamenitemu spomeniku izkazovalo toliko spoštovanje in mu pripisovalo celo čudotvorno moč. 4. Naravno je, da se je Henrikov kult posebno širil na ozemlju krške cerkve, ki je dobila njegove ostanke naravnost iz Bamberga ter je prav Henrik podaril velik del onih posestev, ki jih je potem imela krška cerkev po Hemi. 5. Krške zajme so več ali manj kot vazali krških škofov pridržali Hemini so-

¹ Natančneje o tem o drugi priliki, da se ta razprava preveč ne raztegne.

rodniki, ki so se ponašali ali po pravici ali pa vsled ponarejene listine s sorodstvom s cesarjem Henrikom II. — Ako vprašamo, kdo bi bil mogel postaviti prvotno Arehovo cerkev in svetnikov spomenik, nam se sam po sebi vsiljuje odgovor: Rogaški g. Henrik v prvi polovici ali v sredini 13. stol. Takrat je še pri nas v veljavi romanski slog, ki se polagoma umika gotskemu. Tudi v cerkvi Sv. Martina na Pohorju so se še ohranili ostanki romanskega sloga. Ta Henrik je imel hude prepire s svojimi sosedi benediktinci, ki so prav posebno častili Kunigundo, katere kult je bil vsled kanonizacije v cvetu ravno v prvi polovici 13. stoletja. Stavba Henrikove cerkve bi bila nekaka demonstracija zoper benediktince, severna cerkvena stena je itak postavljena čez mejo, ki je šla po vrhu Pohorja tako, kakor ob dežju voda odteka. Vrhtega se je Henrikova sodna oblast raztezala do potoka Lobnice tudi čez benediktinska posestva, zatorej se ni veliko oziral na mejo. Ta Henrik je brat one Sofije, ki je ustanovila ženski samostan v Studenicah. Kakor smo v drugih areških legendah zasledili odmev resničnih zgodovinskih dogodkov, utegne biti nekaj resničnega tudi v naslednji narodni pesmi:

Sv. Sofija in sv. Arch¹.

Arch, Arch, Arch,
Ljubi sveti Arch!
Gorč v zeleni planini
V sivem kameni.

On pa močno vpije,
Da ga čudno grize:
On tako vpije,
Koti ptičice v luftu
„Le-sem, le-sem,
Moja ljuba sestrica,
Ljuba svęta Žofilja!“

Mu je črevca prebrala,
No je lępo oprala,

¹ Štrekelj, Slov. narodne pesmi III. snop. str. 558—559, št. 583.

No nazaj zložila
 No je drugoč zašila.
 „Kako plačo hočeš,
 Ljuba moja sestrice,
 Ljuba sveta Žofilja?“
 „„Jaz ne hočem druge plače,
 Ko da bi se na tem svētu videla
 No v nebesah slišala!““

Tu se vsaki dan vidita,
 V nebesah se slišita:
 Ljubi sveti Areh
 Gorč v zeleni planini,
 V sivem kameni;
 Ljuba svęta Žofilja
 Pod visokim Bočom,
 Pod eno belo brezo:
 Zdaj se tu vsaki den vidita
 No v nebesah slišita.

V svojem naivnem naturalizmu spominja pesem na Henrikovo bolezen in prav povdarja, da se vsak dan vidita, iz Studenic se namreč res vidi Areh in nasprotno od Areha studeniški samostan. Legendarna domišljija imenuje cerkvenega patrona sv. Areha Zofijinega brata, jedro pa utegne biti resnično, da je namreč njen brat Henrik pozidal cerkev.

Tako dobimo tudi ključ, kako je nastala pripoved, da je cesar Henrik IV. nekako v zadoščenje in pokoro pozidal Archovo pohorsko cerkev. Henrik Rogaški je po izumrtju svojega rodu polagoma izginil iz ljudskega spomina, ostal je pa medel spomin, da je Henrik pozidal sv. Henriku na Pohorju cerkev in da se je to zgodilo ob času velike borbe med papeštvom in cesarstvom, in ker je bil v tem boju Henrik IV. najmarkantnejša oseba, je naravno, da so stavbo areške cerkve pripisali cesarju Henriku IV., seveda se to ni zgodilo v domišljiji priprostega ljudstva, marveč v plemiških, duhovskih in meniških, zlasti benediktinskih krogih, ker benediktincem je bil tudi Henrik IV. naklonjen in je potrdil ustanovo benediktinskega samostana v Št. Lambertu na sedanjem Gornjem Štajerskem. Morda je Henrik Rogaški postavil cerkev potem, ko

je „šel v Canosso“, t. j. izgubil pravdo proti benediktincem in se z njimi pobotal.

Ta Henrik je imel še sina Henrika¹, ki je še leta 1296 dne 6. novembra kakor v oporoki še enkrat slovesno potrdil vsa darila svojih starišev, svoja in svojih ljudi v prid samostanu, potem izgine iz listin, ker je najbrž kmalu umrl in z njim moško koleno Rogaških gospodov, ker nekako bolešno pravi v listini, naj bi samostana po njegovi smrti ne nadlegoval kdo od tistih, ki bodo njegovi dediči.

Za Henrikom je prišel Rogatec v roke Liechtensteinov, a že l. 1301 dne 18. avgusta ga je Oton II., sin znanega potujočega pevca Ulrika I. in starosta svoje rodovine s soglasjem svojih sinov Otona III. in Rudolfa I. prodal Ulriku Soneškemu za 700 mark srebra².

Za časa Henrika, brata Zofijinega, pred l. 1260 imamo torej skrajno mejo navzdol, ko je mogel nastati Henrikov spomenik in torej tudi prvotna cerkev, navzgor je pa skrajna meja leto Henrikove kanonizacije l. 1146. Ker pa spomenik kaže sledove poznoromanskega sloga, je opravičeno, njega nastanek postaviti v prvo polovico ali sredino 13. stoletja in prej opisane razmere vsaj posredno govore za to, dočim za dobo od 1146—1200 nimamo prave opore³.

* * *

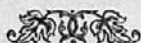
V resnici, častitljiv pomnik naše preteklosti je Arhova cerkev na zelenem Pohorju. Dolga stoletja in neštnevilne vi-

¹ Hytrek imenuje v svoji knjižici „Sophie von Rohitsch“ str. 59 tega Henrika brata Sofijinega, kar je pa pomota, on ni brat, ampak nečak Sofijin.

² Krones, Die Freien v. Saneck str. 50.

³ Gradt (n. d. str. 118) domneva, da je „čustvo hvaležnosti morda nagnilo“ Viljema, sina Heminoga, da je svojemu in materinemu dobrotniku in — sorodniku, ali kateri njegovih dedičev postavil spominsko ploščo. Ta domneva je brez zadostne podlage. Sin Hemin je bil še pred smrtjo svoje matere ubit in Henrik ni bil kmalu po smrti kanoniziran, kakor misli Gradt, marveč šele dobrih 120 let pozneje.

harje je videl Areh hiteti čez našo domovino. Spominja nas davnih časov, ko je velika slovenska Karantanija bila važna opora rimsko-nemške države. Domačega zgodovinarja navdaja posebno čustvo, da je eden najznamenitejših vladarjev svetovnega cesarstva tako ozko strnjen s historično tradicijo slovenskega ljudstva, ki je že nekdanj za državo pomenjalo več, kakor mu ozkosrčna sedanjost hoče priznati.

Izvestja.

Naši Varaždinci.

Nekdanji dijak varaždinske gimnazije, sedaj umirovljeni kanonik Stjepan Valdec v Varaždinu je napisal »Uspomene iz najmladjeg mog djačkog života u Varaždinu«¹.

To je slika varaždinskih šol sredi prošlega stoletja, in sicer ljudske šole (1837—1840) in srednje šole (1840—1846). Časovno se stika z mojo razpravo: »Iz borbe med ilirsko in madžarofilsko stranko l. 1848/49.« (Časopis za zgodovino in narodopisje 1906) in z monografijo dr. Pavla Oreškova »Vatroslav Jagić« (Sofija, 1911).

Valdečeva knjižica je jako nazorna slika stare »prügelpedagogike«, šolniškega čudaštva in dijaških aventiur; zdi se mi, da s svojih domačih tal dosle nismo imeli takih konkretnih spominov. V njih se v malih razmerah raznava velika kulturna razdalja onih in sedanjih časov. Izginili so večinoma šolmeštri, ki so vsako »falingo« v računu pred tablo stoječemu dečku popravili z gibčno paličico, izginil je »familijaš«, tisti šolar, ki je za ves razred oskrboval šibe ter jih za suhih dni namakal v vodi kraj šolske peči, nehale so pa tudi »šolske tekme« ali »dvoboji« učencev v znanju, ki so včasih poleg do-

¹ Naklada i tisk St. pl. Platzera u Varaždinu, 1914, str. 62. Odtisk iz varaždinskih „Naših Pravíc“. — Nekaj dolnjih podatkov imam iz privatne korespondence z g. kanonikom Valdecem.

brega rodile skoro tudi »krvno osveto«. Eno plemenito zabavo pa so takrat imeli dijaki — pravi avtor —, ki je dandanes ne opaža: brižno so gojili ptičice v kletkah. Valdec je imel kosa; obesil mu je v kletko zrcalce, da bi videl še enega kosa in tem lepše pel. Žvižgal mu je pesem: »Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo« ter ga je z dolgim trudom naučil 13 not. »A tko veseliji od mene, kad bi on u prisuću mojih saučenika ofdučkao rečenu notu, ja bih plesao od radosti i ponosio bi se s njim.«

Torej že Valdečev kos je znal Gajevo »Još Hrvatsko«! Gajev ilirizem je bil baš takrat v naponu svoje sile. Njegov novi duh je zavel tudi v varaždinsko srednješolsko mladež, deloma iz Čitalnice, deloma po osebnih stikih dijakov med seboj; ilirske pesmi so se orile celo po gosposkih prostorih profesorja Jeliševića, ki sta mu sinova bila pač tudi Ilirca. Kakor v drugih časih, so bili seveda tudi takrat očetje eno, sinovi pa drugo, šola starina, mladež pa novina. Šola kot taka ni budila narodnega duha. Saj se hrvaščina niti ni poučevala kot predmet. Po zimi, menda l. 1842/43 je pač začel ob torkih popoldne in ob četrtnih zaran (takrat sicer ni bilo pouka) frančiškan Hinko Hergović predavati hrvatsko slovnico, a tudi ta edini glas je v kratkem povsem utihnil, »valjda je došao mig od zgora« (1843 se je prepovedovalo ilirsko ime!). In izpregovoril je disciplinarni red.

Nekega poletnega večera se je skupina dijakov odpravila pred stanovanje mestnega blagajnika Josipa Vidnjevića, izrazil tega Ilirca, ki je svoje ilirstvo kazal »z delom in odelom«, ter mu je zapela nekoliko ilirskih pesmi; radi tega se je začela stroga preiskava, pred katero so dijaki morali priti s »corpus delicti«, t. j., z ilirsko zvezdo in polumesecem; bili so »relegati ad aliud institutum«, t. j. lokalno izključeni. V takih razmerah je bil dijakom vsiljeni madžarski jezik »upravo ogavan, tim više, jer su Štajerci, kojih je varaždinska gimnazija uvijek brojila znatan broj .. bili prisiljeni učiti madjarski.«

O vsem tem, posebe o nekaterih Štajercih na varaždinski gimnaziji neposredno pred dobo Valdečevih študij sem pisal v gori navedeni razpravi. Nekoliko štajerskih varaždinskih dija-

kov pa omenja tudi Valdec v svoji knjižici. Naj tu posnamem nekaj podatkov o njih! Zlasti nas zanimata poznejši taborit Božidar Raič (r. 1827) in središki rodoljubni svečenik, prof. Matija Šinko.

Eno leto pred Valdecem je v Varaždinu študiral »Reich« (= Raič), ki je stanoval v Milički ulici; dijaki so ga zvali »bankir«. Imel je na poldrugi meter dolgi vrvi navezanih vse sorte gumbov in kvarte. Ako je prišlo na igro 4—6 dijakov, je »bankir« otvoril igro s tem, da je pomešal karte in iz njih napravil 4—5 kupčkov; na vsak kupič je položil vsak dijak svoje gumble; zadnji kupič je bil za bankirja; če je ta kupič imel doli as, je bankir pobral vse gumble. Bankir je največkrat zmagoval in marsikateri dijak je rezal gumble s suknje in hlač ter jih nadomeščal z drugimi pomočki; če so to dijaki opazili, so rekli: »To ga je Reichov Jančec grdo oskubel.« Raič je bil pri igri resen in niti pri dobitkih ni kazal posebnega veselja. Mnogo je ž njim občeval dijak Lavoslav Vojska, rodom Kranjec, ki je pred več leti umrl kot župnik in arhidijakon na Bednji v hrvatskem Zagorju. L. 1878 je Vojska v družbi z Milanom Kučenjakom, sedaj kanonikom, in z muzikologom Fr. Ks. Kuhačem posetil Raiča pri Sv. Barbari v Halozah; med rodoljubnimi razgovori jim je Raič pokazal svoje župske matice; ko je izšla odredba, da se matice ne smejo več pisati slovenski, je Raič pod zadnjega slovenski vpisanega kršččenika, poročenca in pokojnika naslikal mrtvaško glavo in lastnoročno pripisal v vseh teh maticah, da slovenski jezik v župnih knjigah za sedaj res umira, da pa voditelj onih matic živo veruje, da isti jezik nekoč zopet vstane od mrtvih.

Valdečev součenec Matija Šinko se je že v 3. gimn. razredu »istaknuo nad svima naukom i ponašanjem«; kot najboljši dijak razreda je bil njegov »decurio« (desetnik) in je od drugega razreda tretje šole, ko so dijaki smeli v šoli govoriti le latinski, v odsotnosti profesorjevi moral paziti, da ne bi kdo kršil one jezikovne naredbe; nje kršitelje je beležil na papirič, nazvan »scheda asinina«; za kazen je potem prišlo klečanje ali prepisovanje »očenaša« itd. Za Šinkovo marljivost je značilno, da je bil v peti šoli iz madžarskega jezika prvi. Bil je

tih in miren. Na dijaške igre ni prihajal. V svobodnem času je hodil na izprehode s součencem Središčanom Matijo Kosijem, ki je bil »dober ko agnje«.

Poleg Raića in Šinka omenja Valdec še nekaj Slovencev.

L. 1842. mu je bil součenec Slovenec Jernej Zozej, največji fant v razredu in močan, a dobre čudi; v petem razredu je imel brata, ki »je bril črno, jako brado«; brata sta med seboj govorila latinski. Slovenec je bil tudi Valdečev součenec Solina; tudi ta je že včasih govoril latinski. Štajerec je bil najbrž tudi součenec Kostanjevec, ki je pozneje vstopil očitno v frančiškanski samostan v Nazarjah in je umrl kot ka-tehet v Karlovcu. V celem je poleg Kosija in Šinka z Valdecem absolviralo šestrazredno gimnazijo še pet Štajercev: Greiner Ign., Holub Fr., Korada Iv., Žabot Juri in Vajs Jos.

Valdec končno še obširneje pripoveduje neki prizor z ilirsko-rodoljubnim svečenikom Josipom Drobničem (str. 39. sl.). L. 1845. v velikih počitnicah sta Valdec in še neki dijak s tremi »babcami«, dvema Slovenkama in eno Hrvatico romala peš v Marijino Celje na Gornjem Štajerskem. Vračajoč se, so kake 3 ali 4 ure pred Gradcem (torej severno od Gradca) v nekem večjem kraju vstopili v gostilno in tam v veži našli duhovnika, ki se je jako razveselil, ko jih je slišal hrvatski govoriti, ter je dijakoma plačal večerjo; pravil jima je, da je gimnazijo dovršil v Vinkovcih, kjer mu je oče bil zdravnik; umirovljen se je oče preselil v Gradec in tako je on (sin) končal svoje študije v tem-le mestu. Povedal jima je svoje ime, priimek in bivališče. »Zvao se Josip Drobnić, bio tada kape-lan u Štajerskoj. Reče nam: moje ćete ime naći medju ute-meljiteljima Matice Hrvatske.« Ta duhovnik je imel naročene tudi Gajeve »Narodne Novine«, ki je iz njih bil zvedel tudi o znanih julijskih žrtvah na Markovem trgu v Zagrebu (29. jul. 1845); med temi žrtvami so bili i 2—3 njegovi znanci. Ko sta mu dijaka rekla, da se morajo sedaj učiti tudi madžarski, jima je rekel: »Djeco moja, braćo moja, čim se sastanete sa sauče-nicima, isporučite im moj vrući hrvatski pozdrav; recite im, da se ja molim svaki dan za moju predragu hrvatsku domo-vinu; uz to recite im, da ih zaklinjem sa svim, što im je milo,

drago i sveto, da ih zaklinjem Bogom i materinjim mlijekom: neka ne uče magjarskoga jezika.«

Poznam le enega ilirsko-rodoljubnega svečenika z imenom »Josip Drobnić«. To je znani literat, r. 1812. pri Sv. Hemi ob Sotli na Štajerskem, ki je l. 1850. urejal »Čbelo« v Celju ter pozneje deloval v Trstu in Gradcu. Žal, da se po edinosti, ki nam jih Valdec pripoveduje o svojem Drobniću, ne ujemajo z navedenim štajerskim pisateljem. Če ga Valdec ni zamenjal ali kontaminiral s kom drugim? Opozoril sem g. kanonika na to možnost in odgovoril mi je: »O (Drobniću) biste mogli imati pravo, da se ja možda u prezimenu varam. Sve što sam o njemu napisao, živa je istina, samo o prezimenu nisam sada sasvim siguran. . . medju umrlim (utemeljiteljima) Matice Hrvatske dolazi Drobnić Josip, kapelan u Štajerskoj. Ovaj moj bio je tada kapelan u Štajerskoj, a drugi štajerski kapelan pod drugim kakim prezimenom u izvještaju »Matice Hrvatske« ne dolazi.« Gotovo je, da literat Drobnić, ki je sploh bil svečenik lavantinske škofije, ne sekovske, ni služboval nad Gradcem. V graškem štajerskem okrožju so takrat delovali duhovniki Fr. Meglič, Jak. Potočnik, Al. Senković, Fr. Butasović, ki so bili morda Slovani, a teh imen ne pozna ilirski preporod. A mogoče je, kar sedaj ugiblje g. kanonik Valdec sam, »da je kao mi tako i moj Drobnić tko bi znao od kuda došao, lahko iz daleka u isto ono svratište na prenoćenje.« Imeli bi torej v onem prizoru res opraviti z našim štajerskim Drobnićem, le da je g. kanonik Valdec podatke o Vinkovcih, o sestanku v Djakovu pomotoma od nekoga drugega prenesel na Drobnića. Vsa ta stvar bi se dala zanesljivo rešiti le po kaki privatni korespondenci.

Dr. Fr. Hešić.

Vrasovo pismo Matjašiču l. 1838.

»Zgodovinsko društvo« hrani v svojem arhivu izvirno pismo Stanka Vraza, ki ga je pisal l. 1838 dne 10. aprila Juriju Matjašiču za god. Našlo se je v neki knjigi iz zapuščine rajnega stolnega prošta L. Herga. Pismo pojasnjuje med drugim takratne razmere med graškimi Slovenci. Pisano je na

priprosti košček papirja 19 × 11 cm. Mladi Vraz se nam kaže tu propagator narodne in — treznostne ideje. Na zunanji strani je kratek naslov:

V. G. Jurju Matjašiču v Pekrah. Pismo se glasi:

V Gradcu na 10/4. 1838.

Dragi prijatelj!

Jaz sem s gospodam Štuhecom v. g. Vogrinu 20 čisel časopisa »Ost und West«, ker za Slavence verlo dela, poslal. Toti časopis sem jaz obečal g. Muršecu, Horvatu¹ ino Pessleru² kupiti, kerim ga Ti pošli, da bota ga z Vogrinom³ že preštela. Če tudi vidva z Vogrinom četa kaj perložiti ovim menje pride. Pri nas je vse po starem, samo kaj so reči »Notizen über slawische Literatur« v bogoslovnici malo bolje kerv zbistrile ino sčistile. Drugi so vsi per starem ostali. Družstva nikšega nemrem tū vkup spraviti, zakaj dva naj večā duha t. j. Miklošič no Kvas nečeta perstopiti. Kvas še bi mortī perstopil, ali ovega nemremo perpraviti. Jaz si deržim s Terstenjakom štiri časopise: To je dva česka (časopis museum českého ino »Kwěty«), Danico s novinami no časopis »Ost und West«. Da ta ljuba domorodnost neče per vsakem v serdce sestī, če ravno jim v glavē seda, samo v glavi pa nič ne hasni, zakaj serdce ma ključ do penez.

Bog Ti daj še se dolga leta veselo Tvojega godovna včakati, kak boš se ga koli („naskorem“ prečrtano) včakal. Zmislita še si na Jurjovo s v. gosp. farmeštrom⁴, ki se njim lepo

¹ V mislih ima gotovo Jakoba Horvata, ki je z Lovrom Vogrinom bil v 4. letu bogoslovja prefekt ter je bil posvečen 27. julija 1834. Po dovršenem bogoslovju je bil za kapelana pri Veliki Nedelji do 14. I. 1840. L. 1851 je stopil med lazariste ter odšel v Pariz. Pozneje je bil 38 let superior pri sv. Jožefu pri Celju ter je umrl kot 80letni starček 9. III. 1891.

² Pessler sta iz tistega časa znana dva: Franc Pessler je bil rojen v Mariboru 3. dec. 1809 ter je l. 1838 bil za kapelana v Maria Trost pri Gradcu. Mihael Pessler je bil rojen pri Sv. Jakobu v Slov. gor. dne 28. avg. 1792 ter je bil v mašnika posvečen 24. sept. 1822 pri Sv. Andražu na Koroškem. Od l. 1835—1858 je bil kurat pri Sv. Ožbaldū ob Dravi, od koder je prišel za župnika k Sv. Lovrencu v Puščavi, kjer je umrl 22. sept. 1866. Vraz ima pač v mislih tega Pesslera.

³ Lovro Vogrin je bil l. 1838 kapelan pri mestni župniji v Mariboru.

⁴ Franc Cvetko.

perporočim, s enoj kupicoj vina na me, jaz vodopija bom se že tu na Te s enim verčom vode zmislo. Če Štuhec¹ k Tebi pride ne davajta mu vina, zakaj vino jemu škodi, celo ga ne silita ž njim. — Ne zameri mi, kaj Ti tak hudo pišem: mene veš žmetno stane bolje pisati, da sem si dnes zjutra naj potrebnější perst za pisanje v mizenci perškernil no na pol združno! Srečno!

Stanko l. r.

Priobčil Fr. Kovačič.

Slovstvo.

Zgodovina slovenskega naroda. Spisal dr. Jos. Gruden. 6. zv. 1915. Lepa dr. Grudnova Zgodovina je dospela do konca 18. stol. Zadnji zvezek obdeluje dobo državnega absolutizma do smrti Leopolda II.² O vsebini prejšnjih zvezkov je govoril „Časopis“ že večkrat. Zdaj je čas, da dodamo nekaj opomb iz umetniškega stališča. G. kanonik je marljivo zbiral ne samo pripovedno gradivo, marveč tudi ilustracije iz raznih del; precej jih je tudi nanovo napravljenih. V danih razmerah so slike dobro izbrane, tupatam pa moti pisateljeva lahkovernost v pristnost objavljenih portretov. Stari portreti so ali zgodovinske vrednosti ter nam kažejo, kako si naj dotično osebo vsaj približno predstavljamo, ali pa so le starinoslovske veljave, ker samo pričajo, kako so si mislili gotovo osebo v poznejših dobah, večasi stoletja po njeni smrti. Le prve vrste slike spadajo v poljudno zgodovino. Kakor se tekst izogiblje nezgodovinske zavleke, praznih pripovedk in plitvih ugibanj 17. in 18. stol., tako bi se naj tudi galerija prednikov očistila izmišljene šare nekritičnih dob.

Oglejmo si najprej novomeške prošte! V teku 120 let (1496—1622) stopajo pred nas Turjaški (str. 443), Slatkonja (542), Graf (677), Montegnana (735) in Kuhn (970), vsi njih portreti so pa delo istega, precej slabega slikarja. Obrazi so nenaravni, večkrat pri izviru nosa popačeni, lasje so pri vseh dolgi, brada, kolikor se da iz klišejev soditi, precej enaka. Noša se skoro nič ne spreminja, kretanja rok se ponavlja. Okitje grbov je pri vseh po istem okusu. Pisava pod grbom ustanovnika ni iz njegovega časa, veliki bired, ki ga nosi na glavi, je tuj njegovi dobi — portret ni predelan po

¹ Štuhec Jurij je bil takrat bogoslovec 4. leta v Gradcu ter je očitno šel na velikonočne počitnice na Sp. Štajersko. Rojen je bil pri Sv. Juriju ob Ščavnici 15. aprila 1811. ter je umrl kot župnik na Polenšaku 31. jul. 1876.

² Ta zvezek govori o vladarjih, ki še kolikor toliko žive v ljudskem spominu. Še sedaj živeči starejši zarod je poznal ljudi, katerih očetje so še služili kot vojaki pod Marijo Terezijo. Bil bi sedaj zadnji čas, da se zberejo vse ljudske tradicije, ki se nanašajo na nekdanje vladarje. Dalje čez Marijo Terezijo se bo menda težko dalo kaj dobiti, izvzemši kralja Matjaža. Ur.

starejši gotski predlogi, ampak je naravnost izmišljen in brez vsake zgodovinske vrednosti. Isto velja o podobi Slatkonjevi (542), ki ne kaže nobene sorodnosti s pristinimi njegovimi podobami (str. 315 in posebno v Dom in Svetu 1907, str. 460). Prvi pristen portret bo edino tisti, ki je zadnje delo tega umetnika. Ali je to Kuhnov, ali še kakega poznejšega prošta — to bodo vedeli v Novem mestu. Izmed oglejskih patriarhov jih g'ledamo za dobo 400 let pet v portretni galeriji (Berhtold 187, Bertrand 451, Teck 455, Scarampa 457 in Franc Barbaro 805), vse podobe pa kažejo iste naslikane okvire in podpise z enakimi črkami in so roba 17. stol. Zanimivo bi bilo dognati, kakih predlog se je slikar poslužil pri zadnjih treh portreth, ki so mogoče pristni; a ta Berhtold z drznim pogledom, z oškrobljenim ovratnikom, s čipkami na rokavih in z biretom na tri roglje v rokah¹, ta pa je izmišljen od prve do zadnje poteze. Ne moremo si tudi misliti, da bi bl. Bertrand, ki ga je slikar tako svobodno in jovialno predstavil, imel za podlago kako gotsko sliko ali skulpturo.

Izmed solnograjskih nadškofov je Gebhard izmišljen (468), sekovski Karol pa predelan po starejšem izvorniku (473). Med avstrijskimi vladarji pa so sumljivi Henrik Jasomirgott (165), Friderik Bojeviti (197), Ernest Železni (247); dali bi se zamenjati s pristinimi. Tri slike v ljubljanskem muzeju — Juta, soproga koroškega vojvode Bernarda (173), Leopold III. (241) in Virida (243) so vse iz 17. stol. To že kaže način ozadja z draperijami, pred vsemi pa njih noša. Tudi peča na glavi namestnice Marije Ogrske (539) ne bo sodobna s predstavljeno osebo, ki je torej dvomljive pristnosti. Ogrska kraljica Ana (537) pa je Joana Seymour, žena angleškega kralja Henrika VIII. Ne moremo slutiti, kako sta se zamenjali ti dve podobi!

Izmed plemičev se Ivan Ungnad Sovneški (573) v prvi polovici 16. stol. ni mogel tako striči, briti in nositi (prim. n. pr. rabat, t. j. zavrtni povesek), kakor so se nosili več ko 100 let po njegovi smrti. Nepristen je tudi celjski grof Herman II., 150 let po svoji smrti naslikan; vrhutega je dr. Grudnov kliše moderniziran prerisek 19. stol. po izvorniku v kaznilnici v Lepoglavi v Zagorju.

Sultan Mohamed II. je pozval v Carigrad Gentila Bellinija, da bi ga portretiral; izvorno delo se vidi v Benedkah. Grudnov Mohamed II. (323) je popolnoma drug človek; že njegov nos ga izda kot potvor. Narejen je blizu sto let po smrti sultanovi in spada v naročeno vrsto enakih zgodovinskih portretov, med katerimi se n. pr. tudi nahajata sultan Soliman in pa papež Sikst IV. (345). Ta je slab posnetek po freski Melozza da Forli, obenem pa je po poznejšem okusu moderniziran. (Primeri nošo, ki se v nekaterih značilnih potezah prilagoduje poznejšim običajem!)

Zelo zanimivi so ljubljanski škofje. Mladi Kristof Ravber (295) se zdi v 17. stol. predelana risba po stari predlogi, stari Kristof Rav-

¹ Tudi v tekstu (str. 187) ne kaže govoriti o biretu, kvečjemu le o baretu, za slučaj, da ni epis vstoličenja iz poznejše dobe prenešen po krivem v 13. stoletje.

ber (601) pa je polepšana moderna oljnata kopija po baročni freski v Sekovi Prekrižana štola in po koncu stoječ ovratnik pluvialov, ki je najbrž nerazumljena parura (t. j. vezan našitek) gotskega amikta, vzbuja sum o vestnosti kopista ali pa že sekovskega barokista. Da mladi in stari Ravber nista ista oseba, kažejo njune ustnice. Z gornjegrajsko spominsko ploščo (603) portret ni v zvezi. — Ravnotako tudi slavni škof Hren ni mogel imeti dveh različnih obrazov (821 in 869), to bo uvidel vsak čitatelj. Moderni portret (869) ga skuša predstaviti kot gorečega prvoboritelja, kot heroja. Pa véasi so ravno odlične osebe na zunaj najbolj neznatne. Moderni kipar (Ljubitelj krščanske umetnosti 1914, 28) se strinja z modernim slikarjem: Ali je ta tip zgodovinsko utemeljen? Kako izrazita portreta sta pa škofa Oton Buchheim (869) in Peter Bonomo (620); za take slike se lahko zavidajo škofije.

Trubarjeva sličica (613) nas opozori, kako véasi nastanejo „zgodovinski“ portreti. Slikar M. Sternen nam kaže pričetnika našega slovstva kot modernega heroja (Dom in Svet 1916). Svoje čustvovanje je položil vanj in je čisto preobrazil plešastega in slabotnega starčka, kakor ga nam kaže pristna lesorezba. Intuitivno ga je pomladil za več desetletij (kakor če bi bilo to mogoče!), njegovo desno stran je spremenil v levo, ker ni svoje predloge ogledoval v zrcalu (v naravi si nista nikdar obe strani obraza celo podobni), vrhutega je spremenil proporcije in je vse delo nekako brezskrbno prednašal. Hvalili so ga; seveda na račun modernosti in domoljubja, povečalo in šestilo pa odklanjata zgodovinski portret, ki je spremenil edini izvirnik, ki ga imamo, mesto, da bi ga poglobil. G. Sternen, ki je veščak v drugih umetniških panogah, ne bo razočaran, ako se ne prizna tu prva njegova ujedkovina.

Cena pristnih sodobnih portretov je neprekosljiva; imajo veljavo kakor izvirne sodobne listine napram golemu pripovedovanju poznejših dob. Kako velika kulturna naloga bi bila slovenska zgodovinska ikonografija, pri naših malenkostnih razmerah je ta misel žalida le utopija! Izvršljivo pa je eno: Da se lepa Grudnova zgodovina v drugi izdaji otrese nezgodovinskih podob in jih zamenja s pristnimi, s sodelovanjem kakega ljubljanskega strokovnjaka.

Stegenšek.

Rivosecchi Viktor: Kronika senjskega srednjega zavoda.

Prigodom 75-godišnjice napisao * * * (Izveštaj kr. realne gimnazije u Senju za školsku godinu 1913/14). U Senju, 1914.

Senjski škof Mirko Ožegović je l. 1839. otvoril današnje senjsko gimnazijo s prvim razredom. Njegov privatni zavod je l. 1843. prevzela država. Srednješolski zavod pa je bil v Senju že v 18. stoletju; bila je to šola eremitskega reda pavlincev, ki jim je cesar Karol VI. izročil pouk na gimnaziji. Ko je bil 1786 pavlinski red ukinjen, so prevzeli pouk frančiškani in so poučevali do l. 1803, to je do svojega odhoda na Trsat. Za njimi so bili profesorji posvetni svečeniki. Zavod je prebil francosko okupacijo ter trajal še do l. 1820., ko je bil vsled najvišje odredbe z dne 8. julija razpuščen. Devetnajst let pozneje ga je oživil Ožegović.

Na iznovič oživiljenem zavodu se je prva matura vršila pod predsed-

stvom škofa Ožegovica in upravo brigadirja Daneta viteza Rastića (Senj je spadal takrat še h Granici); kot zastopnik naučnega ministerstva je prisostvoval Vrazov prijatelj dr. Josip Muršec. Muršec je bil ravnateljstvo pisмено poprosil nekaj informacij o učnih razmerah in o potovanju v Senj. Iz odgovora ravnateljstva posnamemo, da na zavodu niso poučevali le „v jeziku jugoslovanskem ali ilirskem, ampak po okolnostih tudi italijanski; če pa ni bilo drugih učnih knjig, kakor nemške ali če je bil jezik ilirski v tehničnih izrazih še nedovršen, se je za predavanje rabil jezik nemški ali latinski“ (O intimnem Murščevem razmerju do škofa Ožegovica in prof. Em. Sladovića gl. „Zbornik Matice Slov.“ 1905).

Iz životopisa A. M. Slomška vemo, da je poznejši lavantinski vladika — pač l. 1819/20 — študiral v Senju, da je baje tam dovršil oba modroslovná letnika v enem letu. To „modroslovje“ ni bilo pri gimnaziji; zakaj na tej-le se je poučevalo le „usque ad rhetoricam inclusive“, t. j. do naše šeste šole. Pač pa je imel očitno že takrat senjski škof pri svojem sameničju filozofski kurz in v tega-le je po tem takem pohajal Slomšek.

Rivosecchijev opis prinaša sliko škofa Ožegovica in dosedanjih ravnateljjev. Italijanski pisan „regolamento“ o uredbi senjske gimnazije v francoski dobi je podan v prevodu.

Dr. Fr. Hešič.

Die Eremiten in Steiermark. Aus den Akten des f.-b. Seckauer Ordinariates dargestellt von Msgr. Dr. Fr. Freih. v. Oer, Domdechant. Graz 1917, „Styria“, Str. 27, c. 60 v.

Tudi kos naše kulturne zgodovine! Predmet ni izčrpan, marveč se je pisatelj omejil na to, kar mu je nudil graški škofijski arhiv, tudi časovno se razprava razteza le na 50 let, od l. 1730—1782. V 18. stoletju so raztresene „samotarje“ združili v posebno kongregacijo ter je vodstvo škof Jakob Ernest Liechtenstein poveril graškemu mestnemu župniku. L. 1730 se je v sekovskem gradu pri Lipnici vršil glavni kapitul samotarjev, ki so za pravo bili tretjeredniki sv. Frančiška. Tukaj je bil za starosto izvoljen Jakob Perger, rodóm iz Celovca, preoblečen v Rimu, samotaril je blizu Weiza. Iz Sp. Štajerskega sta bila pri tem zborovanju le dva samotarja, namreč iz Marije Snežne pri Cmureku (fr. Jožef Genersi), od Sv. Lovrenea pri Ptujú (pač v Slov. goricah), nenavzoči so pa bili spodnještajerski samotarji v Radgoni, pri Sv. Jožefu pri Mariboru in pri Slov. Gradu. L. 1780 je zasledil g. Oer samotarje v naslednjih spodnještajerskih krajih: Maribor, Cmurek (Marija Snežna), Radgona, Sv. Lovrenc pri Ptujú, Sv. Jožef pri Marenbergu (?), Viltuš (Wildhaus) nad Mariborom, v vsem je bilo takrat na Štajerskem pod sekovsko škofijo 41 samotarjev. Večinoma so nemškega pokoljenja, le radgonski Fr. Zosim Jauschnegg je menda Slovenec iz arveške okolice, marenberški fr. Florens Stainer iz St. Janža na Sp. Štajerskem, fr. Efrem Senölsch v Viltušú iz Radgone, v Eggersdoru je bil neki Peregrin Frühwirt od Sv. Križa na Sp. Štajerskem, v Irdningu pa Hrvat Izak Bobič iz Senja. Razentega je zaslediti še v prejšnjih letih samotar pri Slov. Bistrici in v Selnici (nenda istovesten z viltuškim?). Natančnejša poročila o spodnještajerskih samotarjih utegnejo imeti goriški, ljubljanski in lavantinski škofijski arhivi. Splošno jim

dajejo župniki dobra spričevala, vmes se pa dobe tudi postopači in pijanci. L. 1782 je vlada prepovedala samotarstvo in je potem celo izginilo. Zadnji starosta Arsenij Lenz je l. 1783 dobil dovoljenje, da se oženi. Bil je takrat 56 let star. Kmalu so razpadle tudi lesene kolibe, eremitaže, in se dandanes niti ne pozna, kje so stale.

F. K.

Veliki Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovoga III. (XIV.) Leto 1917. Izdalo uredništvo „Marijinoga Lista“ v Črensovcih (Csersföld Zalam). Str. 145 (brez inseratnega dela). Cena 1 K. Štamparija Balkányi Ernő v Sp. Lendavi in Murski Soboti.

„Zg. dr.“ je vzelo v svoj delokrog tudi prekmurske Slovence, kar je že tudi v dosedanjih letnikih „Časopisa“ opetovano v dejanju pokazalo. O kakih znanstvenih publikacijah v njihovem narečju kajpada ne moremo poročati, gotovo je pa „Kalendar“ na njihovem najnovejšem književnem polju vpoštevanja vreden pojav. Z zanimanjem ga bo vzelo v roke jezikoslovec in folklorist, ker najde v njem krepek jezik, priprost, poljudni slog, ki ga v naših knjigah in časnikih le prepogostoma pogrešamo; poleg navadne koledarske vsebine pa nabožnih in gospodarskih člankov podaja letošnji „Kalendar“ tudi nekaj narodnih pesmi: „Z Bogom“, „Dvanajst deklic se kopat šlo . . .“ „Kata, Katalena . . .“, „Rožmarin Mariča . . .“ in pripovedi. Posebno nam odkriva dušo prekmurskih Slovencev 60 priobčenih pisem ogrsko-slovenskih vojakov. Pisali so jih priprosti ljudje iz vsakovrstnih vojnih oddelkov, ki se jim pač nikdar ni sanjalo, da bodo njihova pisma kdaj v tiskani knjigi prišla pred široki svet. Zato so tem več vredna. Kajpada je urednik izbral, kar je bilo najboljšega, a vse to je naravni, neprisiljeni, prostodušni izraz poštenega prekmurskega srca. Nekateri so celo v vezani besedi izlili svoja čustva in tudi te pesmotvore bi smeli šteti med narodne pesmi. Globoka vernost, nežna ljubezen do svojcev, žene, otrok, starišev, sester in bratov pa trdna prijateljska ljubezen in zvestoba — pravo jugoslovansko pobratimstvo — veje iz teh pisem. Potem pa žarna ljubezen do domovine in slovenskega jezika! Prav sedanja vojna je prekmurskim Slovincem močno povzdignila narodno zavest in ljubezen do materinskega jezika. Neki bolniški strežnik Báthori Matjaš n. pr. piše: „Nigdar sam hasek slovenskoga jezika nej tak spoznao, kak v tom nesrečnom bojnem časi“. Mož je bil na Koroškem, Kranjskem, Primorskem, v Galiciji, med Poljaki, Čehi, Slovaki in Romunci, in vsepovsodi mu „slovenska reč k velkom haski pride, ar se z vsemi temi različnih jezikov narodi lehko zarazmim ino pogovarjam“. (Str. 72.) Prekmurske „Novine“ berejo tudi svojim tovarišem Slovakom in Hrvatom. Neki Vindiš Štefan pravi, da govori nemški, romunski in madjarski, pa vendar z veseljem prebira „Novine“ in razlaga vsebino svojim drugojezičnim tovarišem (str. 79). Zato piše urednik v uvodu k vojnim pismom: „Krivi nauk se je širio, kak da bi vogrsko domovino ne mogli ljübiti v slovenskom jeziki. Te krivi nauk je vojska križala i podrla“. Prekmurski Slovenci se ponašajo z ogrskim državljanstvom in kot ogrski državljani hočejo ljübiti in negovati svoj materinski

¹ O koledarju za l. 1915 je poročal tudi „Ljublj. Zvon“ 1915, stran 525 — 527.

jezik. — Po zaslugi g. Klekla se je vpeljal in udomačil naš pravopis, ki je pač ogrski slovenščini bolj prikladen ko madžarski. Spise, žal, kazijo mnogotere tiskovne pomote, ker stavec najbrž ni razumel slovenski. Čitatelj večkrat ne ve, ali ima opraviti z dialektično nijanso ali s tiskovno pomoto. Na znotranji naslovni strani je še tudi — očitvidno od lani — ostalo debelo tiskano prestopno leto 1917! Želimo, da nam „Kalendar“ tudi v prihodnje prinaša narodnega blaga pa tudi kaj domače zgodovine. Naposled naj bi se našel glasbeni umetnik, ki bi zbral tudi napeve prekmurskih pesmi, kakor je to storil za medjimurske popevke Vinko Žganec.¹ F. K.

Črtice.

Rastislavova in Svatoplukova prestolnica. Mnogo se je že razpravljalo med zgodovinarji in starinoslovci, kje bi bila iskati prestolnica mogočne moravske države, kjer sta — vsaj nekaj časa — bivala tudi slovanska blagovestnika Ciril in Metod. K rešitvi tega vprašanja je mnogo pripomogel g. dr. Josip Zavadič, c. kr. tajni svetnik na Dunaju, ki je l. 1912 izdal knjigo: „Velehrady, Děvín a Nitra. Příspěvek k určení polohy hlavního města Velkomoravského.“ V Kromčříži, tiskarna J. Slovák. Str. 110.

Dr. Zavadič je „velehradsko vprašanje“ v tej knjigi rešil bolj indirektno-opozarjajoč na dve veliki mesti velikomoravske države na tleh današnjih ogrskih Slovakov. Tako se je dr. Z. srečal z drugimi češkimi arheologi, ki zanikajo, da bi bil starodavni „Velehrad“ na mestu današnjega Ogrskega Hradišča, Starega mesta ali tam, kjer je sedaj Velehrad z jezuitskim samostanom in cerkvijo. Ime „Velehrad“ se v starini ne sme smatrati za lastno ime, marveč splošno: veliki grad, veliko mesto, za razloček od navadnih gradov posameznih žup, dandanes pravimo (po nemškem vplivu): glavno mesto. Tak „velehrad“ je bil za Rastislava Devina ob izlivu Morave v Donavo, ime se je ohranilo v nemškem „Theben“ in v madžarskem „Dévény“, v fuldskih letopisih se leta 864 imenuje „Dowina“. Svatopluk je pa stoloval v Nitri. Ko je med sinovoma Svatoplukovima (dr. Z. dokazuje, da je Svatopluk imel le dva sina) nastal razpor, je starejši Mojmir stoloval v Devinu, mlajši Svatopluk pa v Nitri. L. 899 je Svatopluku prišla na pomoč bavarska vojska, premagala Mojmira in razdjala njegov „velehrad“ — Devin. Ko so Madžari osvojili tudi Nitro, se je težišče propadajoče moravske države preneslo v današnjo Moravsko; zadnji moravski „velehrad“ stavi dr. Z. ne v današnji Velehrad, marveč v Staro mesto. Sv. Metod je bival najprej v Devinu, potem se je pa preselil na goro sv. Klementa v Osvetiman.

Dr. Z. je prišel do svojih zaključkov ne le z razlaganjem starih letopisov, marveč po natančnem ogledovanju lege in ostankov utrdb iz one davne dobe. Če se v starih letopisih Rastislavova prestolnica imenuje „nezrečeno trdna“, je to mogoče le pri Devinu, kjer ni mogel biti le navaden grad, ampak uporišče cele kneževine — velegrad.

¹ Hrvatske pučke popijevke iz Medjimurja. Zagreb, 1916.

Razprava dr. Z. je vzbudila veliko zanimanje. V moravskem arheološkem klubu v Brnu se je takoj osnoval poseben odsek za zgodovinsko-arheološko raziskovanje velikomoravskega grada Devina. V sporazumu z arheološkim odsekom požunskim je dr. Z. dobil dovoljenje za razkopavanje od lastnika kneza Pálffy-a in centralne komisije za ohranitev spomenikov v Budapešti z odobravanjem kr. ogrskega višjega nadzorništva deželnih muzejev. Imenovani brnski odsek si je stavil nalogo, vsaj v petih letih zistematično raziskati gradišče devinsko in najbližjo okolico. Prvi poskusi l. 1913 so pokazali, da zistematično raziskavanje utegne spraviti na dan dragoceni arheološki material. Na gradišču devinskem se je pokazala trojna kulturna plast: na vrhu ruševine razpadlega srednjeveškega gradu, nižje ostanki stare slovanske dobe kakor v drugih istočasnih slov. gradiščih, najnižje pa črepinje in opeka rimljanskega tipa, iz česar je sklepati, da so že v 1. stol. po Kr. takratni prebivalci spoznali strateško važnost tega kraja. Ker med plastmi ni bilo nič „mrtve“ zemlje, je to dokaz, da je gradišče bilo stalno in nepretržno naseljeno in da je tu moralo biti večje in močno utrjeno mesto.

Vojna mobilizacija l. 1914 je prekinila tudi to delo.

Gl. o tem „Časopis moravského Musea zemského“ 1915, č. 1, str. 106—110 članek J. L. Červinka in istega knj. poročilo 117—121. Isti pisatelj je v „Osvěti“ 1915, št. 4—6 objavil članek „O poloze velkomoravského hradu Velehradu“, kjer dokazuje, da glavno mesto velikomoravske države ni bilo tam, kjer je današnje Staro ali Ogrsko Gradišče. Vendar drugi češki zgodovinarji še imajo pomisleke zoper to izvajanje. Gl. Č. Č. Hist. 1916, str. 225—227.

F. K.

Petdesetletnica Jugoslovanske akademije v Zagrebu.

Dne 4. marca 1916 je minolo 50 let, kar je cesar in kralj Franc Jožef I. potrdil po hrvaškem saboru 21. februarja 1866 sprejeta in predložena pravila „Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, najvišjega znanstvenega zavoda na slovanskem jugu. Misel, da se osnuje akademija, je sprožil biskup J. J. Strossmayer, ki je že l. 1860 daroval v ta namen 50.000 gl. Prvih 14 pravil članov je izvolil sabor 12. marca 1866 ter jih predložil cesarju v potrjenje, med njimi je bil tudi naš dr. J. Bleiweiss. Dne 26. julija si je mlada akademija izvolila za pokrovitelja biskupa Strossmayerja in za prvega predsednika zgodovinarja dr. Fr. Račkega, oba je cesar potrdil 10. aprila 1867. Strossmayer je ostal akademiji pokrovitelj do svoje smrti 8. aprila 1905. Na to je akademija bila več let brez pokrovitelja, a 5. julija 1915 je cesar potrdil izvolitev novega pokrovitelja zagrebškega nadškofa dr. Ant. Bauera. Rački je predsedoval akademiji do l. 1886, ko ga takratna vlada ni hotela več predložiti v najvišje potrjenje († 13. februarja 1894), potem je l. 1887—1890 predsedoval dr. P. Muhić, za njim 1890—1900 J. Torbar, 1900—1914 pa T. Smičiklas. Sedanji predsednik akademiji je vseuč. prof. dr. Tomo Maretić. L. 1877—1880 si je akademija — zopet z znatno pripomočjo biskupa Strossmayerja — postavila lastno krasno palačo vslogu laške renesanse na Zrinjskem trgu. Akademija ima tri razrede: zgodovinsko-jezikoslovni, modrolovno-pravoslavni in matematično-naravoslovni, četrti, umetnijski razred še ni

ostvarjen. Akademija vzdržuje tudi (Strossmayerjevo) galerijo slik (ok. 470 slik in 18 kipov), knjižnico (ok. 70.000 knjig) in arhiv (ok. 32.000 izvornih listin).

Publikacije jugosl. akademije so silno obogatile hrvaško znanstveno slovstvo. V 50 letih svojega delovanja je akademija izdala 215 knjig. „Rada“, 23 knj., starih piscev hrv., 35 knj., „Starin“, 40 knj., „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“, 10 knj., „Monumenta historico-iuridica Slavor. merid.“, 21 knj., „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“, 13 zv. „Diplomatičnega zbornika“, 34 zv. „Rječnika hrv. ili srpsk. jezika“, 5 zv. prinosov za pravno-zgod. slovar in še več drugih del.

Procvit in uspeh želimo akademiji tudi v drugem polstoletju! F. K.

† **Zahn dr. Jos. pl.**, dvorni svetnik, vpokojeni ravnatelj štajerskega deželnega arhiva je umrl od kapi 9. avgusta 1916. Rojen je bil v Groß-Enzersdorfu 22. oktobra 1831. Njegova najznamenitejša dela so: zbirka štajerskih listin od l. 798—1260 „Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark“, zv. I. izšel v Gradcu 1875, II. l. 1879, III. l. 1903; „Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter“, vključno z različnimi pomanjkljivostim in nepopolnostim zelo važno delo, ki bi bilo potrebno za vsako kronovino. Pri spodnještajerskih krajevnih imenih mu je znatno pomagal rajni M. Slekovec. Na izvod, ki ga je poklonil Slekovcu, je Zahn sam zapisal: „Seinem verdienstlichen Helfer am Werke Pfarrer M. Slekovetz der Verfasser“. „Styriaca“, 3. zv. obsegajo krajše zgodovinske sestavke različne vsebine. L. 1870 in 1875 je izšel iz njegovega peresa „Codex Diplomaticus Austriaco-Friulanus“, iz furlanskih arhivov je Zahn sploh mnogo objavil za štajersko zgodovino. Mnogo njegovih člankov je raztresenih v raznih časnikih in zgodovinskih zbornikih.

Društveni glasnik.

1. Odborove seje.

V seji dne 10. decembra 1916 se izreče sožalnica nad smrtjo cesarja Franca Jožefa I. in udanostna izjava novemu cesarju. — Ker radi izjemnih razmer v tem času ni mogoče sklicati občnega zbora, se sklene, da stari odbor vodi društvene posle, dokler ne nastopijo ugodnejše razmere, ko bo mogoče sklicati občni zbor. Sprejme se zamemba publikacije „Sbornik filologický“ češke akademije znanosti. Sprejmejo se nekatera vodilna načela glede izdajanja „Časopisa“. Blagajnik dr. Pipuš predloži v tej seji račun za l. 1915, ker so prejšnje seje bile nesklepčne. Račun izkazuje 3143 78 K dohodkov in 2471 86 K izdatkov, torej prebitka 671 92 K, toda v Cirilovi tiskarni je še iz l. 1914 dolga 1.035 45 K in iz l. 1915 K 544 30, skupaj 1.579 75 K, torej je l. 1915 primanjkljaja K 907 83. Račun se odobri in blagajniku izreče zahvala. Na predlog g. dr. Verstovška odbor določi prof. Fr. Kovačiča, da si ogleda „kmetski muzej“ v Št. Lambertu in se po tem vzorcu naj-uredi spodnještajerski narodopisni kmetski muzej.

V odborovi seji dne 18. februarja 1917 predloži blagajnik račun za l. 1916, ki se glasi: A. Prejemki: Prebitok leta 1915 K 671 92, članarina, plačana za a) predidóča leta 401 K, b) za leto 1916 K 822, c) za

naprej 71 K, skupaj 1294 K, podpore denarnih zavodov 229·94 K, podpore drugih podpornikov 132·14 K, skupaj 362·08 K, prodaja knjižne zaloge 34·50 K, razni prejemi, všteti prehodne zneske, 103·94 K; B. Izdatki: račun knjižnice (najemnina, nakupi) 29 K, račun muzeja (najemnina, postrežba) 132 K, račun pisateljske nagrade za 12. letnik „Časopisa“ 306 K, račun za tisk in knjige 1000 K, razni izdatki, všteti prehodne zneske 207·36 K, torej skupaj dohodki 2.466·44 K, izdatki 1.674·36 K; po odbitku izdatkov ostane K 792·08, od tega je naloženo pri Posojilnici v Mariboru na knjižico št. 6744 K 189·22 in na knjižico št. 12.636 K 127·30, pri poštni hranilnici na Dunaju na račun št. 64.387 K 475·56, to da skupaj 792·08. Dolгови: Pri Tiskarni Sv. Cirila v Mariboru K 579·79.

Na željo odbora prevzame uredništvo „Časopisa“ tajnik prof. Fr. Kovačič. Na njegov predlog se izvoli poseben literarni odsek v pomoč uredništvu.

Za podpredsednika se izvoli g. dr. A. Medved in v odbor pokliče dosedanji namestnik J. Vreže, prof. na c. kr. učiteljsku v Mariboru.

Sprejmejo se poročila o došlih spisih in izroče uredniku. Radi silne draginje pri tisku in pomanjkanja tehničnega osebja v tiskarni se društveno glasilo za l. 1917 omeji le na 1 zvezek.

2. Novi udje.

Na novo sta pristopila kot redna člana g. dr. Pavel Strmšek, gimn. prof. v Mariboru in g. dr. Rudolf pl. Andrejka, drž. podtajnik v c. kr. ministertvu. Iz ekonomičnih ozirov in radi pomanjkanja delavcev v tiskarni se celotni imenik p. n. gg. udov za sedaj opusti.

3. Umrlí udje.

Zelo veliko udov je društvu smrt pobrala v zadnjih dveh letih. Od začetka leta 1915 do konca junija 1917 so umrli: Ferik Feliks, zdravnik v Mariboru, Feuš dr. Fr., prof. bogosl. v p. v Mariboru, Flek Jos., prošt v Ptuj, Haubenreich Alojz, kn. šk. ekspeditor v Mariboru, Hirti Franc, župnik v Slivnici pri Mariboru, Kavčič Jakob, kanonik v Mariboru, Kolar Anton, župnik v Št. Ilju pri Velenju, Kosar Jakob, župnik v Žičah, Krajnc Viktor, general-major v Gradcu, Markošek Ivan, realčni profesor v Mariboru, Presker Ivan, c. kr. višji sodni svetnik v Ljubljani, Rabuza Anton, c. kr. profesor v Celju, padel na bojišču, Rath Pavel, župnik v Št. Ilju pri Turjaku, Slanc dr. Karol, odvetnik v Novem mestu, Slavič Fr., župnik v p. pri Sv. Lovrencu na Pohorju, Srnec dr. Janko, zdravnik, umrl v srbskem vjetništvu, Stegnar Feliks, učitelj v p. v Mariboru, Zdošek Andrej, župnik pri Sv. Štefanu, Žolgar Vinko, kapelan pri sv. Magdaleni v Mariboru.

4. Predavanja.

Društvo je priredilo dvoje predavanj l. 1917; dne 11. marca in 5. maja, obakrat v Studenicah. Predaval je prof. Fr. Kovačič z ozirom na 700letnico dominikanskega reda o početkih studeniškega samostana ter kulturno-političnih razmerah na Sp. Štajerskem v 13. stoletju, drugokrat pa nadaljevanje zgodovine samostana in okolice studeniške od 14. stoletja do razpustitve samostana in ustanovitve samostojne duhovnije v Studenicah.

2' 250
7750
3250

Knjižno naznanilo.

V zalogi „Zgodovinskega društva se dobe:

«Časopis» I—XIII. Ll. I—X se dobe za polovično ceno t. j. po K 2.50 pri „Zgodovinskem društvu“, oziroma po K 3— v knjigotrštvu. Kdor naroči najmanj pet letnikov skupaj, še dobi povrh 20% popusta. Zlasti društva in knjižnice imajo sedaj ugodno priložnost, da si omislijo vse letnike tega, za domačo zgodovino važnega glasila.

Zgodovinska knjižnica. I. oddel., I. zv.: Krajevne kronike. Cena po pošti 23 vin.

Zgodovinska knjižnica. II. oddel.: Prazgodovinske izkopine. Cena po pošti 45 vin.

Janežičeva Slovnica. Spisal Gabrijel Majcen k pedesetletnici „Slovenske slovnice“ Antona Janežiča. 20 vin., s poštnino 25 vin.

Zgodovina Jarenine v Slov. gor. Spisal G. Majcen. Cena 30 vin., po pošti 35 vin.

Dr. Matija Prelog. Spisal dr. Karol Verstovšek. Cena 20 vin., po pošti 25 vin.

Fr. Kovačič: **Trg Središče.** Krajepis in zgodovina. Broš. s pošto K 5.60, v plat. vez. po pošti K 6.80.

Fr. Kovačič: **Nadžupnija Sv. Križa** pri Rogaški Slatini. Broš. po pošti K 1.50.

Fr. Kovačič: **Dominikanski samostan v Ptujju.** Zv. I—II. Cena obema K 1.20, po pošti K 1.40.

Kühnar Števan: **Narodno blago vogrskij Slovencov.** C. K 0.30, po pošti K 0.35.

